

JERJOMENKO

STALJINGRAD

БИБЛИОТЕКА
ДОМА ЈНА -- БЕОГРАД

СИГНА-
ТУРД

III-10-316 пр. 1

Инв.
Бр.

~~1472/060~~

VOJNA BIBLIOTEKA

INOSTRANI PISCI

KNJIGA DVADESET ŠESTA

UREDIVAČKI ODBOR

Rade BULAT, Savo DRLJEVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ, Mladen IKICA, Vekoslav KOLB, Pero LALOVIĆ, Božo LAZAREVIĆ, Srećko MANOLA, Zdravko ĐUKOVIĆ (odgovorni urednik)

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD

B E O G R A D

1 9 6 5 .

JERJOMENKO

БИБЛИОТЕКА ДОМА ЈНА - БЕОГРАД	
СИРН:	М-10-310пр. 1
тура	
Име:	1472/060
Бр.	

STALJINGRAD

ЦЕНТРАЛНА ГРУПА УДАРНИХ СИЛ
III. ТИПОВАЯ КОМПАНИЯ
нр. бп. 21136

NASLOV DELA U ORIGINALU

МАРШАЛ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

А. И. ЕРЕМЕНКО

СТАЛИНГРАД

ЗАПИСКИ КОМАНДУЮЩЕГО ФРОНТОМ

Preveo sa ruskog
NIKOLA ANIĆ

ВОЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ СОЮЗА ССР
МОСКВА — 1961

SADRŽAJ

Napomene Sovjetske redakcije	— — — — — — — —	6
Od autora	— — — — — — — —	7
Uvod	— — — — — — — —	9

Prvi deo

ODBRANA STALJINGRADA

Glava I	Postavljenje	— — — — —	33
Glava II	Prvi koraci u Staljingradu	— — — — —	53
Glava III	Udarom na udar	— — — — —	73
Glava IV	Rukovodenje jedinicama dva fronta	— — — — —	92
Glava V	23. avgust 1942. godine	— — — — —	133
Glava VI	Borbe na periferiji Staljingrada	— — — — —	155
Glava VII	Artiljerijska pesnica	— — — — —	171
Glava VIII	Gvozdena čvrstina odbrane	— — — — —	180
Glava IX	Dva protivudara	— — — — —	226
Glava X	Oktobar 1942. godine	— — — — —	243
Glava XI	Borba se nastavlja	— — — — —	263
Glava XII	Neki rezultati odbrambenog perioda bitke	— — — — —	270
Rekapitulacija odbrambenog perioda bitke			313

Drug i deo

PROTIVOFANZIVA

Glava XIII	Protivofanziva sazreva	— — — — —	341
Glava XIV	20. novembar 1942. godine	— — — — —	354
Glava XV	Stežemo obruč okruženja	— — — — —	388
Glava XVI	Uništenje grupacije Hot — Manštajn	— — — — —	405
Glava XVII	Likvidacija staljingradske hitlerovske grupacije	— — — — —	445
Kratak bilans i zaključci o protivofanzivi	— — — — —	464	
Opšti zaključak	— — — — —	474	
Pogовор	— — — — —	491	

Skice od 1—22 date su u zasebnoj svesci.

NAPOMENA SOVJETSKE REDAKCIJE

Ova knjiga posvećena je jednom od najvećih događaja velikog otadžbinskog rata — staljingradskoj bici 1942—1943. godine.

Autor knjige, neposredni učesnik ove bitke kao komandant fronta, piše o ovoj velikoj temi na osnovu licih uspomena, dokumentovanog materijala i radova mnogih sovjetskih i inostranih pisaca.

U knjizi su opširno prikazani: veliki zamah i žestina borbenih dejstava u okviru staljingradske bitke, surova iskušenja koja su stoički izdržale sovjetske jedinice, borbena veština i heroizam koji su u žestokim bojevima ispoljili sovjetski vojnici.

Knjiga obuhvata staljingradsku bitku u celini i osvetljava oba njen perioda — odbranu i protivofanzivu koja se završila likvidacijom staljingradske grupacije hitlerovskih snaga (6. pešadijske i 4. oklopne armije). U svakom delu knjige, kao i o pojedinim pitanjima ratne veštine, izneti su teoretski zaključci.

Knjiga je namenjena široj čitalačkoj publici.

OD AUTORA

Knjiga »Staljingrad« obuhvata u osnovi dejstva jedinica Jugoistočnog i Staljingradskog fronta u periodu staljingradske bitke. Da bi čitalac sagledao događaje tog perioda, dati su, sasvim ukratko, podaci o dejstvima susednih frontova. Ove kratke informacije ni u kom slučaju ne umanjuju značajni doprinos jedinica tih frontova opštoj pobedi. Fotografije se odnose na Jugoistočni i Staljingradske fronte.

Knjiga je napisana pretežno na osnovu ličnih uspomena, ali su korišćena i arhivska dokumenta, vojnoistorijski radovi sovjetskih i inostranih pisaca i frontovska štampa.

Pojedini učesnici ljubazno su se odazvali molbi autora i stavili mu na raspolaganje materijale koje su imali. Zbog toga se autor srdačno zahvaljuje: maršalu Sovjetskog Saveza K. S. Moskaljenku, generalu armije F. I. Golikovu, general-pukovniku M. S. Šumilovu, maršalu avijacije N. S. Skripku, general-potpukovniku avijacije A. G. Seleznjevu, general-potpukovniku N. P. Anisimovu, general-majoru E. A. Rajninu.

Iskrenu zahvalnost izražavam majoru B. K. Pečorkinu na pomoći pri obradi materijala i pripremi rukopisa za štampu, pukovniku F. V. Orlovu, koji mi je pomagao da oživim u sećanju mnoge detalje iz borbe i koji je učestvovao u obradi nekih materijala, takođe, pukovniku V. S. Petruhinu na pomoći prilikom izrade skica i V. A. Druškovu na pripremi fotografija.

*Učesnicima velike bitke kod Staljin-
grada, u znak dubokog poštovanja, posve-
ćuje ovu knjigu*

PISAC

*Staljingrad je simbol naše velike
pobede nad fašizmom*

N. HRUSCOV

UVOD

Što više odmiče vreme pa su događaji proteklog velikog otadžbianskog rata dalji, sve vidniji postaje njihov trajan istorijski značaj, sve jasnije se ocrtava veličina naše pobeđe, koja je ispoljila ogroman uticaj na tok svetske istorije, sve jače se ističu veličina i značaj besmrtnog podviga sovjetskog naroda, koji je spasao milione i milione ljudi Evrope i Azije od pretnje fašističkog ropstva.

Veliki otadžbinski rat je pred celim svetom pokazao nerazrušivu snagu naše socijalističke države, mudrost i dalekovidost lenjinske politike Komunističke partije, jedinstvo i čvrstinu sovjetskog naroda.

Sovjetski narod i njegove oružane snage, pošto su do nogu potukli fašističke zavojevače, skršili su za ono doba najmoćniju armiju kapitalističkog sveta i stekle večnu slavu. Istorija zaista nije poznavala osvajača koji je raspolagao tako čudovišnom ratnom mašinom namenjenom za osvajanje čitavog sveta kao što je to stvorila Hitlerova Nemačka. Do napada na Sovjetski Savez hitlerovci su okupirali skoro svu zapadnu Evropu. Kapitalistički svet nije imao snagu koja bi bila u stanju da zaustavi fašističku agresiju. Tome je bila dorasla Sovjetska armija. Zato se naš narod pred čovečanstvom opravdano ponosi svojim zaslugama u prošlom ratu.

Ako je do rata Sovjetski Savez bio jedina socijalistička država, sada, međutim, postoji čitav niz socijalističkih zemalja. Stvoren je novi socijalistički svet.

Naša pobeda u II svetskom ratu označila je početak nove epohe, jer su, zbog sve većeg porasta miroljubivih snaga na čelu sa Sovjetskim Savezom, ratovi prestali da budu fatalno neizbežni.

Oružana borba sovjetskog naroda protiv nemačkog fašizma odvijala se u mnogim bojevima i velikim bitkama. Među njima istaknuto mesto u istoriji pripada bici kod Staljingrada.

Staljingradska bitka predstavlja preokret u velikoj borbi čitavog progresivnog čovečanstva protiv smrtne opasnosti od fašističkog varvarstva.

Kao što zora nagoveštava kraj noći, tako je i veličanstvena победа našeg naroda u bici kod Staljingrada bila početak kraja hitlerovske tiranije i približavanje potpune победе nad omrznutim neprijateljem.

U staljingradskoj epopeji su se neobičnom snagom ispoljile uzvišene, plemenite osobine sovjetskog naroda i njegove herojske armije: vatreni sovjetski patriotizam, odanost Komunističkoj partiji, ratno drugarstvo boraca svih nacionalnosti, nesalomljiva hrabrost i samopožrtovanje, neumitna istrajnost u odbrani i drska odvažnost u napadu, nerazrušiva veza i uzajamna pomoć fronta i pozadine, vojnika i trudbenika u fabrikama i u poljoprivredi.

U heroici staljingradske bitke naročito vidljivo se ispoljila rukovodeća, usmeravajuća i nadahnjujuća snaga velike Komunističke partije — nosioca besmrtnih Lenjinovih ideja.

U knjizi koja se iznosi pred čitaoca pisac je pokušao da opiše borbu staljingradskih boraca — vojnika, oficira i generala, koji su do kraja uložili svoje znanje, veštinu, energiju, volju, svoju krv, pa čak i sam život, radi pobeđe neprijatelja i oslobođenja zemlje naše socijalističke otdažbine. Staljingradska bitka, nesumnjivo, ostaće neizbrisiva stranica u životu svakog njenog učesnika, događaj koji je ostavio mnoštvo najjačih i najdubljih utisaka, koji

je zahtevao naprezanje svih moralnih i fizičkih snaga, učvrstio veliki ponos o našim, sovjetskim ljudima, neznanim i skromnim herojima koji su isprva dali sve snage svoga duha i uma za odbranu grada, a zatim i za uništenje neprijatelja u njegovim zidinama. Bitka kod Staljingrada je uistinu zlatna stranica vojne istorije našeg naroda.

Mnogo je napisano o toj bici, a mnogo se i čuva u sećanju njenih učesnika, što još nije našlo mesta u našoj vojnoj literaturi. Kao neposredni učesnik ove bitke smatram da sam dužan da svoje uspomene iznesem i prema svojim mogućnostima ispričam čitaocima o značajnim događajima i slavnim ljudima iz tih surovih dana i, najzad, da iznesem svoje mišljenje o mnogim vojnoteoretskim pitanjima. Teoretske postavke su na nivou prošlog rata i nemoguće je bilo ne dodirnuti ih u izlaganju događaja iz ovog ili onog perioda. Za autora ove knjige učešće u bici je predstavljalo neku vrstu ispita pred narodom i Partijom za pravo nošenje visokog zvanja sovjetskog ratnog komandanta.

Pre nego što pređem na opis same bitke, dozvoliće sebi da ukratko iznesem promene u situaciji na sovjetsko-nemačkom frontu, koje su proizašle iz staljingradske bitke, a takođe i neke aspekte njene ocene.

* * *

U tom periodu najrazvijenije oblasti istočne hemisfere ogromnim rezervama sirovina, visoko razvijenom industrijom i poljoprivredom bile su u rukama nemačkih monopolista i njihovih saveznika. U njima su oni ognjem i mačem nasadivali »novi poredak« u kojem je sve bilo stavljeno u službu rata. Oslobodilački pokret u porobljenim zemljama u to vreme još nije imao značajniji zamah. Kao čudovišni polip na telu Evrope, naduo se u tom periodu fašizam, sišući sokove sa ogromnih prostranstava, od donskih stepa na istoku do Biskajskog zaliva na zapadu i od Barencovog mora na severu do sredozemnih obala

severne Afrike na jugu. Istovremeno je ogromna prostranstva u Aziji zauzeo partner fašističke Nemačke — Japan. Inicijativa u borbama na dalekoistočnom ratištu, bez obzira što su mu SAD i Engleska posvećivali najveću pažnju, bila je u rukama Japana. Imperijalistički Japan je čekao pogodan momenat da nanese udarac u leđa sovjetskom narodu koji je vodio dvoboju sa Hitlerovim Rajhom.¹

Međutim, posle letnje i jesenje kampanje 1941. i poraza fašističkih snaga na sovjetsko-nemačkom frontu u sovjetskoj protivofanzivi kod Moskve, vodama Hitlerove Nemačke je bilo jasno da je njihov toliko odgajani plan »munjevitog« rata protiv SSSR-a potpuno propao i da se, umesto brze pobeđe na Istoču, Nemačka našla u situaciji da vodi dugotrajan rat sa svim njegovim posledicama. Hitlerovski stratezi su smatrali da je za uspešno vođenje dugotrajnog rata, pre svega, neophodno dalje povećanje sirovinskih izvora, što znači osvajanje važnih oblasti naše zemlje bogatih strategijskim sirovinama. Fašistička Nemačka trpela je veliku oskudicu u gorivu.² Prema njihovom mišljenju takve su bile oblasti sovjetskog Zakavkazja sa izvorima nafte i najbogatiji poljoprivredni rejoni juga, kao što su Don, Kuban, severni Kavkaz. U perspektivi hitlerovskog rukovodstva bilo je i uvlačenje Turske u rat protiv Sovjetskog Saveza i proširenje rata na Bliski istok. Predviđalo se da će se u slučaju uspešnog razvoja tih operacija preduzeti ofanzivu na istočnom pravcu radi uništavanja centralne grupacije naših jedinica i zauzimanja važnih centara u toj oblasti.

¹ Otvorena priprema Japana za napad na SSSR primorala je sovjetsku vladu da, uprkos izuzetno teškom položaju na sovjetsko-nemačkom frontu, drži jače kopnene, pomorske i vazduhoplovne snage na Dalekom istoku.

² U iskazima fon Paulusa pred Međunarodnim vojnim sudom, 11. februara 1946. stoji: »1. juna 1942. na savetovanju komandanata Južne grupe armija u rejonu Poltave Hitler je rekao da će ako nedode do nafte Majkopa i Groznog, morati da završi rat. («Нюрнбергский процесс» Сборник материалов т. I. Издательство юридической литературы, 1945, стр. 378).

Iznoseći događaje koji su prethodili Staljingradskoj bici ja će se ukratko dotači naših neuspeha u proleće 1942. godine.

Kao što je poznato, neprijatelj je u maju zauzeo Kerčensko poluostrvo, posle čega su glavne snage hitlerovske 11. armije prebaćene u rejon Sevastopolja radi zauzimanja poslednjeg utvrđenja Krima. Požrtvovani otpor grada — heroja, trajao je do jula.

Istovremeno s operacijama na Krimu otpočele su i borbe kod Harkova. Na harkovskom pravcu Vrhovna komanda planirala je napadnu operaciju jedinica Jugozapadnog fronta. Cilj operacije je bio — razbijanje neprijateljske harkovske grupacije i zauzimanje važnog industrijskog centra Ukrajine — Harkova. Posle toga, predviđalo se da se nanošenjem više udara u pravcu Dnjepropetrovska i Sinjeljnikova neprijatelj liši važnih prelaza na Dnjepru.

Napad naših jedinica na harkovskom pravcu počeo je 12. maja, ali je već 17. maja neprijateljska oklopna grupa, pod komandom generala Klajsta, nanela jak udar jedinica desnog krila Južnog fronta. Uskoro je na tom mestu neprijatelj probio našu odbranu, zauzeo Barvenkovo i potom naneo težak poraz našim trupama.

Rezultat poraza sovjetskih jedinica na Kerčenskom poluostrvu i kod Harkova bio je taj što je neprijatelj uspeo da izmeni odnos snaga i sredstava u svoju korist. Sovjetske trupe su bile primorane na odbranu, a nemačko-fašističke snage su uskoro, krajem juna 1942. započele velike napadne operacije na južnom krilu sovjetsko-nemačkog fronta.

Za izvođenje ovih operacija neprijatelj je uveo u dejstvo velike snage. Od 227 divizija, koje je neprijatelj imao 1. maja 1942. na sovjetsko-nemačkom frontu, u Južnoj grupi armija bilo je 74 divizije i jedna brigada ili oko 1/3 svih snaga. Uporna borba Sovjetske armije primorala je neprijatelja da na južno krilo prebacuje sve nove i nove snage. Početkom avgusta neprijateljske snage koje

su dejstvovale protiv Sovjetske armije dostigle su jačinu od 242 divizije, od kojih je 101 (više od 40%) koncentrisana na južnom krilu fronta (na voronješkom, stalingradskom i kavkaskom pravcu). Početkom novembra 1942. broj neprijateljskih divizija se popeo na 266, od kojih je na južnom krilu sovjetsko-nemačkog fronta bilo apsorbovano 111 divizija. Na taj način se ukupan broj neprijateljskih jedinica na sovjetsko-nemačkom frontu za pola godine ogorčenih borbi povećao za 40 divizija (ili za 17%); za isto to vreme neprijateljska grupacija (grupa armija »A« i »B«), koja je dejstvovala na južnom frontu, povećala se za 36 divizija (ili za 48%). Ovi podaci jasno pokazuju da je u letu i jesen 1942. znatan deo neprijateljskih strategijskih rezervi upućen na južni deo sovjetsko-nemačkog fronta.

Planirajući letnje operacije za 1942. godinu, hitlerovska komanda je postavila pred svoje oružane snage daleko-sežne političke i strategijske ciljeve.³ Osvajanje Staljingrada trebalo je da bude prva etapa u ostvarivanju tih ciljeva i da posluži kao signal Japanu za napad na naše granice na Dalekom istoku, a Turskoj — na južne. Hitlerovcima bi osvajanje Staljingrada poslužilo kao svojevrstan dokaz njihove vojno-političke nadmoćnosti. Nije teško zamisliti kakvu bi opasnost za nas predstavljalo vođenje rata na dva ili čak na tri ratišta. Pobeda kod Staljingrada izbavila je našu zemlju od te smrte opasnosti.

Pobeda Sovjetske armije kod Staljingrada doprinela je jačanju nacionalnooslobodilačke borbe u svim zemljama Evrope, koje su hitlerovci porobili, a naročito u Jugoslaviji, Bugarskoj, Grčkoj i Francuskoj i ubrzala nacionalnooslobodilački pokret naroda Istoka. Narodi su shvatili da je položen temelj opštoj pobedi nad neprijateljem.

I naše sovjetske ljude, na frontu i u pozadini, zahvatilo je ogroman polet. Oni su pobedu kod Staljingrada

³ Planovi hitlerovaca za leto 1942. godine biće detaljno razmotreni u glavi I.

shvatili kao početak masovnog isterivanja zavojevača sa teritorije naše zemlje.

Uništenje ogromne neprijateljske armije (330.000 opkoljenih i još i snage izbačene iz stroja u periodu odbrambene bitke i protivofanzive) moralo je da se odrazi kako na moral ljudstva nemačkofašističke armije tako i na moral celokupnog stanovništva hitlerovske Nemačke. Nemci su sve više počeli shvatati da hitlerovski režim vodi zemlju u propast. Čak je i Hitler shvatio veličinu svoga poraza pa je objavio žalost u čitavoj »imperiji«. I stvarno, fašistička armija, pošto je pretrpela poraz u toj odlučujućoj bici, imala je ogromne gubitke: oko milion ljudi, preko 2.000 aviona, oko 3.000 tenkova i više od 6.000 oruđa.

Posle Staljingrada počeo je proces raspadanja hitlerovske koalicije. Poraz italijanskih trupa na sovjetsko-nemačkom frontu ubrzao je istupanje Italije iz rata, najvećeg nemačkog saveznika u Evropi. Poraz rumunskih jedinica u toj bici bio je uzrok početka unutrašnje krize u Rumuniji. Takođe je znatno oslabio nemački uticaj u Mađarskoj i Finskoj, a da i ne govorimo o Bugarskoj.

Evo kako karakteriše posledice Staljingradske bitke general-major fon Butlar u članku »Rat sa Rusijom«:

»Uništenje 6. nemačke armije kod Staljingrada, poraz savezničkih armija na Donu i ogromni gubici u živoj sili i tehnički na Kavkazu i u velikoj izbočini Dona, negativno su uticali ne samo na borbenu sposobnost nemačkih i savezničkih jedinica, nego i na raspoloženje naroda Nemačke, Italije, Mađarske i Rumunije. A kod Rusa su rezultati ovih borbi izazvali ogroman polet što je doprinelo jačanju njihove ekonomike, porastu i jačanju oružanih snaga i još većoj smelosti i elastičnosti njihovih operativnih planova i na kraju, učvršćivanju moralne snage čitavog sovjetskog naroda.«⁴

⁴ Мировая война 1939—1945 гг. Сборник статей. Издательство иностранной литературы, М., 1957, стр. 208.

Svi ti faktori političkog i vojnostrategijskog karaktera pružaju nam mogućnost da sa sigurnošću tvrdimo da je staljingradska bitka bila koreniti prelom u toku II svetskog rata, jer je potpuno očigledno da je sovjetsko-nemački front bio odlučujući za njihov ishod.

Staljingradska bitka je zaista bila grandiozna po svojim razmerama: trajala je šest i po meseci.

Borbena dejstva na staljingradskom pravcu obuhvatala su površinu od preko 100.000 kvadratnih kilometara, a dužina linije fronta se kretala između 400—850 kilometara. Nemačkofašistička komanda koncentrisala je ovde znatne snage bogato opremljene za ono vreme novom ratnom tehnikom. Tako su 19. novembra, tj. pred početak protivofanzive, nemačkofašističke snage kod Staljingrada brojale 658.000 vojnika.

Jedinice Sovjetske armije, koje su stajale prema njima, u jesen 1942. godine dobijale su u sve većem broju tenkove, avione, topove, minobacače i drugo naoružanje.

Sve što je napred izneto omogućilo je da sovjetski narod, njegovi prijatelji u inostranstvu i čitavo progresivno čovečanstvo, ocene staljingradsku bitku kao odlučujući preokret u toku velikog otadžbinskog a i čitavog II svetskog rata, kao konačni prelaz inicijative na stranu sovjetske armije.

Staljingradska bitka pruža veoma bogat materijal za proučavanje iskustava iz organizacije i izvođenja operacija u uslovima karakterističnim za prošli rat. Osnovne udarne grupacije, koje su korišćene za razvijanje uspeha i za prodore u veću dubinu, kako na jednoj tako i na drugoj strani, bile su formirane uglavnom od oklopnih i mehanizovanih jedinica a sva borbena dejstva karakterisala su se manevarskim i pokretnim oblicima.

Veliku pomoć pri naučnoj analizi i karakteristici razmera bitke, nesumnjivo, može pružiti njena istorijski pravilna periodizacija. Povodom toga, ne možemo a da ne iznesemo neke misli. To je neophodno naročito što, na žalost, u našoj vojnoistorijskoj literaturi o toj velikoj bici još nema jedinstvenog stava o ovom pitanju.

Istorijsku bitku kod Staljingrada obično dele na dva velika perioda: odbrambeni (od 17. jula do 18. novembra 1942) i napadni (od 19. novembra 1942. do 2. februara 1943). Podeli na ovakve velike periode, ništa se ne može prigovoriti, jer svaki od njih stvarno ima svoje specifičnosti. Ali se ovi periodi ne smeju cepati: oba su nerazdvojno međusobno povezana. Sem toga, svaki od njih i po sadržini i po vremenu trajanja zahteva podelu na međuetape. Svaka etapa predstavlja ili posebnu operaciju ili čak nekoliko uzajamno povezanih operacija. Po našem mišljenju, podela perioda staljingradske bitke na etape ima za cilj da se osnovni borbeni događaji prikažu tako da, s jedne strane, potpunije i tačnije izražavaju osobenosti u dejstvima trupa i komandi, a, s druge, da omogućuju sovjetskim čitaocima dublje proučavanje te bitke.

U našoj, pak, vojnoistorijskoj literaturi nisu uvek razložno i ubedljivo određene etape odbrambenog perioda staljingradske bitke.

Nemoguće je, na primer, složiti se sa B. S. Teljpuhovskim koji, u svojoj knjizi »Velika pobeda Sovjetske armije kod Staljingrada«, odbrambeni period staljingradske bitke deli na dve odvojene bitke: »odbrambenu operaciju Sovjetske armije na prilazima Staljingrada« i »herojsku odbranu Staljingrada«.⁵ Takvo veštačko odvajanje događaja ostavlja utisak kao da odbrambena operacija za držanje velikog grada počinje posle izbijanja neprijatelja na njegovu periferiju, a da borbena dejstva trupa na daljim gradskim prilazima nisu povezana sa odbranom samog grada.

Herojska odbrana Staljingrada počela je još od pret-hodničkih borbi trupa Staljingradskog fronta koje su se odvijale u velikoj izbočini Dona. Već od tada su sva borbena odbrambena dejstva jedinica na staljingradskom pravcu bila usmerena na odbranu velikog grada i važnog industrijskog centra kakav je bio — Staljingrad. Organiza-

⁵ Б. С. Тельпуховский, *Великая победа Советской Армии под Сталинградом*. Госполитиздат, 1953, стр. 24, 48.

cija odbrane grada na 130—150 km zapadno od njega imala je za cilj: prvo, da stvori normalne uslove za rad gradske industrije za odbranu; drugo, da obezbedi neophodnu dubinu odbrane na prilazima gradu koja bi svojom aktivnošću i stabilnošću oslabila i iznurila neprijateljske jedinice i primorala ih na frontalne napade i, treće, da sigurno zaštiti grad od obilaska i obuhvata. I sami odbrambeni pojasevi organizovani na velikoj udaljenosti od grada bili su namenjeni za odbranu Staljingrada. Borbu na ovim pojasevima nemoguće je odvojiti od odbrane grada.

U svoje vreme F. Engels je pisao da su gradovi središta vojnoekonomskog potencijala zemlje i zato od davnina privlače upornu pažnju zaraćenih zemalja. Ovo je još tačnije za naše stoleće, jer je to vek ogromnog razvoja industrijske proizvodnje u gradovima i burnog rasta samih gradova.

Čak i kod savremenih uništavanja koja lako pretvaraju gradove u ruševine, ni u kom slučaju ne treba oduštajati od odbrane velikih gradova, ali isto tako njihovu odbranu je nemoguće organizovati kad neprijatelj izbjije ka predgrađima.

Nesumnjivo, sve odbrambene borbe kod Staljingrada treba razmatrati kao jedinstven kompleks odbrambenih operacija strategijskog značaja, koje su, bez obzira na postojanje dveju frontovskih komandi na ovom pravcu faktički bile izvodene pod jednim rukovodstvom.

Osim toga, odbrana Staljingrada ne može se razmatrati u svetlosti unapred određenih šema, odvojeno od operacija jedinica koje su zadržale neprijatelja na drugim pravcima. Ova pitanja treba proučiti u svetlu istorijske istine, u njihovoј celovitoj realnoj složenosti, uzimajući u obzir herojska dejstva jedinica severno i južno od Staljingrada. Upornom odbranom i protivudarima one su vezivale neprijatelja, držale ga, kako se to kaže, za skutove ne dozvoljavajući mu da koncentriše sve svoje snage neposredno protiv samog grada, čime su mnogo pomogle jedinicama koje su branile grad.

Iz izloženog se jasno vidi da pri periodizaciji staljingradske bitke treba utvrditi jedan opšti odbrambeni period.

Sporan je takođe i pokušaj B. S. Treljpuhovskog da borbe u gradu podeli na četiri etape. Nema osnova deliti ih na etape jer su one jedinstvene kako po karakteru borbenih dejstava, tako i po zadacima koje su rešavale trupe.

U vezi s tim celishodno je zaustaviti se na još jednom dosta rasprostranjenom mišljenju prema kome se odbrana Staljingrada deli na tri etape: odbrambene operacije na daljim prilazima (17. jul — 17. avgust 1942), odbrambene operacije na bližim prilazima (18. avgust — 12. septembar 1942), borbe na periferiji Staljingrada i u samom gradu (13. septembar — 18. novembar 1942). Ovakva podela odbrambenih operacija (na tri etape), po našem mišljenju ima nedostataka, jer namerno ili nemerno podseća na unapred stvorenu šemu u koju se lako može svrstati svaki slučaj.

Dugotrajnu i upornu odbranu mnogih gradova u velikom otadžbinskom ratu moguće je razmotriti kao niz bojeva na daljim i bližim prilazima i u samom gradu. Ali odbrana svakog grada imala je svoje osobenosti. I odbrambene operacije kod Staljingrada imale su svoje specifičnosti, pa se, prema tome, ne mogu svrstati samo u te tri etape. Neki pisci pri određivanju etapa odbrambenog perioda staljingradske bitke nisu dovoljno vodili računa još i o činjenici da inicijativu u dejstvima u to vreme nisu imale, u većini slučajeva, sovjetske trupe već neprijatelj. U skladu sa neprijateljskim udarima menjala se i situacija, usled čega je svaki put sovjetska komanda unekoliko morala da menja zadatke i grupacije trupa. Ali, to naravno ne znači da u periodu odbrambenih borbi za Staljingrad nismo, s vremenom na vreme, na pojedinim odsečima fronta, nametali našu volju neprijatelju.

Polazeći od konkretne analize borbenih dejstava čini nam se da ćemo najcelishodnije razmotriti odbrambeni

period staljingradske bitke ako ga podelimo na sledeće glavne etape:

Prva etapa — od 17. jula do 7. avgusta 1942. godine — obuhvata borbe u rejonu velike okuke Dona. Njen glavni cilj je bio da zadrži neprijatelja i da mu naneše što veće gubitke u živoj sili i tehnički. U toku te etape, sovjetska komanda je uspela da dobije u vremenu za izvršavanje važnih odbrambenih mera (privlačenje rezervi i pripremanje odbrambenih položaja). Umesto da u julu iz pokreta zauzmu Staljingrad, kako su to hitlerovci predviđali u svom planu, glavne snage njihove 6. armije bile su angažovane u žestokim borbama na daljim prilazima gradu u velikoj izbočini Dona. Ali je i situacija naših jedinica u odbrani bila, takođe, i dalje krajnje teška.

Druga etapa — od 8. do 18. avgusta 1942. godine — sadrži borbe na spoljnem odbrambenom pojusu. Zaokretanjem 4. oklopne armije Hota na Staljingrad, neprijatelj je uspeo da probije našu odbranu na spoljnem pojusu i da na jednom odseku pređe iza njega. Neprijatelj je bio na 30 km od Staljingrada. Gradu je pretila smrtna opasnost. Trebalo je po svaku cenu zaustaviti neprijatelja, osujetiti njegove namere da iz pokreta zauzme Staljingrad i jednovremeno organizovati čvrstu odbranu na ranije pripremljenim položajima. Ovu etapu karakterišu dalja aktivna dejstva obeju strana i bitne promene u grupisanju sovjetskih i nemačkih snaga. U toj fazi bivši Staljingradski front je podeljen na dva fronta: Staljingradska i Jugozapadni. Snage neprijatelja u to vreme znatno su povećane: pristigla je 4. oklopna armija Hota i počela aktivno da dejstvuje na staljingradskom pravcu. Najvažniji događaj te etape bio je naš prvi od početka bitke potpuno uspešan protivudar u rejonu Abganerova. Jedinice neprijatelja (armija Hota koje su probile spoljni pojus) bile su odbacene nazad: delovi 64. armije 10. avgusta potisnule su neprijatelja sa raskrsnice »74. km« i zauzele je. Ali neprijatelj nije popuštao. On je primorao 62. armiju da se posle krvavih borbi na desnoj obali Dona povuče do 14. avgusta na njegovu levu obalu. Ovde je 62. armija organizovala

odbranu na spoljnom odbrambenom pojasu na odseku Vertjači — Ljapičev. Pošto je u isto vreme pregrupisao snage, neprijatelj je 15. avgusta napao našu slabu 4. oklopnu armiju. Ali su se naše jedinice, zadržavajući neprijatelja, organizovano povukle preko Dona na spoljni odbrambeni pojas, gde su zaustavile hitlerovce na odseku Ilovija — Vertjači — Kalač. Tako je neprijatelj bio zaustavljen na spoljnom pojasu odbrane Staljingrada.

Treća etapa — trajala je od 19. avgusta do 3. septembra. Glavni događaji etape su borbe na spoljnom i srednjem pojasu odbrane Staljingrada i izbjeganje neprijatelja na Volgu.

Fašistička komanda odlučuje da zauzme grad istovremenim koncentričnim udarima obeju armija: iz rejona Trehostrovske na istok — snagama 6. armije i iz rejona Abganerova na sever — snagama 4. oklopne armije. Nemačka 6. armija prepustila je deo fronta od Pavlovska do ušća Hoper 8. italijanskoj armiji, koncentrisala je jake snage za forsiranje Dona u rejonu Vertjači i planirala je da u Staljingrad prodre sa severozapada. Istovremeno 4. oklopna armija, pošto je privukla svoje snage na desno krilo i obezbedila svoj levi bočni udar na Staljingrad s juga i da, takođe, prodre u Staljingrad.

U početku te etape neprijatelj je uspeo da forsira Don u rejonu Vertjači i da probije spoljni pojas odbrane grada. 23. avgusta nemačke jedinice su izbile na Volgu na frontu Jerzovka — Rinok. Na taj način je 62. armija bila odsečena od ostalih jedinica Staljingradskog fronta (kome je pripadala) i zbog toga je ušla u sastav Jugoistočnog fronta. Grad je u to vreme bio žestoko bombardovan iz vazduha. Neprijatelj je na Staljingrad bacio svu avijaciju svoje 4. vazduhoplovne flote. Po izbjegavanju na Volgu, nemačka komanda je nanela udarac s juga, težeći da odseče od Staljingrada 62. armiju i deo snaga 64. armije, koje su se još nalazile na spoljnom odbrambenom pojasu u rejonu grada Kalača. Da bi spasle 62. armiju od uništenja, a Nemcima onemogućila zauzimanje Staljingrada, sov-

jetska komanda je donela odluku da se 62. armija izvuče na srednji odbrambeni pojas. Ovaj manevr, uspešno izveden noću 31. avgusta, ne samo da je sačuvao snage 62. armije, nego je i onemogućio nemačku zamisao o zaузimanju grada s juga. Treba imati u vidu da u samom Staljingradu tada skoro nije bilo naših jedinica.

Cetvrta etapa — trajala je od 4. do 13. septembra 1942. god. Njenu osnovnu sadržinu čine borbe na unutarnjem pojasu staljingradske odbrane. Borbena dejstva naših jedinica u ovom periodu karakterišu se mnogobrojnim protivudarima i protivnapadima kako s juga, tako i, naročito, sa severa na neprijateljske jedinice koje su nastupale, kao i na one koje su izbile na Volgu. Takva aktivna dejstva naših jedinica odvukla su znatne neprijateljske snage sa pravca njegovog glavnog udara, a, isto tako, omogućila su da se produži ojačavanje odbrane samog grada.

Peta etapa — od 14. septembra do 18. novembra 1942. — obuhvata borbe u samom gradu. To je bila jedna od najtežih etapa, kada se sa izrazitom upornošću branio svaki položaj, svaka četvrt grada a često i pojedine kuće. Istovremeno na bokovima napadne neprijateljske grupacije — severno i južno od Staljingrada — naše jedinice su se pripremale za protivofanzivu i težile da konačno zaustave neprijatelja i da mu nanesu maksimalne gubitke. Karakteristike ove etape su veliki broj protivnapada koje su izvele naše jedinice kao odgovor na sve jače napade neprijatelja, a, isto tako, i mnoge protivudare izvedene radi odvlačenja neprijateljskih snaga sa njegovog pravca glavnog udara i maskiranja pripremane protivofanzive.

Kao što je poznato, napadni period staljingradske bitke obuhvata protivofanzivu frontova, koja se završila okruženjem i uništenjem staljingradske grupacije nemačko-fašističkih jedinica. Posmatrano sa stanovišta zadataka koje su jedinice sukcesivno rešavale u toku protivofanzive, ovaj period je imao tri jasno određene etape.

Prva etapa — od 19. novembra do 11. decembra 1942. godine — jeste opkoljavanje staljingradske grupacije

nemačkofašističkih trupa i stezanje obruča opkoljavanja. Zadaci trupa u toj etapi svodili su se na to da front neprijatelja severozapadno i južno od Staljingrada, okruže glavne snage njegove staljingradske grupacije, a zatim da stegnu obruč oko opkoljenih snaga i obrazuju spoljni front okruženja radi sprečavanja eventualnog pokušaja deblokiranja. Napad sovjetskih jedinica u toj etapi odlikovao se odlučnošću, brzinom i širinom manevra pokretnih združenih jedinica.

Druga etapa obuhvata borbena dejstva u vremenu od 12. decembra 1942. do 1. januara 1943. godine. Osnovno u dejstvima naših jedinica u ovom periodu bilo je da jedinice Staljingradskog fronta unište udarnu grupaciju Hot — Manštajn, koja je pokušavala da deblokira okružene nemačke snage; produžilo se, takođe, sa stezanjem obruča oko opkoljenih jedinica. Istovremeno su u ovoj etapi jedinice Jugozapadnog a delimično i Voronješkog fronta razbile glavne snage 8. italijanske armije i takozvanu operativnu grupu »Holit«.

Treća etapa — od 1. januara do 2. februara 1943. godine — obuhvata konačno uništenje opkoljene nemačkofašističke grupacije kod Staljingrada. Ova etapa se karakteriše napadnim dejstvima jedinica Donskog fronta, u čiji su sastav ušle i glavne armije Staljingradskog fronta (62, 64. i 57). Ova su dejstva u početku bila usmerena na presecanje okružene neprijateljske grupacije, a zatim na njenu uništenje po delovima. Posle izvršenog pregrupisanja, naše jedinice su na pravcu glavnog udara bile jače od neprijatelja, kako u živoj sili tako i u tehnici.

Prema tome, svaki period staljingradske bitke može se podeliti u više etapa. Svaka se od njih odlikuje posebnim grupisanjem snaga, određenim sadržajem borbenih dejstava i, što je najvažnije, zadacima koji su iskrasavali pred komandama i trupama. Na osnovu toga, smatramo da je naša periodizacija staljingradske bitke najpravilnija, jer odgovara stvarnom razvoju istorijskih događaja kod Staljingrada.

Iako se strogo pridržavamo izložene periodizacije, ipak u ovom delu nismo sami sebi vezali ruke nekim akademskim okvirima, jer nismo imali nameru da damo samo vojnoistorijski opis.

Veliki ratni događaji koji su se odigrali kod Staljingrada dali su dragoceni doprinos riznici ratnih iskustava naših oružanih snaga i ispoljili su bitan uticaj na dalji razvitak sovjetske ratne veštine.

Ratno iskustvo stečeno u odbrambenom i napadnom periodu staljingradske bitke je mnogo doprinelo uspešnom planiranju, pripremanju i sprovodenju kasnijih operacija velikog otadžbinskog rata.

Ovde je u krajnje ograničenom vremenskom roku pod neprekidnim i jakim udarima neprijatelja bila organizovana operativna odbрана čija je stabilnost kasnije služila kao primer za ugled. Cilj ove odbранe nije bio samo da oslabi nadmoćnije snage neprijatelja, nego i da stvari pogodne uslove za prelazak u protivofanzivu.

Odbrambena bitka kod Staljingrada je ubedljivo pokazala značaj duboko ešelonirane odbbrane na važnim strategijskim pravcima. Pošto ranije izgrađena utvrđenja nisu odgovarala potrebama nastale situacije, morala se za vreme borbi izgrađivati duboko ešelonirana odbранa koja bi bila elastična i koja bi mogla izdržati snažne oklopne udare neprijatelja i ne dozvoliti razvijanje taktičkog probaja u operativni, a još manje u strategijski.

Staljingradska odbrambena bitka pokazala je takođe da postoji realna mogućnost da neprijatelj probije odbranu na njenim pojedinim odseцима. U uslovima takvog probaja zadatak branioca se sastoji u očuvanju stabilnosti jedinica koje se brane na susednim odseциma fronta. U tom slučaju je neophodno upornim otporom, odgovarajućim umešnim povijanjem krila u stranu probaja i pariranjem neprijateljskim pokušajima da organizuje obilazak i okruženje braniočevih jedinica — pripremiti protivnapade i protivudare drugih ešelona i rezervi radi uništenja ukljinjenog neprijatelja.

Uporna odbrana prema bokovima proboja neprijatelja na pripremljenim ili iznova izgrađenim pregradnim položajima primorava ga da jako razvuče svoj front i na taj način umanji snagu svog napadnog udara. Takva situacija se naročito jasno pokazala u toku odbrambenih borbi na desnoj obali Dona, kao i u odbrambenim borbama na rekama Aksaj i Miškova u decembru 1942. god. sa Manstajnovom grupacijom koja je prodirala prema Staljinogradu.

Upornost i stabilnost odbrane kod Staljingrada u uslovima kad je neprijatelj bio znatno nadmoćniji, naročito u avijaciji i tenkovima, postizale su se, pre svega, širokim manervom rezervi i jedinicama privućenim sa nenapadnutih delova fronta. Ovde je, možda prvi put, praktično ostvarena ideja stvaranja jakih artiljerijsko-protivoklopnih rezervi. I baš su ove rezerve, u toku jednog meseca na obalama reke Dona, samo na frontu dve armije uništile nekoliko stotina nemačkih tenkova.

Nužnost sasređivanja artiljerijske vatre na veće snage neprijatelja koje su napadale, zahtevala je da se drukčije postavi i pitanje komandovanja artiljerijom. U sastavu fronta i nekih njegovih armija formirane su frontovske i armijske artiljerijske grupe, čija je sasređena vatra na neprijatelja odigrala veoma ozbiljnu ulogu u odbijanju njegovih napada. Takav način komandovanja artiljerijom za vreme odbrane Staljingrada, bio je jedan od razloga što su se malobrojne artiljerijske jedinice, premorene neprekidnim borbama, tako čvrsto držale.

U uslovima staljingradske bitke formiranje jakih artiljerijskih grupa pod komandom komandanta fronta i komandanta armija pokazalo se opravdanim. Prema tome, pri odbrani većih gradova, celishodno je, uporedo sa decentralizovanom upotrebot artiljerije u bataljonima i pukovima, formirati na odlučujućim pravcima dejstva jake artiljerijske grupe u armijama i frontovima za nanošenje sasređenih artiljerijskih udara po neprijatelju.

Mnoge novine unela je staljingradska bitka i u organizaciji i izvođenju protivudara.

Takođe je vrlo verovatno da je kod Staljingrada bila prvi put široko primenjena artiljerijska i avijacijska protivpriprema s ciljem da se neprijatelju razbije pripremanje napada. U daljem toku rata, u odbrambenoj bici na kurškoj izbočini, ona je primenjivana u daleko većim razmerama: staljingradsko iskustvo je ovde uspešno iskorišćeno.

Protivofanziva kod Staljingrada, koja je u takvim razmerama izvedena prvi put u istoriji uz tako masovnu upotrebu tenkova, dovela je do sasvim nove, neviđene pojave: do okruženja dobro naoružane i opremljene neprijateljske grupacije od 330.000 ljudi.

Do II svetskog rata, istorija poznaje samo pojedinačne primere uspešno izvedenog okruženja i uništenja čitavih neprijateljskih armija. Svi ti primeri uglavnom pripadaju veoma dalekoj prošlosti, i, u većini slučajeva, predstavljaju okruženje pasivnog neprijatelja koji je, ne preduzimajući ništa, sedeо u utvrđenom logoru. Pri tome jedinice koje su vršile opkoljavanje dejstvovale su u taktičkom sadejstvu i na manjem prostranstvu. Da i ne govorimo o tome da se naoružanje armija onog doba ne može nikako uporediti sa savremenom ratnom tehnikom.

Okruženje nemačkofaističkih jedinica kod Staljin-grada ne može se, naravno, uporediti ni sa Kanom ni sa Sedanom.⁶ Zajednička im je samo ideja potpunog okruženja neprijatelja. Ali je ona praktično ostvarivana u sasvim različitim uslovima, sasvim različitim snagama i metodama.

Kao što je poznato, u oktobru i prvoj polovini novembra veoma se mnogo radilo na pripremanju i orga-

⁶ Bitka kod Kana odigrala se u II punskom ratu između Rima i Kartagine (216. god. pre n.e.). U toj bici je kartaginski vojskovođa Hanibal okružio i uništio 86.000 rimske vojnike. Od 1. do 2. septembra 1870. god. u rejonu Sedana (grad na severozapadu Francuske), za vreme francusko-pruskog rata 1870—1871. jedinice 3. i 4. nemačke armije, okružile su i uništile francusku Šalonsku armiju (oko 120.000 ljudi). U toj armiji nalazio se i francuski car Napoleon III. Poraz kod Sedana ubrzao je propast trulog Trećeg carstva.

nizovanju protivofanzive. Prema predviđenim odsecima proboga neprijateljske odbrane, koncentrisane su zнатне snage iz rezerve Vrhovne komande i unutrašnjim pregrupisanjem jedinica u frontovima. Koncentracija velike mase jedinica i tehnike prouzrokovala je ozbiljne teškoće, jer se sve izvodilo na otkrivenom zemljištu sa slabo razvijenom komunikacijskom mrežom, u jesen kada su putevi blatinjavi, i pod neprekidnim intenzivnim dejstvom neprijateljske avijacije. Ipak je koncentracija snaga tako vešto izvedena da je početak protivofanzive 19. novembra 1942. predstavlja za nemačkofašističku komandu potpuno iznenađenje.

S tim u vezi potrebno je razotkriti tvrđenje Manštajna (vidi njegovu knjigu »Izgubljene pobeđe«, Bon, 1955) i Butlara (»Svetski rat 1939—1945, izdanje inostrane literature, Moskva 1957) da je nemačkofašistička komanda navodno znala za naše pripremanje protivofanzive. Ovo njihovo tvrđenje potpuno pobija general Jodl, koji je bio bolje od drugih upoznat sa radom fašističke Vrhovne komande. Evo šta je on rekao Međunarodnom vojnom sudu: »Potpuno smo predvideli koncentraciju velikih snaga na boku 6. armije (na Donu). Mi uopšte nismo imali predstavu o jačini Rusa u tom rejonu. Ranije tamo nisu imali ništa, i odjednom izvršen je snažan udar koji je imao odlučujući značaj.«

Operativno maskiranje, izvedeno u pripremi tako krupne napadne operacije tri fronta, bio je veliki uspeh našeg komandnog sastava koji je pripremao protivofanzivu. Ovo se iskustvo kasnije široko primenjivalo u svim daljim operacijama velikog otadžbinskog rata ali je, na žalost, ono ostalo neuopšteno, te postoji opasnost da se izgube mnogi metodi operativnog maskiranja izrađeni i provereni kod Staljingrada.

Uspeh staljingradske protivofanzive umnogome je rezultat pravilnog izbora pravaca glavnih udara i pogodnog vremena za protivofanzivu Staljingradskog, Jugozapadnog i Donskog fronta. Pri izboru pravaca birala su se konkretno slaba mesta krilnih grupacija neprijatelja,

mesta gde nisu postojale potrebne rezerve i mesta gde su se u našim rukama nalazili specijalno pripremljeni pogodni mostobrani (na južnoj obali Dona, u njegovom srednjem toku i na prolazima između jezera južno od Staljingrada) za razvoj udarnih grupacija na polaznom položaju za napad.

Pri izradi plana staljingradske napadne operacije naročita pažnja se obraćala na postizanje brzog tempa proboga neprijateljske odbrane. Velika brzina napada dozvoljavala je da se nanese poraz neprijatelju u taktičkoj zoni odbrane još pre nego što pristignu jedinice sa nena-padnutih delova fronta, a samim tim i pre pristizanja pojačanja iz dubine. Brzina probijanja taktičke zone odbrane pešadijskim jedinicama ostvarivala se pri tome sasređenom upotrebom artiljerije i avijacije. Visok tempo razvoja proboga u operativnoj dubini obezbeđivao je okruženje velike grupacije neprijatelja za vrlo kratko vreme. Takva zamisao se zasnivala na efikasnom korišćenju jakih pokretnih jedinica, koje su se nalazile u sastavu drugih ešelona armija i udarnih grupa i njihovom blagovremenom uvođenju u probog. Oklopne i mehanizovane jedinice uvođene su u borbu pošto bi pešadijske jedinice, podržane tenkovima neposredne podrške pešadije, savladale glavne linije protivoklopne odbrane neprijatelja, što je čuvalo njihovu snagu za brzo napredovanje u operativnoj dubini.

Ovakav način proboga organizovane odbrane, koji se karakteriše brzinom akcije, maksimalnim korišćenjem svih borbenih sredstava i svih mogućnosti pokretnih i mehanizovanih jedinica — prvi put je primenjen baš kod Staljin-grada.

Ovi načini, razrađeni i uspešno primenjeni kod Staljingrada, neprekidno su usavršavani u sledećim napadnim operacijama velikog otadžbinskog rata. Ovde treba naglasiti da su, sve do pojave oružja masovnog uništenja, osnovni principi proboga neprijateljske odbrane, uspešno primenjeni kod Staljingrada, bili opravdani. Suština tih principa se svodi na to što se prvo probijaju neprijateljski

utvrđeni odbrambeni položaji i pojasevi koji su najviše zasićeni protivoklopnim sredstvima, pomoću jakih pešadijskih jedinica ojačanih tenkovima i podržanih masovnom artiljerijom i avijacijom, a tek zatim se, radi razvijanja taktičkog probaja u operativni, konačnog okruženja i obrazovanja čvrstog unutrašnjeg fronta okruženja, uvode u borbu mehanizovane i oklopne jedinice iz drugog (operativnog) ešelona.

Praktično, probaj odbrane neprijatelja kod Staljingrada se baš tako i ostvarivao.

Naravno, ako bismo pokušali da ove principe, opravdane u prošlosti, primenimo u savremenim uslovima, učinili bismo ozbiljnu grešku. Pretvaranje ma kog dobrog metoda u šablon je štetno. Razumljivo je da danas, kada se vojna tehnika razvija i ide napred džinovskim koracima ovi principi trpe suštinske izmene.

Staljingradska bitka je pozitivno uticala i na usavršavanje organizacione strukture naših združenih i najvećih jedinica. Dalje poboljšavanje organizacije i jačanje vatrene moći pešadijskih divizija sproveđeno tokom same bitke, nastavljeno je, prirodno, i posle njenog završetka. U decembru 1942. godine na osnovu jačanja vojnoekonomiske baze i porasta proizvodnje naoružanja i ratne tehnike, kao i na osnovu staljingradskog iskustva, uvedena je nova formacija pešadijskih divizija (gardiskske i negardiskske), koja je najbolje odgovarala uslovima toga vremena, te je i zadržana do kraja 1944. god.

Krajem 1942. god. u vezi s porastom ratne ekonomike i mogućnostima da se jedinice ojačavaju u napadu novim snagama i tehničkim sredstvima, kada se u rukama komandanata armija počeo koncentrisati veliki broj trupa, naoružanja itd. — tada je nastala neophodnost da se ponovo uvedu korpsi. To je omogućavao i porast oficirskog kadra. Uvođenje korpusa u to vreme se pokazalo opravdanim, a to je potvrdilo čitav dalji tok borbenih dejstava na frontovima velikog otadžbinskog rata.

I struktura armije pretrpela je izvesne promene. Mnoge ove promene nastale su, u ovoj ili onoj meri, iz

izkustva stečenog u staljingradskoj bici. Prirodno je što su one ostvarivane u skladu s tim kako je socijalistička industrija obezbeđivala za to materijalnu osnovu.

U staljingradskoj bici stečeno je znatno iskustvo u organizovanju i izvršenju proboga pripremljene odbrane neprijatelja, uz sadejstvo svih rodova kopnene vojske i avijacije, kao i iskustvo u razrađivanju i izvođenju napadne operacije grupe frontova radi okruženja i uništenja velike grupacije neprijateljskih snaga.

Iz iskustva stečenih u periodu protivofanzive može se izvući osnovni zaključak: a) da se grupacije koje vrše okružavanje što pre spoje i istovremeno stvore unutrašnji i spoljni front okruženja; b) da se vrše aktivna napadna dejstva na spoljnog frontu okruženja s ciljem da se potputno onemogući deblokiranje okruženog neprijatelja; c) rasecanje okružene grupacije na delove još u toku okruženja ili, u najmanju ruku, stvaranje uslova za njeno rasparčavanje i uništenje. Naročito su poučna borbena dejstva jedinica Staljingradskog i Jugozapadnog fronta za stvaranje čvrstog spoljnog fronta okruženja i razbijanja nemačkofašističkih snaga koje su pokušavale da deblokiraju opkoljene jedinice.

Veoma je važno iskustvo koje su u ovoj bici stekli rodovi vojske i službe (artiljerija, tenkovi, konjica, inženjerske jedinice i pozadinski delovi), a koje su u velikoj meri koristili u narednim bitkama velikog otadžbinskog rata.

Veoma zanimljiva je činjenica da je na staljingradskom pravcu u toku prilično dugo vremena, od početka avgusta do kraja septembra 1942, komandovanje jedinicama dva fronta bilo sasređeno u rukama jedne komande. U suštini to je bilo rukovođenje dejstvima trupa na strategijskom pravcu, s tom razlikom što komandant i član Vojnog saveta nisu imali neki specijalni aparat za komandovanje jedinicama, već su ga ostvarivali preko dva ravnopravna štaba što je otežavalo planiranje operacija i praktično komandovanje jedinicama. Ipak je objedinjena komanda za dva fronta, čiji je konačni zajednički cilj bio da ne puste

neprijatelja u Staljingrad, odigrala pozitivnu ulogu, jer se ovaj težak zadatak mogao rešiti samo najtešnjim sadejstvom trupa oba fronta.

Ogromnu ulogu u pobedonosnoj staljingradskoj bici odigrale su i naše sovjetske starešine svih stepena. U borbama pod zidinama Staljingrada se neobično jasno ispoljila njihova partijska prekaljenost, visoka idejnost, patriotizam, visoka operativno-taktička obučenost, borbena zrelost i, najzad, njihova superiornost nad starešinama nemačkofaističke vojske.

Odlučujuća uloga u staljingradskoj pobedi pripada rukovodstvu Partije, partijsko-političkom radu u jedinicama koji je, kao moćna cementirajuća snaga, učvršćivao monolitnost naših jedinica i njihovu veru u pobedu.

U toku sve složenije situacije još više su se kalile i jačale moralne osobine sovjetskih vojnika. Osećanje patriotizma se više uzziglo, svakim danom jačala je mržnja prema neprijatelju, svaki vojnik jasnije je sagledavao svoj dug pred narodom i otadžbinom. Sve je to bio rezultat ogromnog, neprekidnog političkog rada partijskih organizacija u jedinicama, koji je bio usmeren na jačanje discipline, na sticanje izdržljivosti i upornosti, na tumačenje vojnog i političkog značaja staljingradske bitke. Ovakav rad je svakodnevno jačao energiju staljingradskih boraca, učvršćivao njihovu organizovanost, ulivao veru u sopstvene snage i u neizbežnost poraza drskog neprijatelja. Politički rad je tako organizovan da je svakom borcu bilo jasno šta Partija od njega očekuje. Sav ovaj plemenit i brižljiv rad sprovedio se uz neposredno učešće i rukovodstvo člana Vojnog saveta Staljingradskog i Jugoistočnog fronta N. S. Hruščova. Ogroman rad obavili su staljingradski komunisti, jer su ispoljili veliku organizacijsku elastičnost i visoku idejnost pred smrtnom opasnošću koja se bila nadvila nad gradom.

U staljingradskoj bici su zablistali: nepokolebljivi duh sovjetskog naroda i njegove armije i jedinstvo sovjetskog fronta i pozadine. Staljingradski borci su osećali da ih

čitav sovjetski narod podržava rečju i delom, moralno i materijalno. Kao neprekidna reka tekli su u Staljingrad pisma, telegrami i paketi od prostih sovjetskih ljudi, kolektiva fabrika i rudnika, kolhoza i sovhoza, iz sovjetskih gradova i republika. Tako je pismo turkmenskog naroda potpisalo preko 200.000 građana ove republike. Staljingrad — to je veličanstvena pobeda čitavog sovjetskog naroda pod rukovodstvom Komunističke partije i sovjetske vlade. Sovjetski narod mobilisao je sve svoje snage za to da snabde armiju moćnom, prvakom tehnikom i svim što je neophodno za pobedonosni napad. Velika pobeda kod Staljngrada izazvala je u svim sovjetskim ljudima ogroman polet, nadahnula ih novom snagom i učvrstila uverenje u neizbežno i potpuno uništenje neprijateljskih hordi.

Zbog toga se tako snažno i utisnula staljingradska bitka u sećanje našeg naroda. Ona je postala primer velikog patriotizma koji nadahnjuje, na kome će se vaspitavati sve nove generacije naše sovjetske omladine.

PRVI DEO

ODBRANA STALJINGRADA

Glava I

POSTAVLJENJE

Tek posle 23 časa zazvonila je »kremljovka«¹ kada sam već skoro prestao da je očekujem. Uzbuđenje koje me je držalo celog dana još više se pojačalo. Odgovarao sam mirno, savlađujući se.

Javljali su iz kabineta narodnog komesara odbrane da je moja molba razmotrena. Morao sam se odmah javiti u Kremlj.

Spustio sam slušalicu. U glavi su mi filmskom brzinom i veoma jasno proleteli svi detalji događaja proteklog dana.

Bilo je to 1. avgusta 1942. god. Rano ujutro vodio sam ne baš prijatan razgovor sa doktorom koji me je lečio, profesorom hirurgom drugom Koganom. Čim je profesor ušao u bolesničku sobu rekao sam mu da se osećam potpuno zdrav i da sam odlučio da podnesem molbu vrhovnom komandantu da me pošalje na front. Profesor se malo naljutio i odgovorio da pitanje otpuštanja iz bolnice

¹ Specijalna telefonska veza sa Kremljom. U bolničkoj sobi gde sam ležao posle drugog ranjavanja bila su tri telefona: interni bolnički, gradski i »kremljovka«.

nije stvar bolesnika nego lekara. »Manite se te ideje najmanje za mesec i po dana«, završio je tonom koji ne trpi odgovaranje.

Na to sam s osmehom uzvratio da lekari imaju jedan veliki nedostatak: oni mogu da ustanove bolest, da uspešno leče bolesnika, ali, na žalost, skoro nikad ne mogu tačno da odrede momenat ozdravljenja. Moja šala je donekle odobrovoljila doktora.

— U redu, reče on, odmah čemo praktično proveriti vaše stanje; ostavite štap i prošetajte se.

Naprežem se iz sve snage da se čvrsto oslonim na ranjenu nogu. Prvih pet-šest koraka prolaze srećno, ali dalje počinjem da hramljem, na čelu mi izbija hladan znoj, noga poče da me boli. Iako su kosti već bile srasle, rana se još nije konačno zatvorila i bolela me je. Prošlo je tek deset dana od kako sam ostavio štak i počeo da se krećem uz pomoć štapa.

— Dosta, dosta! — uzviknu Kogan koji kao da je unapred očekivao ovaj trenutak. — Sada je jasno, visoko-poštovani general-pukovniče, ko greši u određivanju momenta ozdravljenja. Biće još potrebno ozbiljno lečenje.

Morao sam otvoreno reći da je molba već poslata.

— Tim gore po vas, odmereno produži doktor, sve jedno vašu molbu neće razmatrati bez mišljenja lekara koji vas leči.

Pošto je razgovor dobio neželjeni obrt, pokušao sam da ga tronem. Zahvalio sam na brizi o mome zdravlju i zamolio ga da shvati da ne mogu sada, u najtežem periodu rata, sedeti skrštenih ruku, da nisam običan vojnik i da mi ranjena noga neće smetati da rukovodim operacijama na frontu. Na kraju sam mirno upitao:

— Ruku na srce, profesore, recite mi, da li biste vi mogli sa ovom boljom i u stanju u kakvom je ona sada mirno sedeti, znajući da stotine ljudi iznemoglih od rana čekaju vašu pomoć, baš vašu, profesore?

Lekar se zamisli. Izgleda, led je bio probijen. Posle duže pauze, ne odgovarajući direktno na pitanje, rekao je već potpuno mirnim glasom:

— Pa dobro, ako mi date časnu reč da ćete se najstrože pridržavati režima koji ću vam propisati, neću se protiviti vašem otpuštanju iz bolnice.

Obećao sam doktoru da ću se držati njegovih saveta kao svetinje. Tako je doneta odluka o mom otpuštanju iz bolnice. Kogan je otisao.

Citav dan sam vežbao da hodam bez štapa i prilično mi je uspevalo. Kada sam se lagano i pažljivo kretao hromost se jedva primećivala. U svakom slučaju, mišljah, za vreme prijema u Kremlju držaću se dobro.

Čekaonica pred kabinetom vrhovnog komandanta. Moj dolazak je odmah najavljen. Pošto sam ostavio štap ušao sam oprezno ali bodro u kabinet predsednika Državnog komiteta odbrane. Velika, nešto izdužena soba. Meka mlečna svetlost, Josip Visarionovič je stajao kod svog radnog stola, i tek što je završio telefonski razgovor. U kabinetu je bilo još nekoliko članova Državnog komiteta odbrane.

Pošto je saslušao moj raport o dolasku, J. V. Staljin mi je prišao, pozdravio se i, gledajući me pažljivo u lice, zapitao:

— Znači, smatraste da ste ozdravili?

— Da, zalečio sam se — odgovorih ja.

Neko je od prisutnih primetio: »Izgleda rana nije sasvim zarasla, drug još malo hramlje.«

— Molim vas ne brinite, sve je u redu, kosti su srasle odlično — odvratih malo užurbano ali ubedljivo.

— Onda — poče ponovo J. V. Staljin — smatrajmo da se drug Jerjomenko vratio u stroj. Mnogo ste nam sada potrebni. Pređimo na stvar — završi on — obraćajući se direktno meni.

Kao da mi je težak teret pao sa srca; nestale su sumnje koje su me mučile o mogućnosti doktorove intervencije.

Moja molba je došla kao poručena. U Državnom komitetu odbrane rešavalo se pitanje organizacijskih mera koje je trebalo što pre sprovesti, kako bi se popravio položaj

na staljingradskom pravcu. Razmatrale su se kandidature za položaj komandanta novog fronta.

Zaključujući razmatranje, J. V. Staljin se obratio meni.

— Kod Staljingrada je sada takva situacija da se moraju preduzeti hitne mere za učvršćivanje ovog vrlo važnog odseka fronta i za poboljšanje komandovanja jedinicama. Rešeno je da se nedavno obrazovani Staljingradski front podeli na dva. Državni komitet odbrane name-rava da jedan poveri vama.

Gledajući me netremice, Josip Visarionovič reče:

— Šta vi o tome mislite?

— Spreman sam da služim tamo gde smatrate da sam neophodan, odgovorio sam ja.

Naređeno mi je da, ne gubeći vreme, odem u Generalštab, upoznam se tamo sa situacijom na Staljingradskom frontu, sa uputstvima koja je Državni komitet odbrane dao Generalštabu o organizacijskim i operativnim pitanjima i da uveče, zajedno sa drugom Vasiljevskim, opet dođem u Državni komitet odbrane gde će se i doneti konačna odluka.

— Isplanirajte svoje poslove tako da prekosutra odlete u Staljingrad — zaključio je Josip Visarionovič, pružajući mi ruku. Oprštajući se, nekako sam nehotice zadržao pogled na Lenjinu, čiji se portret nalazio iznad radnog stola. Iljićeve žive oči kao da su žmirile i bodrile me.

Oko 4 sata ujutru vratio sam se u bolnicu koja je bila smeštena u zgradi poljoprivredne akademije »Timirjazev«. Prilegao sam, ali nisam mogao da zaspim. U glavi mi je već sazreo detaljan plan rada u Generalštabu. Uključio sam u taj plan i upoznavanje sa rukovodećim i komandnim kadrom određenim za novi front.

U osam izjutra otišao sam u Generalštab i tamo radio ceo dan. Pošto sam proučio situaciju kod Staljingrada u glavnim crtama, koliko je to moguće prema operativnim dokumentima, saznao sam sledeće. Staljingradski front

obrazovan je 12. jula 1942. godine (skica br. 1).² U momentu formiranja u njega su ušle: 62. armija, pomerena iz rejona Staljingrada na zapad, sa zadatkom da spreči izbijanje neprijatelja na reku Don; zatim 63. koja je upućena iz rezerve Vrhovne komande i raspoređena duž severne izbočine Dona, i 64. takođe iz rezerve Vrhovne komande, razvijena na frontu Surovikino — Verhnje Kurmojarska (južno od 62. armije). Staljingradski front se graničio na severu sa Voronješkim frontom (na liniji Kamišin — Novo Anenski — Bapka), a na jugu sa Severnokavkaskim frontom (na liniji Astrahan — Ketčeneri — Verhnje Kurmojarska).

U drugoj polovini jula u sastav Staljingradskog fronta ušle su sledeće armije: 21. i 57. (iz bivšeg Jugozapadnog fronta) i 51. (iz Severnokavkaskog). Do 23. jula jedinice Staljingradskog fronta razvile su se i posele položaje za odbranu.

Posle upoznavanja sa kasnijim događajima na frontu (posle 23. jula) i uputstvima Državnog komiteta odbrane u vezi sa reorganizacijom toga fronta, ja sam s načelnikom Uprave za kadrove odabralo neophodne rukovodioce za front i uveče sam bio spremam za referisanje.³ Sastanak

² Skice su date u posebnoj svesci.

³ Pošto sam proučio zemljište i operativnu situaciju u rejonu Staljingrada, pala mi je na pamet jedna misao koja mi nikako nije davala mira. U vezi s njom, postojala je nada da se mogu preduzeti efikasne protivmere, koje bi dovele hitlerovce do ozbiljnog poraza. Već je tada bilo jasno da će hitlerovci, da bi izašli na Volgu i presekli je kod Staljingrada, morati da koncentrišu svoje glavne snage na ovom ograničenom uskom prostoru između Volge i Dona, gde su te dve reke najbliže, a Volga skreće daleko na zapad gotovo pod pravim uglom. Zbog toga, kada Nemci budu ostvarivali svoj plan, koji je već bio delimično otkriven, krila našeg fronta će, gotovo u svakom slučaju, ugrožavati njihove udarne grupacije. To se naročito odnosilo na naše severno ili desno krilo, jer je tamo, prvo, bilo moguće sačuvati odgovarajuće mostobrane za protidejstva na levoj obali Dona i, drugo, veze sa strategijskom pozadinom bile su čvrste, što je doprinosilo uspešnoj koncentraciji trupa i njihovom materijalnom snabdevanju. U isto vreme je položaj južnog (levog) krila omogućavao čvrstu odbranu, a kasnije nanošenje otuda pomoćnog, ali dosta jakog udara.

kod vrhovnog komandanta održan je naveče 2. avgusta. Na njemu su osim mene bili načelnik Generalštaba general-pukovnik A. M. Vasiljevski, general-major V. D. Ivanov, takođe iz Generalštaba i general-potpukovnik F. I. Golikov, koji je pozvan radi upućivanja u rejon Staljingrada na dužnost komandanta 1. gardijske armije (ova armija formirana je od vazdušnodesantnih divizija koje su se nalazile kod Moskve).

Staljin se posle uobičajenih pozdrava obratio drugu Vasiljevskom i naredio mu da iznese projekat odluke o podeli frontova.

— Dobro je što smo uveli ove značke za ranjenike. Narod treba da zna one koji su prolili svoju krv, braneći otadžbinu.

Drug Vasiljevski je kratko, ali veoma jasno, referisao o organizacijskim pitanjima obrazovanja dva fronta, navodeći cifre sastava njihovih snaga i sredstava.

Posle referisanja druga Vasiljevskog, J. V. Staljin mi se obratio pitanjem:

— Vi ste se upoznali sa situacijom kod Staljingrada, tačnije rečeno sa staljingradskim pravcem i našim uputstvima u vezi sa Staljingradskim frontom?

Odgovorio sam da sam skoro 24 časa proučavao ovo pitanje u Generalštabu i da mi je operativna situacija, koja je vrlo teška, potpuno jasna. Odgovorio sam, takođe, da sam uputstva Vrhovne komande za reorganizovanje Staljingradskog fronta razumeo. Pošto je saslušao moj odgovor, J. V. Staljin je zaključio:

— Znači, ušli ste u suštinu stvari? To se i tražilo. Da li vam je sve jasno, druže Jerjomenko?

— Jasno mi je sve, ali mi dozvolite da, dok ne donešete konačnu odluku, iznesem neka svoja zapažanja — odgovorio sam nešto uzbuđenim glasom.

— Dobro! Iznesite!

Pošto sam se ukratko osvrnuo na situaciju u velikom luku Doma, podvukao sam da imam nešto drukčije mišljenje (nego što je u projektu direkutive) u odnosu na podelu Staljingradskog fronta s granicom duž reke Carice i dalje

prema Kalaču. Pri takvoj odluci Staljingrad se cepa na dva dela. Spojevi frontova i armija uvek su vrlo osetljiva mesta odbrane. Zato je celishodnije odbranu grada poveriti u celini jednom frontu.

Posle ovih reči napravio sam pauzu da bih saslušao eventualne primedbe ukoliko ih bude bilo. Neočekivano za mene, a izgleda i za druge, J. V. Staljin je prilično nervozno reagovao na moj predlog. Vrlo je verovatno da je to bilo posledica telefonskog razgovora koji je Josip Visarionovič vodio u našem prisustvu sa nekoliko frontova. On je više puta razgovarao telefonom visoke frekvencije. Osećalo se da ga izveštavaju o teškom položaju, da traže pomoć. Situacija je zaista bila prepregnuta. Naše trupe su se i dalje povlačile. Nehotice sam pomislio na veliku odgovornost za sudbinu otadžbine, na težak teret koji je stavljen na pleća Visarionoviča, kao predsednika vlade i vrhovnog komandanta.

Pošto se prošetao nekoliko puta po kabinetu, Staljin se zaustavio i, obraćajući se Vasiljevskom pred kojim je na stolu ležala karta i projekt direktive, ljutitim tonom reče:

— Sve ostavite kako smo odredili. Staljingradski front podeliti na dva dela: granice će ići rekom Caricom i dalje prema Kalaču.

Drug Vasiljevski, koji je sedeо na suprotnoj strani stola, za kojim su bili i članovi Državnog komiteta odbrane počeo je da unosi ispravke koje su se ticale rokova, snaga i sredstava.

J. V. Staljin se još jednom prošetao po kabinetu i kao da se obraća svima nama reče:

— Pa kako onda da nazovemo frontove?

Neko je predložio da se front koji će dejstvovati u severnom delu Staljingrada i severno od njega nazove Staljingradskim, upravo da zadrži stari naziv, a front u južnom delu Staljingrada i južnije da se nazove Jugistočni. J. V. Staljin se složio s tim. Ovo je odmah uneto i u direktivu.

Kada je podela frontova bila završena, postavilo se pitanje njihovih komandanata. Istaknute su dve kandidature: moja i general-potpukovnika V. N. Gordova, koji je pre dve nedelje zamenio maršala S. K. Timošenka na položaju komandanta Staljingradskog fronta.

Ja sam opet zamolio da izložim svoje mišljenje. Staljin je, primetno se osmehujući, mirno rekao:

— Pa dobro, iznesite vaše mišljenje.

Ohrabren time, nastojao sam da budem što ubedljiviji. U kratkom izlaganju rekoh da sam nakon proučavanja operativne situacije na staljingradskom pravcu došao do određenog zaključka da će buduće levo krilo Staljingradskog fronta, pošto se učvrsti na zapadnim i jugozapadnim gradskim prilazima i pošto bude ojačano svežim jedinicama, obezbediti aktivnu odbranu, dok će desno krilo, takođe posle popunjavanja, biti u stanju da sa severa nanese udar po neprijatelju na zapadnoj obali Dona i da, u sadejstvu sa »levim« (Jugoistočnim) frontom, uništi neprijatelja kod Staljingrada. Sa severa — glavni udar, s juga pak — pomoćni, bočni udar da bi se neprijatelj odvukao od pravca našeg glavnog udara. Na kraju izlaganja zamolio sam da se, ako moje sugestije budu primljene, odredim na »desni« (Staljingradski) front jer mojoj »vojničkoj duši« više odgovara napad nego odbrana, makar ona bila i najvažnija.

Svi prisutni su me saslušali pažljivo. Nastala je pauza. J. V. Staljin je ponovo prošetao po kabinetu, pa reče:

— Vaš predlog zасlužuje pažnju ali — to je stvar budućnosti, a sada treba zaustaviti nadiranje Nemaca.

Dok je punio lulu duvanom, prekinuo je izlaganje. Iskoristio sam pauzu i ubacio: »Ja i predlažem za budućnost a sada treba zaustaviti Nemce po svaku cenu«.

— Pravilno shvatate, zato smo i rešili da vas pošaljemo na Jugoistočni front da zadržite i zaustavite neprijatelja koji nastupa iz rejona Koteljnikova na Staljingrad. Jugoistočni front treba iznova i brzo formirati. Vi u tome imate iskustva: formirali ste Brjanski front. Zato već

sutra podite, upravo letite u Staljingrad i formirajte Jugoistočni front.

Bilo mi je jasno, da je sve odlučeno i odgovorio sam kratkim »razumem!«

Priznajem da sam u tom momentu poznavao situaciju samo »teoretski«. Ukazivanja da je neophodno koncentrisati sve snage i sredstva i zaustaviti neprijateljsko nadiranje s jugozapada iz rejona Koteljnikova bila su veoma ubedljiva.

Tako sam postavljen za komandanta novog fronta, nazvanog Jugoistočnim. Staljingradski front zadržao je svoj raniji naziv.

Granica između frontova išla je od Kalača do Staljinograda, a u gradskom delu rekom Caricom (sada Pionirka), deleći tako osnovni objekt odbrane na dva dela. Bilo je naređeno da se štabovi oba fronta smeste u samom Staljinogradu.

U duhu donetih odluka konačno je redigovana direktiva i tu odmah od strane vrhovnog komandanta potvrđena.

Na kraju je J. V. Staljin obraćajući mi se lično naročito je podvukao da je neophodno povećati odgovornost, disciplinu, postići najstroži red u jedinicama, preuzimajući za to najodlučnije mere.

U tri sata ujutru sva su pitanja bila rešena a direktiva potpisana. Opraštajući se sa nama, J. V. Staljin nam je poželeo uspeh u borbi. Odgovorio sam kratko »Opravdaču poverenje koje mi je dala Partija, izvršiću zadatak odbrane Staljingrada«. Izašli smo svi s mislima o velikoj odgovornosti poverenog nam zadatka. Bilo nam je jasno da će uspeh naše borbe protiv hitlerizma u znatnoj meri zavisiti od ishoda borbenih dejstava kod Staljingrada.

Neće biti suvišno da sada podsetimo čitaoce na tadašnju vojno-političku situaciju naše zemlje. Napominjem da mi u to vreme, prirodno, ona nije bila potpuno poznata.

Ali, pre nego što predem na samu situaciju, kakva je stvarno bila na sovjetsko-nemačkom frontu, moram se dotaći obostranih planova za letnje operacije u 1942. god.

Danas je to unekoliko lakše učiniti, jer su publikovani mnogi dokumenti koji osvetljavaju to pitanje.

Kao što je već ranije rečeno, dugo se smatralo da je osnova neprijateljskog plana za leto 1942. bila osvajanje Moskve njenim obilaskom sa istoka i da je u tom cilju navodno izведен napad na Staljingrad. Nadiranje Nemaca na jug ka naftonosnim rejонима Kavkaza ocenjeno je kao pomoćni zadatak — da se naše rezerve odvuku od moskovskog strategijskog rejona. Međutim ovakvo tumačenje nemačkih planova ne poklapa se sa činjenicama zabeleženim u dokumentima.

Tako, u direktivi Vrhovnoj komandi nemačke kopnene vojske, od 11. novembra 1941, piše »... pri povoljnim vremenskim prilikama biće celishodno iskoristiti sve raspoložive snage zato da bismo, nanošenjem udara na jugu na Staljingrad ili brzim izbijanjem na liniju Majkop — Grozni, poboljšali snabdevanje armije naftom, pošto su naše rezerve u njoj ograničene«.

Prema svedočenju generala Haldera, Hitler je 19. novembra 1941. ovako odredio ciljeve za 1942. god. »Zadatak za iduću godinu: u prvom redu Kavkaz, cilj — južna ruska granica...«

Opšta zamisao operacija za 1942. god. izražena je ovako: »... konačno uništiti živu силу којом још raspolaću Sovjeti, lišiti Ruse što većeg broja važnih vojno-ekonomskih centara. Za то ће бити upotrebljene све единице којима raspolaću nemačke oružane snage saveznika.⁴

Hitlerov plan letnjih operacija najbolje se izlaže u njegovoj direktivi br. 41 od 5. aprila 1942.

Kakve su njene osnovne postavke?

»I.. Glavni zadatak se sastoji u tome da se dok Centralna grupa armija vezuje neprijatelja, na severu

⁴ ИМЛ Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 682, лл 436—437.

zauzme Lenjingrad i uspostavi kopnena veza sa Fincima, a na južnom krilu da se izvrši prođor do u rejon Kavkaza, pridržavajući se pri svemu tome prvobitnih postavki za pohod na istok. Ostvarenje tog cilja ne treba izvoditi istovremeno na celom frontu, već samo na njegovim pojedinih odseцима i u skladu sa nastalom situacijom kao rezultatom zimskih borbi, i u skladu s raspoloživim snagama, sredstvima i transportnim mogućnostima.

Zato je, u prvom redu, neophodno objediniti sve postojeće snage za izvođenje glavne operacije na južnom delu fronta radi uništenja neprijatelja zapadno od Doma da bi se, zatim, zauzeli naftonosni rejoni na Kavkazu i prešlo preko grebena Kavkaza.

Konačno blokiranje Lenjinguada i osvajanje Ingermanlanda, izvršiti čim to dozvoli situacija u rejonu okruženja ili čim se oslobode bilo koje druge snage dovoljne za izvršenje ovog zadatka . . .

II Izvođenje operacija

A) . . .

B) Dalji zadatak se sastoji u tome da se poluostrvo Kerč očisti od neprijatelja i zauzme Sevastopolj . . . U južnom rejonu, na liniji reke Donec, neophodno je odseći i uništiti neprijatelja koji se probio s obe strane Izjuma.

C) Glavna operacija na istočnom frontu. Cilj ove operacije, kako je već naglašeno, sastoji se u tome da je za obezbeđenje zauzimanja Kavkaza potrebno razbiti i uništiti ruske trupe u rejonu Voronježa i južno od njega, kao i one zapadno i severno od reke Doma.

S obzirom na red pristizanja određenih jedinica, ova operacija može biti izvedena samo u vidu čitavog niza pojedinačnih napadnih dejstava koja će slediti neposredno jedna za drugim i biti uzajamno povezana i koja će se uzajamno dopunjavati.

Stoga ih treba izvoditi, počev od severa ka jugu, u takvim vremenskim razmacima da bi se na odlučujućem pravcu svakog posebnog napada, u okviru ove opšte ope-

racije, mogla obezbiti maksimalna koncentracija i kopnenih i vazduhoplovnih snaga... Cela ova operacija treba da počne obuhvatnim napadom ili probojem iz rejona južno od Orela u pravcu Voronježa. Od dve grupacije oklopnih i motorizovanih jedinica određenih za obuhvat, severna mora biti jača. Cilj toga proboja je zauzimanje Voronježa.

Dok deo pešadijskih divizija ima zadatak da odmah organizuje jaku odbranu na liniji od polazne tačke za napad, tj. od Orela u pravcu Voronježa, dotle oklopne i motorizovane jedinice imaju zadatak da svojim levim krilom produže nadiranje od Voronježa u južnom pravcu za podršku drugog proboja, koji će biti preduzet iz rejona Harkova u istočnom pravcu. I u ovom slučaju najvažniji cilj nije u tome da se neutrališe ruski front kao takav, nego da se, u sadejstvu sa motorizovanim jedinicama koje nastupaju niz Don, unište ruske snage.

Treći napad u okviru ove operacije treba da se izvede tako, da se snage koje nastupaju niz Don sjedine u rejonu Staljingrada sa onim snagama koje nastupaju iz rejona Taganrog — Artemovsk između donjeg toka Dona i Vorošilovgrada preko Doneca u istočnom pravcu a u završnoj etapi da se sjedine sa oklopnom armijom koja nastupa na Staljingrad.

Ako se u toku tih operacija ukaže mogućnost da se, naročito zauzimanjem neoštećenih mostova, obrazuju mostobrani istočno i južno od Dona, treba je iskoristiti. U svakom slučaju mora se pokušati da se dođe do samog Staljingrada ili u krajnjem slučaju, da se on dejstvom teškog oružja eliminiše kao industrijski centar i saobraćajni čvor... I dalje, uzimajući u obzir vremenske uslove, neophodno je ubrzati nastupanje preko Dona u južnom pravcu radi postizanja operativnih ciljeva.«

Prema tome, nemačko-fašistička komanda već u letu 1942. godine nije mogla razviti napad istovremeno na svim pravcima kao što je to bilo u letu 1941. te je zato bilo predviđeno da se za postizanje postavljenih ciljeva izvede

niz uzastopnih napadnih operacija. Pri tome su glavni napori sasređeni na jugozapadnom pravcu radi uništenja naših trupa iza Dona, kako bi zatim zauzeli naftnosna polja u predelu Kavkaza i presekli veze SSSR sa spoljnim svetom koje prolaze preko Kavkaza i Irana. Osim ove glavne operacije na jugu, planirano je izvođenje još nekoliko operacija na severozapadnom i zapadnom pravcu kako bi se stvorila pogodna situacija za kasnije razvijanje napada na zapadnom pravcu da bi se uništila centralna grupacija sovjetskih trupa i izišlo širokim frontom na Volgu u njenom srednjem toku. Računalo se da će se izvršavanjem ovih zadataka SSSR prinuditi na kapitulaciju. Ali konkretne operacijske planove za izvršavanje ovih konačnih zadataka, nemačka komanda nije razradila.

Načelnik štaba Vrhovne komande nemačkih oružanih snaga, govoreći o planovima letnjih operacija u 1942. godini, rekao je da »izlazak na Volgu odmah na širokom frontu nije planiran, već se predviđalo izbijanje na reku na jednom mestu, s tim da se kasnije zauzme važan strategijski centar — Staljingrad. U daljem se prepostavljalilo da se u slučaju uspeha i izolacije Moskve s juga, preduzme zaokret velikim snagama ka severu. Teško mi je da odredim bilo kakve rokove za izvođenje ove operacije«.

Težnja neprijatelja da po svaku cenu ovlada jugom, objašnjavala se, uglavnom, nedostatkom nafte. Nafta je bila najbolnije mesto u ekonomici fašističkog rajha. Na savetovanju viših komandanata istočnog fronta, koje je održano 1. juna 1942. u Poltavi, Hitler je nedvosmisleno rekao: »Moja osnovna zamisao je zauzeti oblast Kavkaza i što potpunije razbiti ruske snage... Ako ne dobijem naftu Majkopa i Groznog, ja moram završiti ovaj rat«. Videćemo dalje da je nemačkofašistička komanda sa njoj svojstvenom upornošću težila da ostvari taj plan.

Na taj način, postaje potpuno jasno da je glavni objekat stremljenja Hitlera i njegovih pomoćnika u letu 1942. bio jug naše zemlje i njegova ogromna bogatstva: poljoprivredni rejoni Kubana, ugalj Donbasa, industrija Ukra-

jine, azovskog i crnomorskog primorja i, što je najglavnije, nafta Majkopa, Groznog, a zatim i Bakua.

Međutim, Hitlerove težnje za jugom nisu poticale samo iz čisto ekonomskih potreba Rajha, tu su postojali i veoma određeni politički ciljevi. Pošto su se našli pred činjenicom da će voditi dugotrajan rat, rukovodioci fašističke Nemačke morali su da se pobrinu o povećanju broja svojih satelita na račun zemalja Bliskog istoka. Ovde su oni nailazili na podršku, pre svega, u reakcionarnoj turskoj vladu koja je u proleće 1942. grupisala, u neposrednoj blizini naše južne granice, oko 25 svojih divizija. Prirodno, uvlačenje Turske u rat bio bi prvi korak na putu osvajanja Bliskog i Srednjeg istoka.

Ipak je za vreme letnjih operacija glavnu ulogu odigrao Staljingrad a ne Kavkaz. Razlozi za ovo biće objašnjeni u daljem izlaganju.

Treba još jednom podvući da je odlučujući momenat u Hitlerovim planovima za leto 1942. god. bio taj da, posle pretrpljenih poraza u zimskim operacijama, nemačka ratna mašina nije više mogla da dejstvuje istovremeno na čitavom hiljadukilometarskom sovjetsko-nemačkom frontu i da je bila faktički prinuđena da se ograniči na dejstva samo na njegovom južnom delu.⁵

Da vidimo kakvi su bili sovjetski planovi za taj period. Pre svega, oni su bili uslovljeni težnjama da se zadrži strategijska inicijativa zadobijena preko zime 1941/42. godine.

Polazeći od opšte vojne i političke situacije, nastale u proleće 1942. godine, Vrhovna komanda je odlučila da u proleće i leto 1942. izvede niz napadnih operacija na severozapadnom, zapadnom i jugozapadnom pravcu i na Krimu sa zadatkom: razbiti blokadu Lenjingrada, uniš-

⁵ Zanimljivo je napomenuti da se, ukoliko je u novembru 1941, u periodu nastupanja na Moskvu, Hitler računao da u bliskoj budućnosti osvoji na jugu Kavkaz a u centru Vologdu ili Gorki, već u proleće 1942. u ranije citiranoj direktivi br. 41 napad na centralnom pravcu više ne spominje, nego se govori samo o neophodnosti osvajanja Lenjingrada i zauzimanja Kavkaza.

titi demjansku, rževsko-vjazemsku, harkovsku i krimsku neprijateljsku grupaciju i tako stvoriti povoljne uslove za potpuno oslobođenje sovjetske zemlje od nemačkofašističkih osvajača. Uz sve to sovjetske snage su uložile ozbiljne napore na jugozapadnom pravcu. U skladu s tim najveća pojačanja iz rezerve Vrhovne komande doobile su trupe na jugozapadnom pravcu (više od polovine pešadijskih divizija, do 45% pešadijskih brigada i 80% oklopnih brigada od snaga koje je Vrhovna komanda uputila operativnim frontovima).

Pošto se smatralo da opasnost prestonici još preti, istovremeno su bile koncentrisane jače rezerve na moskovskom pravcu, severno od linije Borisoglepsk—Saratov. Rezervne armije, koje su se nalazile pod Vrhovnom komandom, bile su dislocirane u rejonima Tule, Ljubljino, Tambova, Borisoglepska, Mičurinska, Saratova, Gorkog, Ivanova i Orela.

Osnovna napadna dejstva u leto 1942. su planirana na harkovskom pravcu. Namera je bila da se opcoli i uništi jaka neprijateljska grupacija koja se nalazila na tom pravcu i povrati krupan industrijski centar Ukrajine — Harkov. Zatim se, posle pregrupisavanja, predviđalo nastavljanje napada u pravcu Dnjepropetrovska i Sineljnikova, imajući u vidu lišavanje neprijatelja glavnih prelaza na Dnjepru.

Planirano je da se harkovska napadna operacija u osnovi ostvari glavnim snagama dva fronta: Jugozapadnog i Južnog.

Jugozapadni front otpočeo je napad 12. maja 1942. U početku su se događaji razvijali po planu. Za pet dana jedinice fronta su pod borbom napredovale 40—50 km. Ali neočekivani udar jake oklopne grupacije generala Klajsta u zoru 17. maja zapretio je našem napadu neuspehom.

Nemački tenkovi, koji su dejstvovali u pravcu južne strane takozvane barvenkovske izbočine, prodrli su duboko u odbranu Južnog fronta. Neprijatelj je zauzeo Barvenkovo i na taj način izbio u pozadinu udarne grupe

Jugozapadnog fronta koji je bio u napadu. Skoro istovremeno neprijatelj je snagama dveju oklopnih i jedne pешadijske divizije naneo udar iz rejona Balakleja.

Naročito teška situacija je nastala 21-22. maja kada je neprijatelj naneo udar: a) dvema oklopnim divizijama iz rejona Andrejevke na Červoni Donec u susret Klajstovoj grupi; b) snagama do četiri divizije iz rejona Protopopovka — Zagorodna u severnom pravcu ka Čepelju i c) iz Čugujevske izbočine, takođe u susret Klajstu. Pošto su probili našu odbranu, neprijateljski tenkovi su odsekli naše trupe od mesta prelaza na reci Severni Donec. U vremenu od 23. do 26. maja izvršen je očajnički pokušaj da se probije neprijateljski obruč, ali bez uspeha. Do kraja meseca iz obruča su se izvukli samo rasparčani delovi naših jedinica. Napadnom operacijom u rejonu Harkova, koja je imala šifrovan naziv »frederikus«, neprijatelj je likvidirao naš mostobran u rejonu Barvenkova — Lozova i zauzeo pogodan položaj za razvijanje napada na levoj obali Severnog Doneca.

Glavni razlog našeg poraza kod Harkova je u tome što naša komanda nije uspela da iznenadi neprijatelja svojim udarom, dok je neprijateljski protivnapad bio za nas necekivan, jer naša obaveštajna služba nije stigla da na vreme pruži komandi neophodne podatke o grupisanju neprijatelja i verovatnim pravcima njegovih udara. Zbog toga i odluka nije odgovarala situaciji pa se završila neuspahom. Ali i pored svih ovih okolnosti, bilo je moguće izbeći poraz kod Harkova. Trebalo je posle prvog neprijateljskog napada od 17. maja obustaviti napadna dejstva.⁶

Da vidimo kako je počela da ostvaruje svoje planove nemačkofašistička strana? Hitlerovska Vrhovna komanda, pre svega se pozabavila obezbeđenjem najslabijih mesta svoje odbrane kao što su bili Krim i rejon Harkova (o kojem smo maločas govorili).

⁶ Dozvolu za ovo uzaludno je molio od Vrhovne komande član Vojnog saveta jugozapadnog pravca N. S. Hruščov.

Što se tiče borbi na Krimu, tamo smo pretrpeli gubitke u maju. Osmog maja neprijatelj je prešao u napad na poluostrvu Kerč. Glavni udar koji su izvele tri divizije potpomognute pomorskim desantom doveo je do proboga fronta. Napustili smo Feodosiju. Naše trupe su počele da odstupaju ka moreuzu Kerč. U tom rejonu 19. maja prestala je organizovana odbrana naših trupa. Osnovni razlog naših poraza na ovom delu fronta bila je neuspešno organizovana odbrana i nepostojanje rezervi. Zauzimanje poluostrva Kerč omogućilo je neprijatelju da glavne snage 11. armije (generala Manštajna) prebaci u rejon Sevestopolja, što je u znatnoj meri uslovilo gubitak ove važne strategijske tačke, uprkos herojske odbrane njegovih branilaca. (Sevastopolj je napušten 3. jula).

Pošto je prilično uspešno završila pripremu glavne operacije, hitlerovska Vrhovna komanda je prišla izvršenju svog osnovnog plana. Ali je baš tu fašističke stratege čekalo gorko razočarenje.

Dosta detaljno je ove događaje izložio Hans Der, general-major bivše nemačkofašističke armije u svojoj knjizi »Pohod na Staljingrad«, koja je izdata 1955. u Zapadnoj Nemačkoj. Da bi ostvarili plan letnjih operacija u 1942. godini fašisti su predvideli četiri operacije:

»1. Proboj u pravcu Voronježa (2. armija i 4. oklopna armija).

2. Razbijanje neprijatelja pred frontom 6. armije, zapadno od Doma.

Radi izvršenja ovog zadatka: a) 6. armija je trebalo da nadire iz rejona istočno od Harkova u pravcu istok; b) jednovremeno oklopna armija, posle nanošenja udara na Voronjež, trebalo je da skrene duž Doma na jug da bi u sadejstvu sa 6. armijom uništila neprijatelja zapadno od Doma.

3. Napad na Staljingrad:

— snagama grupe armija »B« (6. armija i 4. oklopna armija) nizvodno Donom na jugoistok;

— snagama grupe armija »A« (17. armija i 1. oklopna armija) iz rejona istočno od Taganroga — Artemovsk, preko donjeg toka reke Donec a zatim na severoistok uzvodno rekom Don.

Obe grupe armija trebalo je da se spoje u rejonu Staljingrada i da ga zauzimanjem ili bombardovanjem neutrališu tako da više ne bude važan centar vojne industrije i saobraćajni čvor.

4. Osvajanje Kavkaza.⁷

Derovo mišljenje da je operacija osvajanja Staljingrada bila najvažnija od najbližih zadataka letnje kampanje, odgovara stvarnosti.

Krajem juna, tj. na početku letnjih operacija 1942. god. raspored Južne grupe armija, koja je kasnije podejljena na grupu armija »A« i »B«, bio je ovakav: 11. armija u Krimu; 14. oklopni korpus — nešto severnije od Taganroga; 17. armija, zajedno sa italijanskim ekspedicisionim korpusom u rejonu Stalino (istočno); 1. oklopna, 6. armija i 4. oklopna armija — u rejonu Izjum — Harkov — Kursk; 2. mađarska nemačka armija kod Kurska: prva — jugoistočno, druga — severno od varoši; ove dve armije i 4. oklopna sačinjavale su armijsku grupu general-pukovnika fon Vajksa. U rezervi je ostalo još 8 divizija, od kojih dve nemačke.

Letnje operacije 1942. god. su otpočele 28. juna napadom 2, 4. oklopne i 2. mađarske armije (grupa Vajks) iz rejona istočno od Kurska prema Voronježu. Cilj ovog udara bio je obezbeđenje severnog boka čitave napadne grupacije nemačko-fašističkih jedinica i stvaranje preduslovi za uništenje naših snaga zapadno od Dona. Glavni udar se izvodio južno od železničke pruge Kursk — Voronjež u istočnom pravcu. 4. oklopna armija, koja je izvodila ovaj napad, imala je zadatak da izbije na Don. Po-

⁷ Г. Дёpp, *Поход на Сталинград*, Воениздат, 1957, стр. 17—18.

što su naše jedinice pružile jak otpor, ovaj zadatak je bio samo u osnovi izvršen do određenog roka (do 6. jula). Neprijatelj nije uspeo da zauzme čitav Voronjež; u našim rukama je ostao deo univerzitetskog grada; reku Voronjež nije uspeo da forsira i, što je najvažnije nije uspeo da preseče glavnu železničku prugu Moskva — Rostov iako je bio u očitom preimrućstvu u snagama i sredstvima.

General Der, opisujući te događaje, pokušava da opravda neuspeh Vajksove grupe, bacajući krivicu navodno na Hitlerovu nedoslednost i kolebljivost u zauzimanju Voronježa. Der je naravno težio da opravda svoga šefa Vajksa kome je i posvetio knjigu. U stvari, neprijatelj je pogrešno procenio naše snage u rejonu Voronježa i njihove odbrambene mogućnosti.

Odmah posle ove operacije počela je realizacija drugog dela opštег plana: pokušaj likvidacije sovjetskih jedinica zapadno od Dona. Neprijatelj ni ovog puta nije uspeo da izvrši postavljeni cilj, jer su naše trupe uspele da se organizovano povuku pozadi Dona.⁸ Devetog jula

⁸ Ovaj korak je bio gruba strategijska greška nemačke komande. Stvar je u tome što je hitlerovska Vrhovna komanda smatrala da su naše glavne snage prikupljene u rejonu severno od Rostova. Želeći da stvorи »kazan«, tj. da okruži i uništī te »glavne snage«, nemačka komanda je zaokrenula naglo na jug 4. oklopnu armiju koja se kretala prema Staljingradu, a naročito njen 40. oklopni korpus koji je 9. jula izbio na reku Čir kod Bokovske. Prethodnički delovi 6. armije stigli su tu tek posle nedelju dana — 17. jula.

Nemački vojni pisci, naročito Der, opravdavaju neuspeh čitavog pohoda na Staljingrad baš ovim momentom, a sama greška se pripisuje u celosti Hitleru. Nesumnjivo je da bi dalje nastupanje 4. oklopne armije na Staljingrad dovelo u težak položaj naše jedinice koje su branile daljne prilaze Staljingradu. Međutim, to naravno ne znači da bi Staljingrad bio zauzet iz pokreta. Stvar je u tome što je već 8. jula naša 62. armija posela odbrambene položaje na liniji Klecka — Surovikino; sem toga ususret neprijatelju istrena je i 64. armija. Sto se tiče greške, za nju je kriva fašistička obaveštajna služba koja je netačnim podacima očevidno dovela u zabludu i nemački Generalstab, pa i samog Firera.

nemačke jedinice došle su do Kantemirovke. Pre toga izvršena je pregrupacija pa se Južna grupa armija podelila na grupu armija »A« i »B«, o čemu je već bilo reči. Neprijatelj je bio spremjan da napadne Staljingrad. Glavnu ulogu u ovoj operaciji imale su isprva jedinice grupe armija »A« koja se sastojala iz 17. armije i 1. oklopne, a kasnije, od 14. jula, i 4. oklopne armije. Jednovremeno grupa armija »B«, u čiji je sastav ušla 6. nemačka, 2. mađarska i 8. italijanska armija, dobila je zadatak da produži nadiranje na istok i da organizuje odbranu na liniji reke Don.

Tako su se uglavnom razvijali događaji na frontu u predavgustovskim danima 1942. godine.

Glava II

PRVI KORACI U STALJINGRADU

Rano ujutro 4. avgusta, još pre izlaska sunca, srebrnasti »Daglas« je izrulao, podižući oblake prašine, na start, žestoko urlajući motorima, i, pošto je projurio betonskom pistom centralnog aerodroma, vinuo se u vedro plavetnilo moskovskog neba. Kurs ga je vodio na jugoistok, prema gradu, koji je sada drag svakom poštenom čoveku na zemlji, — prema Staljingradu.

Bilo nas je 10 putnika, većinom starešina određenih za štab novoformiranog fronta.

U toku leta potpuno su me obrvale misli o planovima predstojeće borbe s jakim, drskim i surovim neprijateljem, koga sam poznavao iz borbi na zapadu i severozapadu: kod Smolenska i Jarceva, a zatim kod Brjanska, Penoa, Andreapolja, Toropeca i Veliža. Ali ako bi se mislio da sam pravio sveobuhvatne »strategijske« proračune za duži period, to bi bilo pogrešno. Ne, ja sam isplanirao svaki svoj korak samo za nekoliko dana unapred, možda za nedelju dana. Mislio sam kako da formiram štab, gde da ga razmestim, kako da najbolje preuzmem komandovanje trupama u svoje ruke, kako da najbrže proučim operativnu situaciju, i kako da razmestim meni neposredno potčinjene ljude. Misli, jedna za drugom, ocrtavale su planove za dane i časove: obilazak trupa i odbrambenih položaja, susreti s rukovodiocima partijskih i sovjetskih

organu grada i oblasti da bi se rad pozadinske službe uredno odvijao. U mojim razmišljanjima bilo je mnogo »prozaičnih detalja«, o kojima se obično malo govori, ali koje oduzimaju mnogo vremena dok se ostvare.

Ipak, misli su mi bile usredsređene na glavni problem, kako bolje, efikasnije i potpunije praktično sproveсти u život odluke koje su juče donesene i odakle je najbolje početi sa ovim radom.

Ja sam potpuno shvatio složenost zadatka koji mi je Partija poverila. Očekivalo me je rukovođenje frontom, čije je odbrambene položaje na daljim gradskim prilazima duž Dona neprijatelj već na nekoliko mesta probio. Bilo je poznato da je on tamo koncentrisao svoje odabrane snage i da pokušava da u kratkom roku zauzme najvažniji strategijski centar juga naše države. Ispusni, jaki i snalažljivi neprijatelj bio je nadmoćniji i po broju ljudi i po tehnici.

Ipak, bez obzira na vanredno složenu situaciju, nije bilo sumnji u za nas uspešan razvoj staljingradske operacije. Ta uverenost u pobedu rodila se u meni još za vreme prvog razgovora u Kremlju, kada sam shvatio da staljingradska operacija, prema odluci Partije, može biti važan putokaz na putu naše pobeđe. To je bila jedna od onih odluka Partije, za čije se ostvarenje mobilisao čitav sovjetski narod. Volju sovjetskih ljudi da pobeđe, njihovu srčanost i samopožrtvovanje Partija je usmerila ka jednom cilju — zaustaviti neprijatelja kod Staljingrada.

U mislima sam više puta strogo ispitivao sebe, koliko sam ja, kao vojni rukovodilac, spremam za izvršavanje dobijenog važnog borbenog zadatka, u kojoj su meri sabrane i mobilisane moje duhovne snage, znanje i umešnost — jednom rečju sve ono što je potrebno za borbu i pobedu.

Posle četvoročasovnog leta stigli smo do Volge i ušli u frontovsku zonu. Odavde je naš avion pratilo nekoliko lovaca. Avion je leteo prema jugu, iznad srebrnasto-plave trake reke. Sa nevelike visine (500-600 m), na kojoj smo leteli, vidljivost je bila odlična. Ispod nas su se smenjivale jedna za drugom prekrasne slike ruske prirode neobično

bogatih boja. I u teškim ratnim danima ključao je život radnog naroda u selima i gradovima s obe strane Volge. Nepregledni prostori, koji su se otkrivali pred nama, ispunjavali su naša srca velikim ponosom na našu otadžbinu, na njene ljude, koji su se upustili u besprimernu borbu u istoriji s podmuklim neprijateljem.

Što smo dalje leteli na jug, sve se više osećala blizina fronta. U većim i manjim grupama, naši avioni su leteli i prema prednjem kraju linije fronta radi izvršavanja borbenih zadataka; putevi su postajali sve življi, duž njih su se, kao neprekidna traka, kretale naše trupe, za njima su išle komore duž obala, a u samoj reci, na innogim mestima, plamtelci su požari; neki od njih su se već gasili, drugi su se rasplamsavali. Evo, pojavili su se gusti kolotovi crnog dima, koji su se kao stubovi dizali visoko u nebo. Do njih je još bilo daleko, ali prozirnost vazduha je skraćivala rastojanje, pa su izgledali blizu. To je bio Staljingrad. Severno od njega goreli su brodovi-cisterne za naftu, zapaljeni neprijateljskim avionima.

Na samom prilazu u grad, avion se uputio prema njegovom severnom delu ne smanjujući visinu. Ovde je već stvarno mirisalo na pravi front. Po strani od nas, čas ovamo — čas onamo, dizali se u vazduhu oblaci dima i, prigušene hukom naših motora, čule su se eksplozije zrna naše protivavionske artiljerije koja je gađala neprijateljske avione.

Veličanstvena je panorama Staljigrada — grada koji se proteže desetinama kilometara niz Volgu, grada koji je drag srcu svakog sovjetskog patriote, grada pod čijim je zidinama sovjetskom narodu bilo suđeno da dva puta odbija neprijatelje naše zemlje. Prošlo je oko tri stoljeća od dana osnivanja Caricina. Međutim, grad je izgledao još sasvim mlad. U vreme predratnih petoljetki doživeo je svoje drugo rođenje i pretvoren je u moćni industrijski centar. U prozirnom plavetniliu letnjeg neba jasno su se očrtavali bezbrojni dimnjaci fabrika i zavoda. Gromade industrijskih zgrada mešale su se sa kvartovima višespratnih lepo uređenih kuća radničkih naselja. Oštре svetlozelene

mrlje vrtova i parkova i sivoplava traka Volge koja je obavijala grad, činili su sliku još privlačnijom.

Već se vide tramvaji u pokretu, automobili, kola, pojedinačne kolone vojske. Rekom klize parobrodi, rečni tramvaji i mnogobrojni čamci. Svuda vri radna atmosfera: na pristaništima, železničkim stanicama, u fabričkim regionima. Veliki socijalistički grad živeo je napetim životom ratnog doba.

Pošto je napravio krug iznad severnog dela grada naš avion je počeo da sleće na centralni aerodrom.

Iako nikada pre nisam bio u Staljingradu, grad mi je izgledao odavno znan i drag i to ne samo zato što sam ga veoma pažljivo proučavao na kartama i planovima, prema pričama očevideća, opisima iz priručnika i knjiga — nego izgleda najviše zato što sam poslednjih nekoliko dana živeo u mislima životom toga grada, brigama i potrebama njegovih građana i vojske.

Kad smo izašli iz aviona sunce je još bilo visoko. Pošto sam se zahvalio pilotima za uspešan let odvezao sam se kolima N. S. Hruščova u njegov stan. Brzo smo prošli ulicama grada od severnog do centralnog dela.

Kao nekad, u nezaboravno doba građanskog rata, tako i u vreme socijalističkih petoljetki, trudbenici Staljingrada borili su se ovde sa neviđenim samopregorom za pobedu svoje pravedne stvari. Danas se stanovništvo grada i okoline ponovo diglo u borbu sa surovim neprijateljem koji je ugrozio opstanak naše socijalističke države. Većina stanovnika radila je na podizanju odbrambenih objekata staljingradskih pojaseva odbrane.

Drug Hruščov je stanovao u centru grada zajedno sa tadašnjim komandantom Staljingradskog fronta general-potpukovnikom V. N. Gordovim. Ovde je došlo do mog susreta s Nikitom Sergejevičem Hruščovim, koga sam ranije znao samo, najviše po njegovom plodotvornom radu u Moskvi i Ukrajini, video sam ga mnogo puta, ali se lično nismo poznavali. Nikita Sergejevič je mene znao samo po pričanju.

Čim sam ušao u kuću, odmah sam sreo Nikitu Sergejeviča. Upoznali smo se i razmenili uobičajene pozdrave i fraze o zdravlju. Nikita Sergejevič mi je pokazao moju sobu, kuda sam i otišao. Bila je to mala soba s jednim krevetom, dve stolice i stolom na rasklapanje u uglu. Samo što sam ušao, a na stolu je oštrosazvralo zvonce poljskog telefona. Podigao sam slušalicu i po navici odgovorio: »Prvi sluša« — to je bio moj pozivni znak u 4. udarnoj armiji. Proveravali su liniju.

Na stolu je bila karta sa ucrtanom jučerašnjom situacijom kod Staljingrada. Pošto sam se na brzinu umio, odmah sam počeo da je studiram; podaci uneti u nju bili su naravno svežiji od onih koje sam video juče u Generalštabu. Na tom poslu me je i zatekao Nikita Sergejevič, koji je svratio kod mene nekoliko minuta kasnije.

On se nešto pre moga dolaska vratio iz obilaska jedinica. Zajedno sa drugom Gordovim bio je u rejonu Kalača na položajima 64. i 62. armije, gde su se još s kraja jula vodile naročito teške borbe.

Naš razgovor se prirodno odmah poveo o situaciji na frontu. Nikita Sergejevič mi je ukratko ali sa dubokim poznavanjem stvarne situacije ispričao o obilasku, o teškom stanju na frontovima obe armije i podvukao:

— Situacija na frontu odbrane 62. i 64. armije zahteva ubrzavanje izgradnje odbrambenih položaja uz maksimalno naprezanje.

Neprijatelj nas potiskuje, a, na žalost, razlog za to nije samo u nadmoćnosti njegovih snaga nego i u nedovoljnoj organizaciji jednog dela naših jedinica i neumešnosti pojedinih starešina i političkih radnika da u svakom vojniku probude upornost i čvrstinu u borbi. Nije sve kako treba ni u pogledu rukovođenja trupama i od komande fronta, mislim na druga Gordova. Nadam se da ćemo te nedostatke u najskorije vreme uspeti da odstranimo. Uveren sam da ćemo se za Harkov i Krim s fašistima obračunati u Staljingradu.

Već na prvi pogled, N. S. Hruščov mi se učinio premoren, ali su briga i uznemirenost u razgovoru svedočili

o nečem drugom, o tome da je on bio pun energije: njegov glas, njegovi pokreti bili su bodri i odlučni. Radnička jednostavnost i srdačnost odmah su osvajale sagovornika. Ostavljao je utisak nadarenog i veoma pametnog čoveka, koji zna nešto što je naročito važno, što mu omogućava da reši i najteže zadatke.

Nikita Sergejevič mi je rekao da su ga juče obavestili iz Moskve o cilju moga dolaska.

O tome još nisam nikome ništa određeno rekao — dodao je on. Istina, sada štab priprema materijale za sprovođenje organizacijskih mera, analizira i uopštava situaciju na svim delovima fronta i obrađuje podatke obaveštajne službe o neprijateljskim snagama i njegovim namerama.

Na kraju razgovora, Nikita Sergejevič me je pozvao na čaj, što sam veoma rado prihvatio.

Za stolom se poveo vrlo živ razgovor, čija je suština bila situacija 62. i 64. armije, na bazi još svežih sećanja posle obilaska kod Kalača. Sećajući se primedbe Nikite Sergejevića, pažljivo sam slušao druga Gordova. Učinilo mi se da se posle obilaska jedinica pokolebala njegova vera u mogućnost zaustavljanja neprijatelja. Izvesna zbuđenost i nervosa u njegovom držanju uslovili su moju opreznost. Njegovo kasnije ponašanje još više me je zaučudilo. Pošto se letimično upoznao sa direktivom koju sam doneo o podeli frontova, vratio mi je čutke i otišao u svoju sobu, rekavši nam da je umoran. Nije čak ni zapitao da li će i kakva njegova pomoć biti potrebna da bi se sprovele ove važne i hitne organizacijske mere.

Smatrao sam da je na komandnom mestu fronta potrebno izmenjati sa Nikitom Sergejevićem svoje prve utiske o Gordovu. Pošto me je saslušao drug Hruščov mi je odgovorio da još ne poznaje dovoljno Gordova, ali da stil njegovog rada i odnos prema ljudima treba da budu bolji. U svetu poslednjih događaja na frontu u teškim ratnim uslovima pokazalo se da on nema dovoljno iskustva i znanja za komandovanje većim operativnim jedinicama.

Komandno mesto, gde se nalazila operativna grupa i centar veze, bilo je smešteno u podzemnom skloništu koje je iskopano u obliku rudničke galerije, nedaleko od kuće u kojoj smo stanovali. Ulaz u galeriju bio je u obali korita reke Carice. U galeriji, ranije pripremljenoj za komandno mesto, bili su komotno smešteni glavni elementi komandovanja u štabu fronta. Ceo taj objekt je bio izrađen u obliku slova »P« (ćirilicom) i imao je dva izlaza, oba prema reci Carici. Podzemno sklonište imalo je, takođe, dva ulaza; jedan od njih — pešački, polazio je baš od naše kućice i predstavljao je, u stvari, drveno stepenište sa oko 200 basamaka, pričvršćeno na skoro vertikalnoj strani jaruge; drugi ulaz služio je za kolski saobraćaj i išao je kružno, polazeći odande gde su blaže strane jaruge omogućavale postepeno skretanje ka ravnom i širokom dnu te velike udoline. Pošto mi je bilo teško da se zbog bolesne noge spustim tim strmim stepeništem, odvezao sam se automobilom, a Nikita Sergejevič je sišao stepenicama. Iako veoma umoran, jer je putovanje u Kalač bilo skopčano sa velikim poteškoćama, Nikita Sergejevič je do duboko u noć radio u štabu i političkoj upravi na rešavanju pitanja vezanih sa pripremama za podelu frontova.

Kada smo stigli na komandno mesto, prvo sam sašlašao izveštaj načelnika štaba general-majora D. N. Nikiševa o situaciji na frontu o čemu sam dobio odobrenje od Gordova još u stanu.

Izveštaj druga Nikiševa uveo me je u tok događaja, iako on nije po svim pitanjima bio konkretan, usled nepotpunog rada naše obaveštajne službe. Da bismo stekli jasan pregled događaja, morali smo još neko vreme da provedemo u radu.

Postaraću se da ukratko opišem razvoj događaja u prvoj etapi odbrane Staljingrada, uzimajući u obzir podatke koje onda nisam mogao da znam u potpunosti.

Početkom jula, kako sam ranije naveo, Vrhovna komanda hitno je uputila iz svoje rezerve tri armije (62, 63. i 64), od kojih je svaka u svome sastavu imala 4—5

pešadijskih divizija. U cilju koordinacije njihovih dejstava, 12. jula je formiran Staljingradski front. Njegova odbrambena linija protezala se pravcem -- Pavlovsk — Serafimovič — Surovikino — Verhnje — Kurmojarska. Krajem jula front je popunjen novim većim jedinicama, među kojima i novoformiranim oklopnim armijama.

U trećoj dekadi jula, jedinice fronta su se razvile i posele odbranu na levoj obali Doma od naselja Bapka do sela Cimljanska — Konstantinovska. U Staljingradu su bile koncentrisane manje operativne rezerve.

Jednovremeno je počelo fortifikacijsko utvrđivanje odbrambenih položaja na pojasevima odbrane. Veliku pomoć u tome pružio je Staljingradski oblasni komitet SKP(b) i Gradski komitet odbrane. Na njihov apel svakodnevno je izlazilo na rad 100.000 — 180.000 građana grada i oblasti koji su bili velika pomoć 5. inžinjerijskoj armiji u izgradnji odbrambenih položaja. Pa ipak na početku dejstava u izbočini Doma, oni su samo 50% bili gotovi.

Kada je neprijatelj izbio u rejon Kantemirovke (9. jula) dalji cilj mu je bio da koncentričnim udarima u pravcu Staljingrada uništi naše jedinice i zauzme grad (skica br. 2).

Borbe na staljingradskom pravcu započele su 17. jula kada su Nemci izbili na reku Čir.

Zahvaljujući herojskoj borbi prednjih odreda 62. i 64. armije na rekama Čir i Cimlja i udaru naše avijacije po neprijateljskim kolonama i grupacijama u periodu od 17. do 22. jula, usporeno je napredovanje neprijatelja, tako da je do linije na kojoj su bile glavne snage Staljingradskog fronta neprijatelj stigao tek 22. jula. To je omogućilo sovjetskoj komandi da dobije u vremenu i ojača odbranu jedinica 62. armije, a da 64. armiju prebací na zapadnu obalu Doma. Herojski otpor prednjih odreda primorao je nemačku Vrhovnu komandu da počne da pojačava svoje snage na staljingradskom pravcu, tako da je krajem jula neprijatelj ovde imao do 30 divizija i preko

1.200 aviona. Usled ojačavanja jedinica koje su napadale u pravcu Staljingrada, neprijatelj je na pravcima svojih udara zadobio nadmoćnost nad jedinicama 62. i 64. armije u ljudstvu više od 1,5 puta, u artiljeriji i minobacačima 2-3 puta i avijaciji preko 3 puta.

23. jula neprijatelj je napao desno krilo 62. armije (skica br. 3). Posle trodnevnih borbi neprijatelj je uspeo da probije front ove armije, da napravi obruč okruženja oko desnog krila (dve divizije) i da izbije u rejon Verhne Buzinovka — Manojlin, gde su se razvile žestoke borbe sve do početka avgusta. Sovjetski vojnici su pokazali izuzetnu čvrstinu. 24. jula, na jednu od divizija napalo je do 150 tenkova od čega je 35 izbačeno iz stroja najprostijim protivoklopnim sredstvima. Posle dva protivudara koja je preduzela komanda fronta situacija se donekle popravila. Neprijatelj nije uspeo da opkoli 62. armiju niti da dospe do prelaza preko Dona u rejonu Vertjači — Kalač. Prvi protivudar je izведен 25. jula snagama 1. oklopne armije iz rejona Kalača u severozapadnom pravcu; a drugi 27. jula iz rejona Trehostrovska u zapadnom pravcu snagama 4. oklopne armije. Ove armije pridate su iz rezerve Vrhovne komande u sastav Staljinogradskog fronta da bi razbile uklnjenu neprijateljsku grupaciju i uspostavile prvobitne položaje na frontu 62. armije.

Ipak treba istaći da zadatak razbijanja neprijatelja, koji se probio u rejon Verhnje Buzinovka, i uspostavljanje prvobitnog položaja 62. armije nije bio u potpunosti izvršen. Glavni razlog je bio taj što 1. i 4. oklopna armija nisu bile još potpuno završile formiranje i bile su slabe po svom sastavu. Na to je uticalo i to što i protivudari nisu izvedeni istovremeno, tako da je neprijatelju pružena mogućnost da najpre odbije jedan a onda i drugi.

25-26. jula neprijatelj je počeo napad i na 64. armiju. Potisnuo je njene jedinice koje su se povukle na liniju Surovikino — Ričkovski, ali dalje se nije mogao probiti. Tu je front stabilizovan upornošću i aktivnošću jedinica armije.

Iako smo usled nastale situacije morali da vodimo odbrambene borbe pod vrlo teškim uslovima, nemačko-fašistička komanda nije uspela da ostvari sadejstvo između svoje severne i južne grupacije, a to znači i da opkolji naše jedinice koje su se branile na zapadnoj obali Dona. U to vreme neprijatelj nije uspeo da pređe Don. Prvi pokušaj da se Staljingrad zauzme iz pokreta, završio se neuspehom. Neprijateljsko nastupanje svelo se na frontalna dejstva. Glavne snage nemačke 6. armije bile su prinuđene da se upuste u trajne borbe na desnoj obali Dona i, do pristizanja novih snaga, primorane da pređu u odbranu. Međutim, i situacija naših jedinica, koje su se branile u okolini Dona, nije bila jednostavna. Oba krila 62. armije neprijatelj je bio duboko obuhvatio. Povlačenje delova 64. armije preko Dona u rejonu Nižnje — Čirska i izbijanje neprijatelja u taj rejon stvorili su opasnost od njegovih udara na Staljingrad sa jugozapada.

Ko je komandovao armijama fronta koje su stajale prema neprijatelju?

Na desnom krilu bila je 63. armija na čelu sa general-potpukovnikom V. I. Kuznjecovim, čovekom iskusnim i jake volje, koga sam poznavao još pre rata. General-major V. D. Krjučjonkin vodio je 4. oklopnu armiju, čiji su se delovi borili na najistočnijem delu okuke Dona, blizu Ilovljanske doline. O njemu, na žalost, nisam imao potpunu predstavu, iako smo se sretali pre rata, ali su prvi utisci govorili o tome da će on moći da izvrši svoje obaveze. Ova ocena kasnije je i potvrđena: Krjučjonkin se pokazao kao sposoban i hrabar komandant armije.

General-potpukovnik A. I. Lopatin, čija je armija dejstovala na zapadnoj obali Dona kod grada Kalača, bio je moj potčinjeni pre rata. To je baš ona poznata 62. armija koja je zajedno sa 64. armijom primila prvi udar hitlerovaca, a zatim kroz čitav period staljingradske bitke nalazila se u centru događaja. Kada sam ja komandovao 6. kozačkim korpusom u Belorusiji, general Lopatin je bio komandant 6. čongarske divizije »Buđoni«. Pod mojoj komandom bio je i posle, na Dalekom istoku, u 1. armiji

odlikovane ordenom crvene zastave kao komandant korpusa. Bio je to savestan, energičan, hrabar i dobro pripremljen komandant.

Ovde treba istaći, da je 62. armija, sadejstvujući s jedinicama general-majora K. S. Moskaljenka (1. oklopna armija)¹ u toku nekoliko poslednjih dana vodila uporne borbe s nadmoćnijim, naročito u tenkovima, snagama neprijatelja, koji je, pretrpevši velike gubitke (i nas su takođe ove borbe skupo stale) bio prinuđen da se povuče i da prenese svoj udar na novi deo fronta južnije od prethodnog.

U vreme kada je general Nikišev izveštavao o situaciji na frontu, 62. armija je, povijenim krilima, vodila borbe zapadno od Dona, u rejonu grada Kalača.

Jugozapadno od Staljingrada, južno od 62. armije, od Kalača do Verhnje Kurmojarske i južnije, dejstvovala je 64. armija pod komandom general-potpukovnika M. S. Šumilova. Na ovu armiju u to vreme neprijatelj je usmerio glavni udar jedinica 4. oklopne armije generala Hota, koji se već jasno ocrtavao duž železničke pruge Koteljnikovo — Aksaj — Abganerovo — Staljingrad.

Drug Šumilov je bio sposoban vojnik, čovek jake volje, oštrog uma i raspolagao je velikim znanjem iz oblasti operativne veštine. Već u prvim borbama velikog otadžbinskog rata pokazao se kao vojni starešina koji ni u nasloženijoj i punoj opasnosti situacije ne gubi prisustvo duha i ne hvata ga panika.

Na delu od Koteljnikova i dalje prema jugu na širokom frontu povlačili su se ostaci 51. armije koji su u proteklim bojevima pretrpeli velike gubitke. Dužnost komandanta 51. armije vršio je general-major T. K. Kolomijec, zamenik komandanta armije. Pohađao je zajedno sa mnom akademiju »M. V. Frunze« i ostao mi je u sećanju kao društven, predusretljiv i veseo drug, koji je imao neophodne organizatorske navike i čvrst karakter.

¹ 1. i 4. oklopna armija skoro nisu bile popunjene tenkovima.

Na taj način od svih komandanata armija nisam ništa znao sem o dvojici: o general-majoru A. I. Danilovu, čije su jedinice (21. armija) branile sporednji deo fronta levo od 63. armije, i general-majoru N. I. Trufanovu, komandantu 51. armije (u to vreme se nalazio u bolnici).

Uzgred da napomenem, da su principi koji su se primenjivali u miru kod naših oružanih snaga, premeštanje, periodični nastavni zborovi, i drugi metodi opštenja starešinskog sastava u službi, imali vrlo praktičan značaj, jer su nam omogućavali da se međusobno upoznamo, steknemo lične utiske o osobinama drugova sa kojima smo kasnije u ratu delili i dobro i зло.

Posle referisanja generala Nikiševa došao sam do zaključka da se moraju sprovesti najhitnije mere u organizaciji odbrane, usklađivanju komandovanja i međusobnog sadejstva jedinica, jer se potpuno očiglednoj brojnoj nadmoćnosti neprijatelja odmah morala suprotstaviti organizovanost, inicijativa i čvrstina.

Nekoliko reči o brojnoj nadmoćnosti neprijatelja nad našim snagama kod Staljingrada. Onaj ko proučava ovo pitanje biće u nedoumici, jer mi smo imali više jedinica nazvanih armije od hitlerovaca. Taj nesklad bio je rezultat organizacijskih mera sprovedenih nešto pre perioda koji opisujem.

Kao što je poznato u početku rata, organizaciona struktura naših oružanih snaga izgledala je ovako: na čelu svih oružanih snaga stajao je vrhovni komandant, njemu su neposredno bili potčinjeni komandanti frontova, njima komandanti armija, ovima komandanti korpusa, komandantima korpusa — divizije, komandantima divizija — pukovi i komandantima pukova — bataljoni. To su bile lestvice kojima se odvijalo rukovođenje jedinicama.

Prirodno je da se sa početkom rata naša armija razvijala po ratnoj formaciji. Došlo je do pomeranja novih kadrova koji su postavljeni na jednu ili dve stepenice više. Naši komandni kadrovi, u osnovi dobro pripremljeni, nisu imali ni ratnog iskustva ni iskustvo u rukovođenju velikim vojničkim masama. Čim je počeo rat, to

se primetno osetio: zakašnjavala su borbena naređenja jer su se odviše sporo obrađivala u štabovima, ili su se javljali propusti u organizaciji boja i u komandovanju jedinicama. Komandant armije često nije »stizao« do divizije, koja je kao osnovna taktička združena jedinica samostalno organizovala i izvodila boj.

Na početku rata korpus je ukinut da bi rukovođenje jedinicama bilo pojednostavljen. Struktura rukovođenja imala je sledeću šemu: puk — divizija — armija. Armiju je sačinjavalo 4-5 a nekad i više divizija.

U sastavu pak svake fašističke armije bila su četiri korpusa, a svaki je imao u svom sastavu od 3-5 divizija. Na taj način, naša armija u tom vremenu po svom sastavu bila je kao nemački korpus a vrlo često brojno i manja od njega.

Izveštaj druga Nikiševa naterao me je da budem oprezan, jer je sadržavao neprihvatljive pretpostavke dejstava, koje su se sastojale u tome da se znatno ojača desno-krilna armija i da se pomoći nje nanese bočni udar neprijateljskim jedinicama koje su napadale 62. i 4. oklopnu armiju i tako im pomoći da održe posednute položaje. Ova ideja na prvi pogled izgledala je dobra, ali u situaciji koja je nastajala pokušaj njenog ostvarenja mogao je da bude od koristi neprijatelju.

Da smo raspolagali slobodnim operativnim rezervama i vremenom ova bi zamisao možda uspela, ali mi nismo imali ni jedno ni drugo. U nastaloj situaciji za realizaciju te zamisli morali bismo skidati jedinice i sredstva ojačanja sa neprijateljskog glavnog pravca udara.

Posle izložene zamisli dejstava, kao budući južni sused Staljingradskog fronta, izneo sam neke svoje primedbe. Njihova suština svela se na sledeće:

Plan manevra na sever i udar na neprijatelja odatle preko prelaza na reci Don sadržao je dve opasne posledice:

— a) aktivna dejstva neprijateljske avijacije pri njoj daleko većoj nadmoćnosti mogla su da zadrže dejstva naših trupa u izvođenju protivudara ili čak i da ih potpuno oslabe, a tada prirodno 62. i 4. oklopna armija, koje

su se branile na pravcu glavnog udara, ne bi doobile nikakvu pomoć usled slabljenja trupa;

b) pri nanošenju udara koji se očekivao kroz nekoliko dana, u čemu nije bilo naročite sumnje (ako se ima u vidu aktivnost hitlerovaca u rejonu Kalača), neprijatelj bi, nalazeći se na 100 km od Staljingrada, preduhitrio naš protivudar sa severa i probio našu odbranu pre nego što bi severna grupacija, koja se nalazila 120-130 km od Staljingrada, mogla išta da učini.

Pošto sam izneo ove primedbe, saznao sam, na moje veliko iznenađenje, da je tvorac zamisli koju sam kritikovao bio komandant fronta general Gordov. Najgore je bilo to što su njegovi planovi već delimično bili ostvareni. Sada mi je postalo razumljivo zašto je Nikita Sergejevič govorio o nedostatku iskustva komandanta Staljingradskog fronta.

Kako sam bio uveren u to da će, ako se pokuša da izvede ova zamisao, u datom momentu ona naneti veliku štetu odbrani Staljingrada, zamolio sam načelnika štaba da dostavi moje mišljenje drugu Gordovu, podvukavši da nam je aktivnost sada potrebna na glavnom pravcu neprijateljskog udara.

Drug Nikišev je obećao da će preneti moje mišljenje svome komandantu i da će to mišljenje podržati.

Bez obzira na to što je bila dobro izgrađena ventilacija na komandnom mestu, ipak se teško disalo. U želji da se osvežim izašao sam iz prostorije. Iako je sunce već davno zašlo, bilo je sparno. Vatra nije bilo i termometar je pokazivao +35°C. U podnožju strmine tekao je mali potok — nazvan Carica. Na strmim obalama ovog potočića (rečice) i bližoj okolini bio je razmešten štab Staljingradskog fronta. Štab novoformiranog Jugoistočnog fronta u toku njegovog formiranja trebalo je smestiti u južnom delu Staljingrada sa glavnim delom u zgradu jedne škole.

Pošto sam se vratio u kućicu sreо sam se sa drugovima iz Oblasnog komiteta Partije i Oblasnog izvršnog komiteta Partije, koji su me čekali.

U mojoj sobi sedeli su sekretar staljingradskog Oblasnog komiteta Partije A. S. Čujanov s nekoliko drugova iz Oblasnog komiteta Partije i Oblasnog izvršnog komiteta Partije. Položaj Staljingrada bivao je svakim danom sve teži. Neprijatelj se približavao gradu. Drugovi su hteli da iz prve ruke čuju odluku Državnog komiteta odbrane koja se odnosila na Staljingrad, da bi na osnovu nje usmerili svoj rad koji je sada imao više vojni nego civilni karakter u vezi sa prelaskom fabrika i preduzeća na vojnu proizvodnju, a u poslednje vreme i u vezi sa direktnim napadom na Staljingrad, gde su se nalazile naše velike rezerve vojnih sirovina i polufabrikata. Ukratko sam rekao drugovima kakav značaj Centralni komitet daje događajima kod Staljingrada. Detaljno sam se zadražao na stvorenoj situaciji. Razmenio sam s njima iskustva prikupljena u proteklom periodu rata, pa sam podvukao da će trupe uporno braniti grad. Sada je glavno — ojačati odbranu grada. U dатој situaciji то је првостепени задатак. Sekretar Oblasnog komiteta mi je odgovorio da se sve snage i sredstva mobilisu za zaštitu grada, da je nastavljeno sa utvrđivanjem u samom gradu i oko njega, i da bi ipak trebalo pripremiti evakuaciju nekih objekata iz grada. Odgovorio sam ako počne sa evakuacijom Staljingrada da se to može shvatiti kao odluka da ćemo napustiti grad, a da se moramo pripremiti za veoma teške i duge borbe. Nešto će, naravno, biti evakuisano iz grada, ali to neće obuhvatiti fabrike i preduzeća već tu spada samo ono što bi otežalo odbranu kao što su: dečije ustanove, porodice sa više dece radnika i službenika, koje je neophodno prebaciti preko Volge. Ova mera će popraviti situaciju u gradu i smanjiće naše gubitke za vreme bombardovanja. Staljingrad se već sada nalazi u zoni velike bitke. Neko je od prisutnih dodao da se sada u gradu radi punim kapacitetom snaga, da su Komitet gradske odbrane, oblasni i gradski organi vlasti organizovali u fabrikama grupe i odrede od radnika, da se pojačava protivpožarna služba i, što je najglavnije, u fabrikama je porasla proizvodnja za vojne potrebe.

Naš razgovor se bližio kraju kada je u sobu ušao i Nikita Sergejevič Hruščov, koji tek što se vratio iz štaba fronta.

Pošto se upoznao sa sadržinom našeg razgovora, Hruščov je ubedljivo izjavio: »Staljingrad nećemo dati; takva je direktiva Partije, takvo je naređenje Vrhovne komande. Potrebno je što više jačati mobilizaciju svih snaga za pomoć frontu, za utvrđivanje grada i najbližih mu rejona«.

Drugovi su prešli u sobu Nikite Sergejeviča da reše tekuća pitanja.

Bio sam veoma zadovoljan što je odmah uspostavljen tesni kontakt s rukovodiocima staljingradske partijske organizacije. Treba naglasiti da su mesni partijski i sovjetski organi pod rukovodstvom staljingradskog Oblasnog i Gradskog komiteta SKP(b) zajedno sa Vojnim savetom fronta, a pre svega sa drugom N. S. Hruščovom, u toku čitave bitke sprovodili široki organizatorski i agitaciono-propagandni rad, mobilišući stanovništvo za utvrđivanje grada i uporan rad u preduzećima i fabrikama.

Prve noći nisam mogao da zaspim, iako sam bio veoma umoran. Dani su u Staljingradu bili vrući, a noći zagušljive, ali, nije vrućina bila razlog za moju nesanicu. U glavi su mi se rađale sve nove misli. Izmišljao sam, odmeravao, brojao, upoređivao i raspoređivao snage. Često sam ustajao iz kreveta, sedao za sto da bi pribeležio jasno izraženu misao ili oformljenu odluku. Do jutra sam napravio plan organizacije rada za nekoliko sledećih dana. U nizu mnogih pitanja odlučio sam da pozovem iz Kalača u Staljingrad komandanta 1. oklopne armije general-majora K. S. Moskaljenka i njegov štab. Jedinice te armije bile su pripojene 4. oklopnoj armiji, jer su obe armije, koje još nisu bile, pretrpele znatne gubitke u dosadašnjim borbama.

Čitav dan, 5. avgusta, utrošio sam na to da bih proučio sve što je u vezi sa formiranjem Jugoistočnog fronta, da bih sastavio radni aparat fronta. Stigli su K. S. Moskaljenko i njegov načelnik štaba pukovnik S. P. Ivanov. Štab 1. oklopne armije je i postao kostur štaba Jugois-

točnog fronta. Ranije se nisam sretao s drugom Moskaljenkom. Srednjeg rasta, suvonjav, prav, pun energije. Njegova spoljašnost mi je ukazivala da je taj čovek preživeo mnogo nezgoda, ali ih je muški podneo. Pukovnik Ivanov je svojom spoljašnošću bio sušta suprotnost svome komandantu: visok, pun i rumen.

Posle upoznavanja sa članovima malobrojnog štaba, naredio sam da se sutra izjutra, tj. 6. avgusta razmeste u Staljingradu i da su od sutra članovi Štaba Jugoistočnog fronta.

Ujutru 6. avgusta radio sam već u »svom štabu«, na organizaciji, prikupljanju, rasporedu i pripremi snaga i sredstava za otpor neprijatelju.

Preda mnom je bila velika karta operativne situacije. Na njoj su do detalja ubeležena mesta na kojima se već vodila, ili će se voditi u bliskoj budućnosti, najžešća borba za svaki pedalj sovjetske zemlje. Posmatrajući tu kartu i nehotice, po navici, pretvarao sam kartografske znake u stvarne predele sa svim »zemaljskim« karakteristikama. Sve vidim kao u »prirodi«: ulice Staljingrada, fabričke četvrti, voćnjake i stepе koje leže naokolo sa izgoreлом travom, crvenkasto-zlatnim jarugama, zemljanim kolibama i ljudima koji tu žive.

Oblast koja je postala bojište bila je velika. Uslovne granice bile su: na zapadu linija železničke pruge Rosoš — Rostov; na istoku — linija železničke pruge od Palasovke do jezera Baskunčak; na severu — duž linija Rosoš — Kamišin i na jugu od Rostova rekama Don i Sal pa dalje preko Zimovnika, Zavetnog i Nikolskog, koji se nalaze na Volgi (skica br. 4.).

U tim granicama nalazile su se borbene linije prednjeg kraja, borbeni poredak naših i neprijateljskih trupa, rejoni koncentracije armijskih i frontovskih rezervi, isto tako i rejoni rasporeda pozadine. U početku borbena dejstva su se uglavnom razvijala u velikoj izbočini Dona, a zatim između Dona i Volge, u rejonu ograničenom sa severa: zamišljenom linijom od ušća reke Ilovla — Dubovka (na Volgi), a na jugu: reka Sal — jezero Sarpa.

Rejon je obuhvatao teritoriju površine preko 70.000 kvadratnih kilometara.

U tom rejonu skoro nije bilo šume. Prirodno da je otkriveni karakter zemljišta jako otežavao maskiranje jedinica i puteve snabdevanja. Reljef centralnog dela ovog rejona, naročito jugoistočni stepski deo, nije imao bilo kakve značajnije prepreke za kretanje jedinica bilo kog roda vojske. Tek bliže Staljingradu izvesne teškoće predstavljale su mnogobrojne jaruge ili kako ih tamo nazivaju »balke«*.

Za organizaciju odsudne odbrane reljef zemljišta nije bio nimalo pogodan, a nisu je ojačavale ni neke vodene pregrade.

Prema Staljingradu, Don pravi veliki luk okrenut ispušćenom stranom, prema Volgi. Širina Dona se kretala između 140-400 m, dubina od 2-15 m. Brzina toka je vrlo mala. Desna obala nadvišava levu, što je pružalo velika preim秉stva neprijatelju. Na nekoliko mesta visina desne obale je preko 100 m iznad leve, odakle se zemljište na levoj obali Dona vidi u dubini do 25 km. Leva, peščana obala je potpuno otkrivena, blago se spušta ka reci i veoma je nepogodna za organizaciju uporne odbrane. Uz to za vreme letnjih meseci na Donu nastaju mnogi gazovi pogodni za prelaz preko njega.

Od manjih reka i rečica između Volge i Dona vredne su pažnje samo neke, kao desna pritoka Dona Čir i leve pritoke Dona kao što su: Karpovka, Miškova, Červljena i Aksaj i desne pritoke Volge: Mokra Mečetka i Carica, koje se ulivaju u Volgu kod Staljingrada. Leti ove rečice liče na potoke. Korita su im duboke jaruge strmih obala, te ih je bilo moguće iskoristiti kao prirodne protivoklopne prepreke.

Preko istočnog dela ove oblasti protiče Volga — najveća reka evropskog dela SSSR, koja ovde pravi luk okrenut ispušćenim delom prema Donu. Desna obala je strma i visoka, a leva je livadska i odmah prelazi u peš-

* »Balke« su izdužene jaruge. (Prim. prev.)

čane stepne Zavoložja. Volga se ovde deli na velik broj rukavaca, koji obrazuju niz većih i manjih ostrva. Kod Staljingrada Volga je široka 1-2 km a dubina 5-25 m. Mostova preko Volge u ovom rejonu nema. Saobraćaj se uglavnom obavlja pomoću skelskih prelaza, brodovima i motornim čamcima. U celini vojni prostorija je za nas bila nepovoljna, te su za uspeh odbrane bili potrebni veliki napor, herojstvo i ogromna upornost jedinica.

Za vreme bitke za Staljingrad izvesnu ulogu su odrigli staljingradske odbrambene položaje, pripremljeni od ranije. Radovi na izradi odbrambenih pojaseva, otpočeli su još u junu, ali su u početku izvođeni sasvim sporo i tek u julu, sa razvojem borbenih dejstava, ubrzani su i razvijeni u većem obimu.

Pošto se u zapadnoj vojnoistorijskoj literaturi često preuvečava stepen fortifikacijskog utvrđenja zemljišta kod Staljingrada, neophodno je kazati nekoliko reči o sistemu odbrambenih utvrđenja staljingradskeh pojaseva.

Sovjetska komanda je naredila izgradnju 4 odbrambena pojasa oko grada² (skica br. 5).

Spoljni pojas »O« protezao se linijom od Gornje Prolejke na Volgi duž reke Berdije, Ilovije i Dona do ušća njegove pritoke Miškove, zatim rekom Miškova na Abganerovo — jezero Caca i Rajgorod. Dužina pojasa iznosila je 500 km.

Srednji ili drugi pojas »K« polazio je od Pičuge na Volgi na zapad, obilazio je sa severozapada Samofalovku i protezao se dalje duž reka Rosoška i Červljena ka stanicama Tundutovo, odakle je skretao na Krasnoarmejsk. Dužina pojasa iznosila je 150 km.

Unutrašnji pojas »S« polazio je od Rinoka na Volgi, preko Orlovke, stanice Gumrak na Aleksejevku, Jelhi, Krasnoarmejsk. Dužina pojasa do 70 km.

² Архив МО СССР, ф. 413, оп 71928. д. 3, лл. 1—35.

I poslednji, gradski pojas, »G«, neposredno je opasivao grad i prolazio njegovom teritorijom od Rinoka do Kuporosnog. Dužina tog pojasa iznosila je oko 45 km.

Svi ti pojasevi oslanjali su se svojim krilima na Volgu.

Kad su borbe otpočele izgradnja pojaseva još nije bila završena. Na spoljnem pojasu, na primer, samo su na pojedinim delovima bili završeni četni a delimično i bataljonski rejoni odbrane, na drugim delovima tog pojasa radovi su tek započinjali a na mnogim mestima bila su samo obeležena mesta budućih utvrđenja. Gotovost rada najvažnijih delova pojasa kretala se od 15 do 60%. Gotovost odbrambenih položaja na srednjem i unutrašnjem pojasu nije bila iznad 50%. Ovi odbrambeni pojasevi, kao četiri tanke niti, nisu mogli da obezbede sigurnu odbranu; odbrambena sredstva su bila razbacana na širokom frontu. Mora se priznati da ni izbor položaja nije uvek bio srećno odabran. Pre svega, položaj na levoj obali Dona bio je malo pogodan za dugotrajanu odbranu: neprijateljski položaji na suprotnoj obali reke apsolutno su dominirali našim položajima i kontrolisali našu odbranu. To je omogućilo neprijatelju da srazmerno lako na mnogim mestima forsira Don. Pa i dužina spoljnog pojasa od 500 km bila je isuviše velika i potpuno nesrazmerna količini trupa koje su mogle biti raspoređene na njemu. Da bismo stvorili koliko-toliko čvrstu odbranu, bilo bi nam potrebno bar 20 divizija u prvoj liniji samo na glavnom pravcu, a da bismo odbranu učinili jačom i na drugim pravcima, trebalo je još mnogo više trupa.

Gradeći srednji pojas na delu Samofalovka — ušće reke Rosoške, duž njene leve obale, graditelji su težili da iskoriste reku kao prirodnu protivoklopnu prepreku. Na žalost, nisu bili iskorišćeni dominantni visovi koji su se nalazili na desnoj obali. Uključivanje tih visova u sistem odbrane pružilo bi našoj odbrani dobro osmatranje i omogućilo bi organizaciju sistema vatrenih prednjeg kraja.

Na južnoj strani srednjeg pojasa, pravo na jug od Staljingrada, neprijatelju je ostavljena linija jezera. Ta

linija sa uskim međujezerskim prolazom, veoma pogodna za postrojavanje odbrane, takođe isprva nije bila iskorišćena. Tek kasnije, za vreme borbi, ova greška je ispravljena.

I u toku bitke morale su se ispravljati neke druge slične greške; međutim nije se sve moglo tako lako ispraviti.

Gradski pojas odbrane uopšte nije bio izgrađen. Zgrade u gradu nisu bile uopšte sposobljene za odbranu. Slabost inžinjerijskog uređenja pojaseva bila je i u tome što smo njihovu čvrstinu gradili na sistemu bunkera (DZOT-ova i DOT-ova).^{*} Ratna praksa nas je naterala da uvedemo rogovski (tranšejni) sistem odbrane, mnogoljnijski, sa razvijenim saobraćajnicama, sa otpornim tačkama i čvorovima odbrane.

Tih dana s vremena na vreme u novinama su pisani članci o staljingradskim utvrđenjima. Mnoge inostrane novine pisale su o tim utvrđenjima kao o nepristupačnim položajima odbrane. Na žalost, to nije odgovaralo stvarnosti. Gotovost radova staljingradskih položaja u inžinjerijskom smislu, bila je nedovoljna, kako se iz navedenog vidi; to je i razumljivo kad se ima u vidu koliko smo imali malo vremena.

Na taj način jasno je da se za izgradnju solidne odbrane, staljingradska odbrana nije bazirala na nekakvim moćnim utvrđenjima, kako su o tome čitavom svetu trubile nemačkofašističke vođe, pokušavajući da time opravdaju krah svojih planova.

Stvar ovde, naravno, nije u utvrđenjima. Pa mi znamo da ni prvaklasna utvrđenja, čak ni ona kao što su Mažinovljeva, Manerhajmova i Zigfridova linija i armirano betonski pojas na granici između Čehoslovačke i Nemačke u rejonu Moravske Ostrave, koja su građena i usavršavana godinama, nisu zadржala napadačeve trupe.

* DZOT — drveno zemljana vatrena tačka.

DOT — stalna vatrena tačka. — Prim. prev.

Snaga odbrane Staljingrada bila je u veri u pobedu, čvrstini i odlučnom i organizovanom dejstvu naših jedinica, u besprimernoj istrajnosti i heroizmu, u umešnom komandovanju jedinicama. Kraće rečeno, uspeh odbrane Staljingrada nisu rešila inžinjerijska utvrđenja, koja su usavršavana u toku bitke i koja su neosporno igrala ulogu u zaštiti grada, već sovjetski ljudi, vojnici naše armije koji su se borili na život i smrt na desnoj obali Volge, koji su časno i odvažno izvršili svoj dug pred otadžbinom i koji su pokazali dotle neviđenu upornost i aktivnost u borbama.

Ovde je umesno poslužiti se dokazima predstavnika nemačkofašističke strane, napred spomenutog generala Hansa Dera.

Evo šta on piše o staljingradskim odbrambenim utvrđenjima:³

»Neprijatelj je započeo da organizuje odbranu Staljingrada gradeći položaje na brzu ruku. Južna linija odbrane prolazila je duž gornjeg toka reke Miškove i približavala se uzvišicama koje su dominirale okolinom u rejonu k. 169, severno od stanice Abganerovo. Bliže Staljingradu građena su utvrđenja poljskog tipa po liniji projektovanog kanala Volga — Don (duž toka rečice Červljena) od Krasnoarmejska, preko Ivanovke i Cibenko na reku Karpovka, čiji su oslonac bile uzvišice južno od Krasnoarmejska i Beketovke.

Nemačka pešadija je nazivala ova poljska utvrđenja »unutrašnjim i spoljnim tvrđavskim pojasom« i stvorila kod mnogih utisak o Staljingradu kao o tvrđavi. Ovaj termin se čak često pominjao uz sam Staljingrad. Sve ovo uopšte nije odgovaralo stvarnosti, i dovelo je do toga da je nemačka Vrhovna komanda od pada te »tvrdave« napravila point d'honneur.⁴

³ Г. Дёpp, *Поход на Сталинград*, Воениздат, 1957, стр. 37.

⁴ Pitanje prestiža (sa francuskog).

Vojnici — Staljingrađani će zauvek sačuvati osećanje tople zahvalnosti prema stanovnicima Staljingrada i staljingradske oblasti, uglavnom ženama, devojkama i deci koji su svojim slabim rukama, često nenaviknutim na lopate, u teškim uslovima za vreme bombardovanja iz aviona a često i artiljerije, gradili ova odbrambena utvrđenja. Neka ih ne uvredi kritika za loše odabranu protezanje položaja. Kritika, naravno, nije upućena onima koji su gradili, već onima koji su planirali.

Glava III

UDAROM NA UDAR

Po direktivi Vrhovne komande, koju sam doneo sa sobom, trebalo je da od 9. avgusta otpočnem da komandujem Jugoistočnim frontom. Prva četiri dana htio sam da iskoristim za organizaciju rada. Ali situacija je svakim danom bivala sve teža. Neprijatelj se svom snagom probijao ka Staljingradu, nanoseći u to vreme glavni udar s jugozapada duž pruge Koteljnikovo — Aksaj — stanica Tinguta. Vrhovna komanda je naredila da odmah oformim front i da preuzmem komandu nad jedinicama. Zato sam 7. avgusta stupio na dužnost komandanta Jugoistočnog fronta, bez obzira što sredstva veze nisu bila dovoljna; što nije bilo zamenika, načelnika štaba, ni člana Vojnog saveta, i istog dana ujutru izdao sam prvu zapovest za Jugoistočni front. Bila je to zapovest političkog karaktera, izdata uglavnom radi podizanja moralne snage naših vojnika. U naredbi je iznesen glavni zadatak fronta, i to: razbijanje i uništavanje hitlerovskih hordi koje se probijaju ka Staljingradu. Zapovest je bila orientisana na duboka patriotska osećanja zaštitnika grada i pozivala je Ruse, Ukrajince, Beloruse, Đurđijance, Jermene i Azerbejdžance — predstavnike svih naroda naše velike otadžbine koji su bili ovde upućeni da zaustave neprijatelja, da požrtvovano i uporno brane čast socijalističke otadžbine.

»Neka kod Staljingrada bude našim delom postavljen početak kraja hitlerizma! Neka o svakom od nas kažu: on je učestvovao u velikoj staljingradskoj bici! Ni koraka nazad! To je zapovest vrhovnog komandanta, tako naređuje otadžbina!«

Tim rečima završila se prva zapovest fronta upućena borcima koji su već koliko sutra morali, po cenu svoje krvi, a možda i života, da zaustave razbesneli pritisak u snagama daleko nadmoćenjeg neprijatelja i da ga odbace dalje od zidina Staljingrada.

Sećajući se lenjinskog amaneta o odlučujućem značaju moralnog faktora prirodno je što sam se obraćao psihičkim snagama našeg sovjetskog ratnika. Nije tajna da su u to vreme te moćne snage u mnogim borcima bile pritajene još pod skutom mirnodopskih navika. Trebalo ih je probuditi što pre. Prva zapovest jedinicama Jugoistočnog fronta je imala za cilj ne samo da iznese borcima opšte perspektive borbe na tom delu sovjetsko-nemačkog fronta, već je trebalo i da pomogne u rešavanju postojećih zadataka. Situacija je od nas samih zahtevala odlučne akcije.

U tom prvom periodu moga rada u Staljingradu ozbiljnu pomoć mi je pružio pukovnik S. P. Ivanov, načelnik Operativnog odeljenja Štaba fronta i vršilac dužnosti načelnika Štaba fronta. Ivanov je pokazao solidnu organizatorsku i ogromnu radnu sposobnost.

Pre nego što pređem na opisivanje daljih dejstava u rejonu Jugoistočnog i Staljingradskog fronta, zaustaviću se još jednom na događajima širih razmara, koji su se tada zbivali. Jedino u sveflu tih događaja može se pravilno oceniti tok borbe kod Staljingrada.

Situacija na jugu države je bila sve opasnija. Sada je već ceo Krim bio u rukama okupatora. Naše armije pretrpele su ozbiljne gubitke kod Feodosije, Kerča i Sevastopolja. Trupe Južnog fronta su se ubrzano povlačile na Severni Kavkaz. Napušteni su bili Novočerkaski Rostov na Donu. Pošto je koncentrisao glavninu svojih snaga na delu fronta od Kurska do Azovskog mora, neprijatelj je stvorio na jugu ogromnu nadmoćnost u snagama i sred-

stvima. Više od 1.000 km dugačka linija fronta, koja se ispučila u ogromnom luku prema istoku između Kurska i Rostova u pravcu Staljingrada, zahtevala je organizovanje čvrste odbrane. Napred u uvodu mi smo isticali koliko je neprijatelj intenzivno ojačavao južno krilo sovjetsko-nemačkog fronta. Početkom avgusta, tj. u vreme o kome je reč, ovde je dejstvovalo više od 40% neprijateljskih snaga (101 divizija od postojećih 242).

Hitler je 23. jula izdao novu direktivu (br. 45) o produženju operacija u 1942. god. U duhu te direktive neprijateljske jedinice dobile su sledeće zadatke: (citeram dokument).¹

»I. Za vreme operacija koje su trajale manje od tri nedelje izvršeni su uglavnom zadaci koje sam postavio južnom krilu Istočnog fronta. Samo su manje neprijateljske snage, braneći se na tom delu fronta, uspele da izbegnu okruženje i domogle se južnih obala reke Dona. Treba računati s tim, da će one biti pojačane na račun snaga koje se nalaze na Kavkazu.

Vrši se koncentracija još jedne neprijateljske grupacije u rejonu Staljingrada, koji će on, izgleda, braniti.

II ZADACI DALJIH OPERACIJA

A. KOPNENA VOJSKA

1. Bliži zadatak grupe armija »A« je da okruži i uništi neprijateljske snage koje su se povukle iza reke Don u rejonu južno i jugoistočno od Rostova.

Za izvršenje ovog zadatka upotrebiti jake oklopne i motorizovane jedinice, koje treba da nastupaju sa mostobrana Konstantinovska — Cimljanska (ove mostobrane treba naše jedinice da blagovremeno zauzmu (opštim pravcem na jugozapad) orijentirno prema Tihorecku), a takođe

¹ Г. Дёpp, *Поход на Сталинград*, Воениздат, 1957, стр. 131—132.

i pešadijske, lovačke i brdske divizije. Reku Don forsirati u rejonu Rostova.

Uporedo s tim ostaje na snazi zadatak prednjih delova da ovladaju železničkom prugom Tihoreck — Staljingrad.

Dve oklopne jedinice grupe armija »A« (računajući i 24. oklopnu diviziju) staviti na raspolaganje grupi armija »B« radi nastavljanja operacija u jugoistočnom pravcu...

2. Posle uništenja neprijateljske grupacije južno od reke Dona, najvažniji zadatak grupe armija »A« je da osvoji čitavu istočnu obalu Crnog mora, da bi crnomorske luke i crnomorska flota neprijatelja bili paralizovani.

Za to treba prebaciti jedinice određene za izvršenje tog zadatka iz 11. armije (rumunski planinski korpus) preko Kerčenskog moreuza, čim bude vidljiv uspeh prodiranja glavnih snaga grupe armija »A«, da bi se zatim naneo udar duž druma koji vodi crnomorskom obalom prema jugoistoku.

Druga grupacija, u čiji će sastav ući sve ostale brdske i lovačke divizije, ima za zadatak da forsira r. Kuban i zauzme brdovito zemljište u rejonu Majkopa i Armavira.

U daljem nastupanju ove grupe (koju blagovremeno treba ojačati brdskim jedinicama) u pravcu Kavkaza i preko njegovog zapadnog dela, treba iskoristiti sve njegove dostupne prevoje. Grupa ima zadatak: zauzeti crnomorskiju obalu u sadejstvu s trupama 11. armije.

3. Jednovremeno grupa koja u svom sastavu ima uglavnom oklopne i motorizovane jedinice, pošto izdvoji deo snaga za obezbeđenje krila i pošto ih uputi u pravcu istoka, ima zadatak: da zauzme rejon Groznog i delom snaga preseče vojnoosetinski i vojnogruzinski put, po mogućnosti na prevojima i da najzad, udarom duž Kaspijskog mora osvoji rejon Bakua.

Grupi armija »A« biće pridat italijanski alpski korpus. Šifra za ove operacije grupe armija »A« je »edelvajs«. Stepen poverljivosti: strogo poverljivo.

4. Zadatak grupe armija »B«, prema ranije rečenom, jeste da, uporedo sa učvršćivanjem odbrambenih položaja na r. Donu, nanese udar u pravcu Staljingrada, razbije

neprijateljsku grupaciju, koja se tamo koncentriše, zauzme grad i da, takođe, preseče prolaz između Dona i Volge.

Odmah zatim, oklopne i motorizovane jedinice, treba da nanesu udar duž reke Volge sa zadatkom da izbiju u Astrahan i da tamo parališu, takođe, saobraćaj u glavnom rukavcu Volge.

Ove operacije grupe armija »B« dobijaju šifrovani naziv »fišrejer« (»siva čaplja« — A. J.). Stepen poverljivosti: strogo poverljivo«.

Avijaciji je u sklopu ostalih zadataka naređeno da »naročito veliki značaj ima blagovremeno rušenje Staljin-grada«.

Hitler jednovremeno podvlači da je bombardovanje iz vazduha Bakua i Groznog dozvoljeno samo u slučaju ako je to neophodno.

Iz te direkture se jasno vidi da je razmeštaj snaga za ostvarenje letnjeg plana operacija bio bitno izmenjen.²

Prema prvobitnoj zamisli nemačke Vrhovne komande u osvajanju Kavkaza trebalo je da učestvuju 1. i 4. oklopna i 17. armija. Posle zauzimanja Sevastopolja, hitlerovska komanda je nameravala da uputi na Kavkaz i 11. armiju iz Krima. Na staljingradskom pravcu trebalo je da nastupa

² Hitler je izmenio svoj prvobitni plan što se obično objašnjava time da je lično u to vreme mnogo potcenjivao naše snage. On je stvarno smatrao da sovjetska država doživljava svoje poslednje mesece. Dostojno pažnje je to da je Hitlerovo precenjivanje sopstvenih snaga bilo prouzrokovano poznatim naređenjem našeg vrhovnog komandanta: »Ni koraka nazad!« Objektivnost ocene naših poraza i gubitaka, datih u tom dokumentu, čiji je značaj za našu armiju bio stvarno ogroman, služila je avanturisti Hitleru, koji nikada nije priznavao svoje greške, kao dokaz skorog kraha socijalističke države. On je shvatio smisao te direkture tako da će za SSSR ako Rusi naprave još jedan korak nazad, doći kraj.

Značajnu ulogu su ovde odigrali i ekonomski ciljevi: g:amzljiva težnja da se zauzmu najbogatiji izvori sirovina i jednovremeno da se toga liši Sovjetski Savez. U tome je Hitlera podržavao ceo generalitet, koji je odavno sanjao da se dočepa goriva za oklopne i mehanizovane divizije ne sa zapada, na hiljade kilometara daleko, već s juga iz Bakua, Groznog i Majkopu. I politički razlozi su, naravno, na to uticali, jer je bilo u pitanju da se Turska brzo uvuče u rat protiv Sovjetskog Saveza.

samo 6. armija. Ali u toku samih operacija ovaj plan je pretrpeo bitne izmene. Snažan otpor i česti protivudari sovjetskih jedinica kod Staljingrada primorali su nemačko-fašističku komandu da, strahujući za bok i pozadinu svoje kavkanske grupacije, krajem jula skrene sa kavkaskog pravca na staljingradski — 4. oklopnu armiju, a kasnije i rumunsku 3. i 4. armiju. Osim toga, na Don je dovedena i italijanska 8. armija.

Na taj način, za operacije na Kavkazu su se umesto četiri stvarno mogle upotrebiti samo dve armije — 17. i 1. oklopna. Ovako jako slabljenje nemačkih snaga na kavkaskom pravcu olakšavalo je položaj trupa Zakavkaskog fronta. Istovremeno, znatno povećanje neprijateljske snage na staljingradskom pravcu je prilično otežalo borbu sovjetskih jedinica koje su dejstvovalе kod Staljingrada i u srednjem toku Doma. Naše malobrojne jedinice morale su da izdrže pritisak dveju ojačanih nemačkih armija — 6. i 4. oklopne.

Plan dejstva grupe armija »B« (tj. 6. i 4. oklopne armije) bio je, na prvi pogled, jednostavan i siguran: 4. oklopna i 6. armija nanosile su udar južno i severno od Staljingrada, zaokretale su u pravcu grada i hvatale u »klešta« čitav staljingradski rejon zajedno sa jedinicama koje su ga branile (skica br. 6). Podržavala ih je iz vazduha 4. vazduhoplovna flota (ojačana 8. avijacijskim korpusom) koja je imala zadatak da Staljingrad sravni sa zemljom.

Za izvršenje tog plana 4. oklopna armija je 31. jula počela napad s mostobrana Cimljanska (vidi šemu 1).

Počela je nova etapa u borbi za Staljingrad na njegovom spoljnem odbrambenom pojusu. Pri tome je situacija stvorena u to vreme na neprijateljskom levom krilu Staljingradskog i desnom krilu Severnokavkaskog fronta pogodovala izvršenju njegovih planova.

64. armija je bila primorana da se povuče preko Dona. Oslabljena 51. armija, pošto je imala svega 5 krajnje malobrojnih divizija, a branila veoma dugi front (200 km), nije se mogla odupreti napadu neprijateljske grupa-

cije koja je nastupala duž Severnog Doneca na kavkaskom pravcu. To je omogućilo hitlerovcima da krajem jula zauzmu mnoge mostobrane na levoj obali Dona, u rejonu Konstatinovka — Cimljanska. Tako su 48. oklopni i 4. armijski korpus 4. oklopne armije 30. jula izbili južno od sela Cimljanska. Uskoro je tu stigao i rumunski 6. armijski korpus. Ovde se našlo 7 pešadijskih, 2 motorizovane i 2 oklopne divizije. Ova grupa je dobila konkretan zadatak da, nastupajući duž železničke pruge Tihoreck — Staljingrad, izbije u pozadinu jedinica koje brane grad i da ih u sadejstvu sa 6. armijom opcoli i zauzme Staljingrad. (Zadatak 6. armije kao što je poznato, bio je da osvoji zapadnu obalu Dona i da nastavi kretanje prema Staljingradu.)

Kao što je već rečeno, 31. jula neprijatelj je prešao u napad iz rejona Nikolajevska — Cimljanska i bez velikih napora lako probio razvučenu nit odbrambenog fronta 51. armije, koja je brojala svega 3.000 bajoneta. Istoga dana neprijatelj je izbio u rejon Nižnje — Žirova — žel. stanica Gašun i, razvijajući napad duž druma Tihoreck — Staljingrad, 1. avgusta zauzeo stanicu Remontna, 2. avgusta stanicu i grad Koteljnikovo, a 3. avgusta bilo je već u njegovim rukama i Žutovo. Jednovremeno je 6. rumunski armijski korpus izbio na Don, na delu Tormosin — Nižnje Kurmojarska, tako da je naša 51. armija morala da se povuče na liniju Novo Salski — Novoveseli.

Komandant Staljinogradskog fronta, težeći da izvrši odgovarajuća uputstva Vrhovne komande, tada je formirao operativnu grupu sastava: 3 pešadijske divizije, jedna oklopna i jedna pomorska brigada. Komandu grupom je poverio general-potpukovniku Čujkovu. Ali pod pritiskom nadmoćnijih neprijateljskih snaga, grupa se morala povući do 5. avgusta na severnu obalu reke Aksaj, gde je prešla u odbaranu, a kasnije je ušla u sastav 64. armije.

Nemačkofašističke jedinice su produžile napredovanje duž železničke pruge i sa 4. oklopnom armijom izbile 6. avgusta na liniju: reka Aksaj do Žutova i dalje Abganerovo — jezero Caca.

Rano ujutro 6. avgusta otpočeo je neprijateljski napad na levo krilo 64. armije između Abganerova i Tinguta. Napad je potpomognut velikim brojem tenkova i udarima avijacije. Istoga dana neprijatelj je uspeo da zauzme ras-kršnicu »74 km« i da se probije dalje ka želj. stanici Tinguta.

Na taj način neprijatelj je, u momentu moga stupanja na dužnost komandanta Jugoistočnog fronta, već uspeo da probije našu odbranu na spoljnem staljingradskom pojasu i da prodre na jednom delu u pozadinu pojasa. Sada se neprijatelj nalazio na 30 km od Staljingrada. Gradu je pretila ozbiljna opasnost da ga neprijatelj zauzme. Bile su potrebne odlučne i hitne mere, a pre svega čvrstina i upornost naših jedinica.

U sastavu Jugoistočnog fronta tada su se nalazile tri armije: 64., 51. i 57. Od njih je samo 64. armija, doveđena iz rezerve, jačine 4 divizije, bila zadovoljavajuće kompletirana ljudstvom i naoružanjem. 51. armija, preuzeta ranije iz sastava Severnokavkaskog fronta, znatno oslabljena, pretrpela je nove udarce već u sastavu Staljingradskog fronta. S obzirom na broj ljudi i sredstava ova armija nije prevazilazila diviziju normalnog sastava, i ako je u svom sastavu imala 302. i 91. pešadijsku i 115. konjičku diviziju. Sve su one bile sasvim malobrojne i borbena sposobnost im je oslabljena. 57. armija, koja je prešla u naš sastav iz Jugozapadnog fronta, bila je, takođe, malobrojna. Njen borački sastav, usled neprekidnih borbi i dugih marševa, bio je jako iznuren, a materijal u znatnoj meri istrošen. Osim dve pešadijske divizije (244. i 15. gardijske) u armiji su bila još dva bataljona utvrđenog rejona. Prema tome, jedinice koje su ušle u sastav fronta znatno su zaostajale po snagama od jedne neprijateljske armiie strukture korpusa.

Da bi pojačala snage fronta, Vrhovna komanda je prebacivala jedinice iz rezerve, ali su one još bile na putu. Tako, 1. gardijska armija, uključena u sastav fronta, nije mogla svojim čelnim ešelonima da stigne pre nego što prođu sedam dana.

U ovako teškoj situaciji neophodno je bilo, pre svega, napraviti najstroži red u samom gradu, u kome se, na žalost, osećala izvesna zabuna. Iskreno rečeno, postajala je sasvim realna mogućnost da neprijatelj zauzme grad. Nije postojao vojnički red, kakav treba da vlada u gradu koji se našao u neposrednoj blizini fronta. Nedostajao je komandant garnizona. Na jednom od automobilskih puteva u gradu nije bila organizovana služba za regulisanje saobraćaja te je dolazilo do zakrčenosti, havarije i nereda. Bile su potrebne najhitnije mere. Da je Staljingrad sav pripadao Jugoistočnom frontu, stvar bi bila jednostavna. Ovako zbog postojanja dva fronta potrebna je bila saglasnost komande Staljingradskog fronta čak i za postavljanje komandanta garnizona.

U takvim uslovima bila je krajnje teška i uporedo s tim veoma odgovorna uloga tek formiranog fronta koji faktički nije imao ni upravni aparat ni dobre veze.

Međutim, pred trupama frontova u svoj svojoj veličini stajao je zadatak koji je zahtevao najhitnije mere. Morali smo po svaku cenu zaustaviti neprijatelja koji se s jugozapada probijao ka Staljingradu. Za jedan dan, 7. avgusta, prikupljene su sve postojeće rezerve i sredstva. Morali smo da uputimo oklopne i artiljerijske jedinice čak i iz rejona formiranja i njima popuniti jedinice levog krila 64. armije da bismo stvorili mogućnost organizovanja protivudara na neprijateljske snage koje su probile spoljni pojas u rejonu raskrsnice »74 km«. U formiranu grupu za protivudar ušli su 13. oklopni korpus (38 tenkova), 133. oklopna brigada (21 tenk) i 204. pešadijska divizija.

Protivudar na ukljenjenog neprijatelja u rejonu raskrsnice »74 km« izведен je rano ujutro 9. avgusta: 204. pešadijska divizija sa 254. oklopnom brigadom, uz podršku artiljerijske grupe 64. armije, napala je neprijatelja u pravcu Zeta — raskrsnica »74 km«; 13. oklopni korpus se razvijao za napad glavnim pravcem na jugozapad, duž železničke pruge; 38. pešadijska divizija počela je napad iz rejona farme br. 3 u pravcu zapada (skica br. 7).

Prema uputstvu komande fronta, na glavnom pravcu protivudara, koji se izvodio pravo u čelo neprijatelja, borbeni poredak je bio ovako postavljen: prvi ešelon sačinjavali su tenkovi 13. oklopног korpusa i 133. oklopne brigade; pozadi tenkova u drugom ešelonu, na odstojanju nešto većem nego obično — kretala su se 4 lovačka protivoklopna artiljerijska puka; za njima, u trećem ešelonu — dva puka gardijskih minobacača. Ovako postrojavanje borbenog poretku obezbeđivalo je svim ešelonima i svim vatrenim sredstvima istovremeno učešće u borbi. Pri tom nije ni jedna jedinica smetala drugoj. Na neprijateljskoj strani napadali su uglavnom tenkovi i motorizovana pešadija. Plotunom gardijskih minobacača označen je početak borbe. Za njima su stupili u dejstvo artiljerijski pukovi, koji su otvarali vatru u međuprostorima, između tenkova i na krilima, a zatim su stupali u borbu i tenkovi. Moćan, koncentrisan i odlučan udar naših jedinica izazvao je pometnju u neprijateljskim redovima. Međutim, pošto je dobio pojačanja u svežim snagama i avijaciji neprijatelj je opet prešao u napad. Žestoki i uporni bojevi u rejonu Abganerovo trajali su nekoliko dana. Kao rezultat toga neprijatelj je pretrpeo velike gubitke. Naše jedinice su uništile do 3 pešadijska puka, 110 tenkova, zaplenili dosta oruđa i ostalih trofeja. Neprijateljske jedinice koje su se probile kroz spoljni staljingradski pojas bile su odbijene nazad. Položaji naše odbrane ovde (na spolnjem pojasu) bili su u potpunosti uspostavljeni. Posle protivudara, levo krilo trupa Jugoistočnog fronta utvrdilo se na liniji: Krasni Don — Abganerovo — Tinguta — jezero Caca i dalje na jug duž linije jezera do jezera Sarpa.

Ovaj protivudar, iako je izведен u nedostatku snaga i sredstava i pomanjkanju vremena za pripremu, ipak je dao efikasne rezultate. Neprijatelj je pretrpeo velike gubitke, a naš operativni položaj odbrane je uspostavljen. Plan neprijatelja da zauzme grad sa jugozapada brzim udarom duž železničke pruge Kotelnikovo — Staljinograd, pretrpeo je krah. Rezultat tih borbi bio je taj što je 4. nemačka oklopna armija privremeno prešla u od-

branu. Komanda nemačke grupe armija »B« bila je primorana da prebaci za ojačanje te armije jednu oklopnu i jednu pešadijsku diviziju iz 6. armije.

Protivudar je, takođe, pokazao da se odgovarajućom organizacijom i pripremom mogu uspešno izvoditi udari, ukoliko situacija to zahteva i u čelo nastupajućeg neprijatelja, uprkos njegovoj nadmoćnosti u kopnenoj tehnici i avijaciji. Sve je zavisilo od situacije koja je u ovom slučaju zahtevala brz udar upravo po oštreti klina koji je neprijatelj nameravao da zabije u našu odbranu. Nije bilo vremena za izvođenje bilo kakvih krilnih manevara.

Oni koji su u to vreme pažljivo pratili izveštaje sovjetskog Informacionog biroa, verovatno se sećaju da su u sklopu najvažnijih vesti štampani izveštaji o borbama severoistočno od Koteljnikova i često je spominjana jedna železnička stanica koja je prelazila iz ruke u ruku. Reč je bila o našem protivudaru, a »železnička stanica« je bila raskrsnica »74 km«. Piscu Vasiliju Grosmanu neophodno je odati priznanje: borbe na ovom delu fronta su istinito prikazane u romanu »Za pravednu stvar«.

Da vidimo kako su ih cenili naši protivnici. General Der na svaki način pokušava da opravda dejstva 48. oklopног korpusa. Po njemu, dejstva korpusa su ometali nedostatak goriva, velika vrućina, nedostatak rezervi i kratkovidost Hitlera, pa čak kukurična i suncokretna polja! Varvarima, koji su bez straha spaljivali stare spomenike kulture, smetala su polja kukuruza i suncokreta! Ipak je Der morao priznati da je »48. oklopni korpus, pošto se probio daleko napred, te imao otkrivena krila u rejonu severno od Abganerova dospeo u težak položaj, jer su tada Rusi otpočeli jak protivudar velikim snagama uz snažnu podršku avijacije...«

4. oklopna armija se zbog toga u punom sastavu koncentrisala u rejonu Abganerovo, tj. severno od r. Aksaj, i morala je preći u odbranu... «³

³ Г. Дёрр, *Поход на Сталинград*, Воениздат 1957, стр. 38.

Dalje se Der opet poziva na »slabost« oklopnih snaga⁴, koje su zaustavile na brzinu prikupljene jedinice Jugoistočnog fronta, ali koje su suprotstavile neprijatelju ne toliko tenkove i avione, koliko svoje junaštvo, čvrstinu, vojničku inicijativu i veru u pravednost svoje borbe.

Pa ipak, iako je neprijatelj zaustavljen jugoistočno od Staljingrada i odbačen iza spoljnog pojasa odbrane, položaj grada je i dalje bio veoma težak. Na levom krilu Staljingradskog fronta, na kalačkom pravcu, situacija se nije poboljšavala već pogoršavala. U periodu od 31. jula do 10. avgusta ovde se zadržalo veoma napregnuto stanje. Ujutro 7. avgusta, u zoni odbrane 62. armije prešla je u napad 6. armija Paulusa, nanoseći udar sa severa i juga u osnovu isturenog dela odbrane naših jedinica koje su se branile na desnoj obali Dona. Teške borbe su ovde trajale do 14. avgusta.

Da bi se poboljšalo sadejstvo između frontova, Staljingradski front je 10. avgusta u operativnom pogledu stavljena pod komandu Jugoistočnog fronta.

Na taj način, u direktivi dobijenoj o tom pitanju, u određenom stepenu su uzete u obzir želje koje sam ja izrazio u Vrhovnoj komandi, ali dokument nije mogao korenito poboljšati situaciju.

Stvar je u tome, što odluka o podeli frontova na staljingradskom pravcu nije odgovarala nastaloj situaciji. Rejon Staljingrada, koji je u suštini bio osnovni objekt odbrane, podelen je na pola između dve više operativne jedinice fronta. Osim toga, podela frontova zahtevala je mnoge organizacione mere: podelu jedinica, formiranje štabova i pozadine, organizaciju komandovanja, pregrupaciju jedinica, obezbeđenje krilnih međuprostora, pove-

⁴ Pozivanje na slabost je nerazumljivo. Potučeni hitlerovski general hoće po svaku cenu da dokaže kako su Rusi, eto, pobedili brojnom nadmoćnošću. Da izbrojimo. U tom rejonu imali smo 126. i 38. diviziju, 13. oklopni korpus (sastav: 2 brigade ili ukupno 38 tenkova). Posle je tu stigla 204. divizija sa 254. brigadom. A u 4. nemačkoj oklopnoj armiji bio je jedan oklopni korpus skoro punog sastava i dva armijska korpusa, od po 8 divizija svaki.

zivanje sadejstva itd., što je sve povlačilo neopravdano trošenje vremena i snaga, toliko neophodnih za organizaciju odsudne odbrane. Praktično to je izazivalo formiranje za nas neophodne grupacije jedinica na severnom krilu staljingradskih frontova, stvaranje spoja između frontova na jednom od najosetljivijih mesta odbrane; komplikovalo se rukovođenje jedinicama i organizacija njihovog sadejstva, uslovi odbrane u celini su postali, prema tome, složeniji, teži.

Posle dobijanja pomenute direktive, komandovanje frontovima se u izvesnoj meri objedinjava (reč je o tzv. »operativnom potčinjavanju«). Karakterističan je bio kraj formulacije direktive, koja se mogla protumačiti da oba komandanta fronta podjednako snose odgovornost za odbranu grada. Pa ipak, direktiva je imala pozitivan karakter, jer je pojačavala mogućnost koordinacije dejstava dva fronta.

Rečna Volška flotila, pod komandom kontraadmirala D. D. Rogačeva, ušla je u sastav fronta 9. avgusta. Njeni zadaci su bili: da vatrom u sadejstvu sa 57. armijom ne dozvoli da neprijatelj priđe prednjem kraju spoljnog pojasa staljingradskog odbrambenog rejona u oblasti Rajgoroda; da stalnom kontrolom pomoću oklopnih čamaca, između Rajgoroda i Kapanovke, spreči probijanje manjih neprijateljskih grupa na Volgu; minolovcima da čisti mine između Staljingrada i Astrahana.

Borbe koje su se odvijale tih dana dale su odličan materijal za ocenu borbene sposobnosti divizija i ostalih jedinica fronta. Kao borbeno najsposobnije jedinice pokazale su se: 126. pešadijska divizija, 204. pešadijska divizija, 133. oklopna brigada, 20. lovačka protivoklopna brigada i mnoge druge.

Naročita pažnja poklanjala se pitanjima organizacije masovne vatre, koja se na bojištu još rđavo organizovala. Da bi se dobilo efikasno dejstvo masovne vatre, preciznija organizacija manevra i sadejstvo, morala se u to umešati komanda i štab fronta. O tome je izdato specijalno naređenje kojim su se takođe određivali i borbeni poreci u

protivudarima. U zapovesti se, pored ostalog, ukazivalo da pre protivnapada, i protivudara, po pravilu, pukovi gardijskih minobacača otvaraju vatru po mestima prikupljanja i borbenim porecima neprijatelja; zatim u rastresitom stroju da napadaju tenkovi; neposredno za njima, isto tako, na krilima kreće se protivoklopna artiljerija. Za to vreme divizijska artiljerija Vrhovne komande morala je da neutrališe protivoklopnu odbranu neprijatelja i da tuče njegov borbeni poredak. Tenkovi bi, pošto se ukline na 1—2 km, vatrom s mesta (na kraćim zastancima) i u kretanju, a isto tako i delimičnim manevrom, dezorganizovali neprijatelja. Lovačka protivoklopna artiljerija u borbenim porecima pešadije i na krilima imala je zadatak da uništava neprijateljske tenkove. Pešadija, nastupajući brzo za tenkovima, preticala ih je i utvrđivala zauzeto zemljište. Gardijske minobacačke jedinice, pošto bi napunile uređaje, ponovo su posedale vatrene položaje i ispaljivale plotun za plotunom obezbeđujući time mogućnost napredovanja tenkovima, a za njima artiljeriji, pešadiji, itd. Pri takvoj organizaciji borbe, protivnapadi neprijatelja nisu opasni, jer je vatreni sistem uvek spremam za borbu, blagovremeno organizovan i planiran. Ukoliko se desi da posle plotuna gardijskih minobacača neprijatelj bude demoralisan pa počne da beži, tenkovi ga tada mogu neprekidno goniti i uništavati. Posle tenkova za pokret (gonjenje) su spremni minobacački i protivoklopni pukovi, koji bi neutralisali svaki otpor koji bi se pojavio ispred tenkova. Istovremeno pešadija, delimično na tenkovima kao desant, brzo i organizovano nastupa za tenkovima zajedno sa sopstvenom artiljerijom.

U toj zapovesti bili su dati osnovni principi i redosled sadejstva, koji su se u konkretnoj situaciji, prirodno, prema potrebi, mogli prilagođavati ovim ili onim izmenama.

Ovakvo postrojavanje borbenog poretka, primenjeno prvi put dok sam bio na Zapadnom frontu, obično je davalо dobre rezultate. Kod Staljingrada je takav borbeni poredak, takođe, sebe opravdavao, naročito u borbama od

7. do 11. avgusta u rejonu raskrsnice »74 km« i stanice Abganerovo.

U tim žestokim borbama težili smo da pokažemo komandantnom sastavu svih stepena značaj naše tehnike: artiljerije, gardijskih (RZ) i pešadijskih minobacača, automatskog oružja, koja je odigrala odlučujuću ulogu u uspehu protivudara. Starešine, pošto su zavolele tehniku, počele su smelije da je koriste u borbi. Ipak sve to nije moglo odmah uspeti. U tim prvim borbama samo se ukazala tendencija za mnogo smelije i potpunije korišćenje borbene tehnike. Usled toga je u daljim borbama bilo nužno da ne slabí interesovanje za umešnije korišćenje tehnike u borbi. Bilo je i više slučajeva, gde smo bili prinuđeni da smenjujemo sa dužnosti neke artiljerijske i neartiljerijske starešine koje nisu shvatile sav značaj tog pitanja, bile su uporne u svom konzervativizmu i time ometale korišćenje u borbi najvažnijih sredstava za uništenje neprijatelja.

Pitanja organizacije boja, primene u njemu borbene tehnike, organizacije sadejstva između raznih rodova vojske, bila su, prirodno, osnovna pitanja u zapovestima frontova i armija, na konsultovanjima sa komandama jedinica i u obuci vojnika i oficira neposredno na bojnom polju. U jedinicama su sistematski organizovana ne samo dnevna, već i noćna dejstva, izvodili su se napadi i protivnapadi većih razmera. Sve je to bio brižljiv organizacijski i vaspitni rad neprekidno sproveden za vreme staljingradske bitke.

Kao rezultat žestokih bojeva do 12. avgusta, grupisanje naših trupa na jugozapadnom delu naše odbrane se popravilo. Jedinice desnog krila 64. armije odstupale su sa položaja na r. Aksaj na spoljnu liniju odbrambenog pojasa na deo Jermohinski — Gromoslavka — Kapkinski i posele su utvrđene rejone. Za to vreme u borbi su ovde angažovani postojeći mitraljeski streljački bataljoni (koji ranije nisu dejstvovali). Front se skratio približno na 50 km. To je omogućilo da se u dubini stvore neophodne rezerve (124. pešadijska divizija u rejonu Novo Petrovka,

38. pešadijska divizija u rejonu sovhoza »Jurkina« i 29. pešadijska divizija u rejonu Zeti). U stvorenoj situaciji, kada je neprijatelj, manevrujući svojim snagama i sredstvima, pokušavao da nanese duboke udare, rezerve su bile apsolutno neophodne. U datim uslovima rezerve su imale odlučujuću ulogu ne samo kao snaga za nanošenje protivnapada i protivudara, nego i kao snažan moralni faktor.

Istovremeno su pridolazile i koncentrisale se oklopne i lovačko-protivoklopne brigade, a takođe i pešadijske divizije — 35. i 36. gardijska i 422.

U to vreme 57. armija, ojačana navedenim dvema gardijskim divizijama, posedala je položaje na spoljnem pojasu odbrane od Tinguta do Rajgoroda.

Glava IV

RUKOVODENJE JEDINICAMA DVA FRONTA

Desetog i 11. avgusta, na levom krilu Staljingradskog fronta, bila je izuzetno teška situacija. Zapadno od Kalača, na zapadnoj obali Dona vodila je borbe 62. armija general-potpukovnika A. I. Lopatina. Deo armije (oko tri divizije) koji je izvodio protivudar naneo je neprijatelju znatne gubitke, ali je bio opkoljen sa tri strane i vodio je teške borbe za izvlačenje iz poluokruženja. Glavne snage armije izbile su 14. avgusta na istočnu obalu Dona gde su posele odbranu na spoljnom pojasu. Dalje napredovanje neprijatelja bilo je ovde privremeno zaustavljeno, organizovanom vatrom i upornom odbranom jedinica, ali je situacija, kao i pre i dalje ostala kritična, jer su hitlerovci posle dovalačenja pojačanja nameravali da tu još jače udare i to baš u ono vreme kada je grupisanje naših trupa fronta najmanje odgovaralo stvarnoj situaciji. Usled prebacivanja nekih snaga na sever mi nismo imali rezerve na pravcu glavnog udara neprijatelja.

O tome sam bio primoran da izvestim Vrhovnu komandu. Njena odluka je unekoliko bila iznenađujuća.

Kasno uveče, 13. avgusta stiglo je preko teleprintera naređenje Vrhovne komande, kojim je regulisano da komandant Jugoistočnog fronta bude i komandant Staljingradskog fronta (pored redovne dužnosti), a drug Nikita Sergejevič Hruščov se imenuje za člana Vojnog saveta oba

fronta. U vezi s tim postavljenjem, prirodno, povećan je krug obaveza i obim rada komandovanja, a zbog toga je drug F. I. Golikov postavljen za zamenika komandanta Jugoistočnog fronta, a za komandanta 1. gardijske armije imenovan je general-major K. S. Moskaljenko. Istovremeno za komandanta garnizona grada Staljingrada postavljen je komandant 10. divizije pukovnik A. A. Sarajev, koji je bio neposredno pod komandom komandanta Jugoistočnog fronta, a za zamenika komandanta Staljinogradskog fronta postavljen je general-potpukovnik Gordov.

Noću, uoči 14. avgusta, uputio sam se u štab Staljinogradskog fronta da se detaljno upoznam sa situacijom na frontu, a u prvom redu s grupisanjem snaga i sredstava. Osnovna sredstva ojačanja Staljingradskog fronta bila su koncentrisana na desnom krilu, u zoni 21. armije iza Dona, istočno od Serafimovića. Tamo su se nalazila 2 puka artillerije iz rezerve Vrhovne komande, 2 samostalna oklopna bataljona, po snazi svaki je bio ravan oklopnoj brigadi, gardijski minobacački pukovi i nekoliko lovačkih protivoklopnih pukova, tj. osnovna sredstva za borbu protiv tenkova. Neprijatelj je vršio pritisak na 62. armiju i pripremao se da nanese udar jedinicama generala V. D. Krjučjonkina (4. oklopna armija) da bi izbio na reku Don u najistočnijem delu njegove okuke. Pri tome je bilo verovatno da će neprijatelj sa odseka gde se on koncentrisao napasti već sutra, tj. 15. avgusta. Mi nismo imali čime da ga zadržimo. O stvarnoj situaciji Nikita Sergejevič i ja podneli smo izveštaj Vrhovnoj komandi. Istovremeno, odmah smo izdali naređenje o hitnom pregrupisavanju jedinica, koja je odmah otpočela. Za pregrupaciju je bilo potrebno najmanje 30-40 časova. Da li će nam neprijatelj dati to vreme? Kako se udar neprijatelja mogao očekivati ubrzano, naređeno je da nekoliko jedinica odmah bude prebačeno iz Jugoistočnog fronta radi ojačanja naših trupa na ugroženi deo fronta. I stvarno, neprijatelj nam nije dao ni 12 sati vremena, već je počeo napad u zoru 15. avgusta

protiv jedinica 4. oklopne armije, nanoseći udar u pravcu Trehostrovske.

Jedinice koje su, prebacivane sa levog krila Staljin-gradskog fronta u nove rejone stupale su u borbu iz pokreta i odbijale neprijateljske udare. Većina nije uspela ni da stigne na vreme čak ni uz maksimalno naprezanje. Ni jedinice izvučene s Jugoistočnog fronta, takođe, nisu uspele da stignu u celini.

Neprijatelj je imao veliku nadmoćnost u tenkovima, artiljeriji i avijaciji. Avioni nisu ni za trenutak napuštali bojište i neprekidno su bombardovali naše borbene poretke. To je omogućilo hitlerovcima da već na izmaku dana, 15. avgusta, izbjiju na Don i to na velikom delu, od Trehostrovske do Boljšenabatovskog. Time su oni izvršili svoj bliži zadatak, koji se sastojao, kako je to sada postalo savršeno jasno, u zauzimanju pogodnog položaja za forsiranje r. Doma. Da bismo ovde spasli situaciju i da bismo lokalizovali uspeh neprijatelja, koji je neprestano povećavao svoje snage, morali smo da uzmemo iz Jugoistočnog fronta još 5 lovačkih protivoklopnih pukova, 3 pešadijske divizije, 2 brigade i 100 tenkova.

Kao rezultat borbi između 15. i 17. avgusta, jedinice 4. oklopne armije su se svojim levim krilom povukle prema Donu na spoljnu liniju odbrambenog pojasa. Desno od nje ušle su u borbu 3 divizije 1. gardijske armije pod komandom general-majora K. S. Moskaljenka, koja je ranije ušla iz rezerve Vrhovne komande u Jugoistočni front. Jedinice 1. gardijske armije i drugi delovi, koji su tu stigli iz Jugoistočnog fronta, uspešno su zaustavili nadiranje neprijatelja na svom delu fronta i sačuvale za sebe mostobran na desnoj obali Doma.

K. S. Moskaljenko, komandant 1. oklopne, a zatim 1. gardijske armije, uspešno je vodio jedinice u vrlo teškim uslovima borbe prve etape bitke kada su jedinice armije ne uspevajući da završe koncentraciju morale odmah stupiti u neravnu žestoku borbu s neprijateljem. Komandantska volja, odlučnost i lično herojstvo mnogo

puta su odigrali važnu ulogu u izvršavanju borbenih zadataka, postavljenih jedinicama armije.

Rukovođenje sa dva fronta, naročito u prvo vreme, iziskivalo je mnogo napora jer je obim rada bio ogroman. U rukovođenju jedinicama stvorena je neobična situacija. Na jednog komandanta i jednog člana Vojnog saveta postojala su dva ravnopravna štaba, dve vrlo krupne frontovske komande. Ovo je znatno komplikovalo čitav sistem rukovođenja jedinicama.

Dok se komandovanje pravcem ili grupom frontova obično ostvarivalo preko relativno manjeg štaba, koji bi sačinjavala operativna grupa kvalifikovanih generalštabnih oficira, ovde smo u nastaloj situaciji bili primorani da rukovodimo preko dva paralelno delujuća štaba. Da ne govorimo ni o čemu drugom već samo o tehničkoj strani funkcionisanja rukovođenja jedinicama, trebalo bi nam dva puta više vremena.

Zapovesti, direktive i naređenja, po pravilu su se izdavali u dve varijante (za jedan i za drugi front), pošto su bili pripremljeni od dva različita štaba. Morao sam da saslušam izveštaje dva načelnika štaba, dva načelnika obaveštajnih odeljenja, dva artiljerca, dva tenkista, dva komandanta vazduhoplovnih snaga, dva inžinjerca, dva zamenika za pozadinu. Samo je raznih zamenika za oba fronta bilo oko 12!. A trebalo je ne samo saslušati svakoga nego dati uputstva i prekontrolisati da li izvršavaju zadatke. Jasno je da su sva ta naređenja i uputstva mogla biti iscrpna samo u tom slučaju ako je u njihovoј osnovi ležalo poznavanje podataka o svakoj jedinici u svakom momentu, počev od moralnog stanja boraca do broja i stanja tehnike, oružja i borbenih potreba, itd., kao i tačno poznavanje podataka o neprijatelju. Da bismo uvek bili u toku svih događaja, koji su se dešavali na oba fronta, morali smo, Nikita Sergejevič i ja, da napregnemo svu energiju kako ne bismo ni za tren prekinuli tesnu vezu sa trupama. Pri svemu tome nije se smelo dozvoliti da bi naš lični rad u bilo kojoj meri zadržavao ili usporavao ostvarenje donesenih odluka ili pripremu novih mera.

U takvoj situaciji bilo je krajnje neophodno da delatnost člana Vojnog saveta i komandanta aktivizira potčinjene, da budi njihovu inicijativu, i da im ne dozvoli da osete samozadovoljstvo.

Danas je teško i zamisliti čitav obim rada koji smo u to vreme svakodnevno obavljali. Naravno, to je bio jedinstven slučaj, bez presedana u prošlosti. Nesumnjivo je da je, mnogo lakše rukovoditi sa 8-10 armija, objedinjenih u jednom frontu, nego sa 7 armija podeljenih između dva fronta.

Nama, Vojnom savetu dva fronta, u prvim danima rukovođenja mnogo je koristilo što je Nikita Sergejevič Hruščov bio kod Staljingrada od samog početka bitke, pa je najbolje poznavao komandno-politički sastav i jedinice. Osim toga, treba dodati da silna energija Nikite Sergejeviča, njegova umešnost u radu sa ljudima i pravilnom isticanju pozitivnih strana i nedostataka u radu, njegova visoka partijnost u radu i u svemu, bili su odličan primer svima nama.

Osnovni zadatak rukovođenja trupa frontova, dopunjjen je radom koji je usledio zbog potčnjavanja bivšeg staljingradskog vojnog okruga, a time samo postali odgovorni za odbranu Astrahana i astrahanskog pravca. Bez obzira na sve to centralizacija rukovođenja trupama dva fronta bila je u toj situaciji celishodna i olakšavala je izvršenje najvažnijeg zadatka organizacije sadejstva snaga i sredstava u celini, a naročito na njihovim spojevima i krilima.

Objedinjeno komandovanje frontovima stvaralo je bolje mogućnosti za elastičnije sadejstvo i manevar snagama i sredstvima u granicama dva fronta, u stvarnosti, na strategiskom pravcu, što je odigralo veoma značajnu ulogu u izvršavanju zadataka trupa oba fronta u odbrani grada, zaustavljanju neprijateljskih udarnih grupacija i stvaranju preduslova za protivofanzizu. Koordinacija rada u ostvarivanju operativnih odluka, organizacija izviđanja, materijalno obezbeđenje jedinica (koje je činilo posebne

teškoće jer su se pozadinske ustanove nalazile iza Volge), imalo je takođe pozitivan značaj.

Komanda oba fronta poklanjala je najozbiljniju pažnju političkom vaspitanju boraca. U najkritičnijim momentima bitke, izdavane su zapovesti, šireni su proglaši koji su imali politički karakter, sa takvim proračunima da se na osnovu toga moglo organizovati razjašnjavanje i široki agitaciono-masovni rad, čiji bi rezultati bili takvi da se pomoću njih, kako se kaže, prodre do srca svakog staljingradskog borca. Savet frontova je smatrao jednim od najvažnijih zadataka održavanja tesne veze sa jedinicama i neprestano ispitivanje borbenog pulsa.

Na taj način, činjenica da je komandovanje dva fronta bilo objedinjeno u celini treba smatrati pozitivnim.

Potreba da se frontovi potpuno podele nastala je znatno kasnije, prilikom pripreme protivofanzive, približno krajem septembra 1942. godine, kada je trebalo da bivši Staljingradski front tesno sadejstvuje sa novoformiranim Jugozapadnim frontom. Kasnije, 30. septembra 1942. godine, front severno od Staljingrada je preimenovan u Donski front i stavljen pod komandu novog komandanta, a Jugoistočni, koji je čitavo vreme branio Staljingrad, nazvan je Staljingradskim i ostao je pod mojom komandom.

U toku borbi za Staljingrad mnogo vremena je posvećeno organizaciji obaveštajne službe. Svakoga dana su mi referisali o novodobivenim podacima o neprijatelju. Obično me je o tome obaveštavao načelnik obaveštajne službe fronta i komandant vazduhoplovnih snaga ili njegov načelnik štaba. Pošto isprva rad naše obaveštajne službe nije bio zadovoljavajući, bio sam prinuđen da se od sredine avgusta daleko ozbiljnije pozabavim pitanjima obaveštajne službe.

Stvar je u tome što komandanti pukova, divizija i štabova, a ponekad i sami načelnici obaveštajnih odeljenja i odseka, nisu pridavali dovoljno pažnje ovoj veoma važnoj vrsti borbenog obezbeđenja dejstva jedinica i slabo su rukovodili izviđačkim organima.

Međutim, nama je bilo neophodno da je tako aktiviramo da ona, što se kaže, ne dozvoli neprijatelju da diše, da prode kroz sve pukotine, da mu dezorganizuje rukovođenje, veze, borbeni poredak, pozadinu, da ga zastraši, da mu ne da mira ni danju ni noću. Ali za to je izviđačku službu trebalo dobro organizovati i još bolje njome rukovoditi. Trebalo je kod naših obaveštajaca razdrmati osobine našeg, ruskog naroda: hrabrost, izdržljivost, inicijativu, lukavstvo i snalažljivost. Trebalo je što pre kod oba fronta prići sprovođenju sistematskog, neprekidnog i organizovanog izviđanja neprijatelja svim mogućim vrstama i načinima: osmatranjem, zasedama, hvatanjem, uhodama, izviđačkim grupama, borbom, slanjem diviziski i armijske agenture u neprijateljsku pozadinu, itd., s tim da svaka divizija svakodnevno na svom delu fronta raspolaže zarobljenicima, trofejima i dokumentima.

Za izvršenje izviđanja angažovali smo sve vidove i rođeve vojske i službi. Na primer, da bismo podržali izviđače počeli smo uspešno da primenjujemo minobacače.

Izneću izvod iz izveštaja komandira čete poručnika Jeljcova, koji mi je lično referisao, pošto je njegova jedinica uspešno izvršila zadatak. Po mom naređenju, izveštaj Jeljcova je štampan u frontovskim novinama. Evo izvoda iz te priče:

»Dobili smo zadatak da izvršimo nasilna izviđanja i uhvatimo »jezik«. Kao pomoć u izvršenju zadatka dođeljen nam je minobacački vod potporučnika Veretenikova. Pre nego što smo pošli u izviđanje, politički rukovodilac čete Novinski je izvršio rekognosciranje rejona gde je bilo predviđeno dejstvo izviđača, obeležio je pravce prilaza i povlačenja minobacača i odredio je mesto gde će se moći posesti dobri vatreni položaji.

Kasno noću krenuli su na put izviđači s minobacačima. Pošto su stigli do određenog mesta, posluga je zauzela položaje kod zidova dugačke kolhozne šupe.

Napred je pošla grupa pionira. Hitlerovci su ih otkrili kod žičane ograde i otvorili vatru iz dva mitraljeza. Pre-

ciznom vatrom minobacačlije su ih ućutkale, ali je zdesna počeo da štekće još jedan mitraljez. I dok su naši i fašisti gađali jedni druge, grupa izviđača je jarugom levo prešla iza žičane ograde i tamo organizovala zasedu kod dobro utabane staze koja je išla dnom jaruge. Uskoro su izviđači primetili da tom stazom ide nemački vojnik. Začas je uhvaćen.

Pošto su izvršili prvi deo zadatka, minobacači su brzo promenili vatrene položaj. Na starom mestu se, nije smelo ostati, jer je neprijatelj otkrio odakle se otvarala vatra; te je naravno mogao da gađa njihov položaj. Tako je i bilo.

Izviđači, pošto su izvršili zadatak, počeli su da se povlače. Kod žičanih prepreka njih je opet zahvatila neprijateljska vatra. Odjednom je bačena raketa. To je bio signal naših izviđača kuda da se upravi vatra minobacača da bismo ih štitili u izvlačenju. Kod neprijatelja je nastala velika pometnja.

Postavljeni zadatak je uspešno izvršen. Izviđači su uhvatili »jezik«* i otkrili raspored položaja vatreneih sredstava neprijatelja na tom delu njegove odbrane.«

Ovaj, reklo bi se, poseban slučaj je pokazao da su minobacači nezamenljivo oružje u izviđanju, lako se primenjuju u složenim uslovima izviđanja i radi odvraćanja pažnje neprijatelja i radi brzog uništavanja njegovih vatreneih tačaka.

U pitanjima organizacije obaveštajne službe, starešine svih stepena držale su se uvek veoma budno. U toku kontrole moralo se mnogo zahtevati od potčinjenih u pitanjima izviđanja (kao uostalom i u svim drugim) i moralo se strogo kažnjavati za svako neizvršenje naređenja ili njihovo sporo izvršavanje. U osnovi takvih zahteva ležala je potreba neprestanog vaspitanja potčinjenih boraca i razvijanja smisla za izviđanje kod starešina svih stepena. Rezultati nisu izostali. Uskoro se u tome počela ispoljavati široka inicijativa.

* »Jezik« — neprijateljski vojnik ili starešina koji se hvata radi dobijanja podataka (prim. prev.).

Često su naši vojnici, podoficiri i oficiri, čiji neposredni zadaci nisu bili izviđanje, hvatanje zarobljenika, osmatranje dejstva neprijatelja, radili to samoinicijativno, kao što to i treba da bude. U izviđačkim izveštajima su se sve češće i češće počela pojavljivati saopštenja o širokoj inicijativi u izviđanju. Posebni primeri su objavljivani u frontovskim novinama. Sećam se poručnika Timofejeva, koji je zarobio nemačkog oficira i dopremio ga u štab, iako nije dobio zadatak da uhvati »jezik«. Sećam se jedne tenkovske posade (na žalost zaboravio sam ime komandira), koja je u štab fronta dovukla novu ispravnu neprijateljsku radio-stanicu koja tek što je bila uvedena u naoružanje. Taj slučaj je opisan u dnevniku koji su kasnije takođe izviđači zaplenili od neprijatelja. U njemu poručnik 7. artiljerijskog diviziona Laurent piše: »... evo još jednog događaja. Naš oficir se vozi na front sa novom radio-stanicom (bila je montirana na automobilu — A. J.). Iznenadna eksplozija granate ispred hladnjaka automobila naterala je njega i dvojicu radista da iskoče iz automobila i sakriju se u najbližem rovu. Tada je naišao ruski tenk. On je prišao polako radio-stanici i zaustavio se pored nje. Podigao se poklopac i iz tenka izlazi čovek sa žičanim užetom u rukama. On je vezao nov prekrasan auto za tenk i vraća se nazad. Tenk se bez žurbe okreće i odlazi polako svojim putem, pošto je još jednom opomenuo pučnjem zlosrećne radiste koji izbećenih očiju gledaju sve to i ne miču se kao ukopani. Izgubili su sve, u automobilu su im ostale i četkice za brijanje i čarape. Ali najgore je to što dalje moraju pešice da traže komandanta kome su nosili radio-stanicu, i da mu raportiraju o događaju. Ludački potez od strane Rusa, ali šta se tu može...«

Plodovi pojačanog rada naših obaveštajaca uskoro su se pokazali. Počeli smo da dobijamo veoma dragocene podatke o neprijatelju: o naoružanju, brojnom stanju, kretanju njegovih trupa, promenama u sastavu jedinica, o političko-moralnom stanju i raspoloženju neprijateljskih vojnika i oficira, o zamisli neprijateljskog komando-

vanja, a takođe i o njegovoj oceni dobrih i loših strana, našeg oružja, naše taktike i borbene moći pojedinih naših jedinica.

Prema podacima od zarobljenika, iz pisama i dnevnika ubedili smo se da je moralno stanje većine nemačkih vojnika i kod oficira u to vreme bilo još vrlo visoko. Tako nam je vojnik 276. pešadijskog puka 94. pešadijske divizije Hans Parman, zarobljen u to vreme, izneo da je moralno stanje jedinice dobro, da vojnici nisu zamorenji, da ni vojnici ni oficiri ne misle da će izgubiti rat, naprotiv, veruju u pobedu Nemačke i nadaju se da ova godina neće doneti razočarenja kao prošla (misli se na zimsku ofanzivu Sovjetske armije 1941/1942. god. — A. J.).

Od desetara 71. pešadijskog puka 29. mehanizovane divizije Šnajdera, zarobljenog u jednom noćnom hvatanju sredinom avgusta, saznali smo da je sastav njegove jedinice raznorodan: stariji vojnici smatraju da rat treba završiti što pre, svejedno s kakvim ishodom, jer su oni zamorenji i žele da se što pre vrate porodicama; mlađi vojnici su dobro raspoloženi, bodri i želja im je da ratuju do pobeđe.

Zarobljen u isto vreme, podoficir 129. tenkovskog diviziona 29. mehanizovane divizije Vili Cajdler je izjavio da se borbeno raspoloženje nemačkih vojnika održava najstrožom disciplinom i sistemom okrutnog kažnjavanja za svaki propust a isto tako i špijunažom esesovaca. Nešto drugčije je raspoloženje u tom pogledu mlađih nemačkih vojnika, koji pod uticajem nacističke propagande još veruju u pobedu Firera. O tome svedoče mnogi podaci koje su dali zarobljenici. Tako je, na primer, vojnik 2. tenkovske lovačke čete 94. pešadijske divizije Johim Brojlih na saslušanju rekao ovo:

»Ja mislim da će Nemačka pobediti zato što smo već mnogo uzeli od Rusa, naše su rezerve beskonačne, hrana je odlična, dobićemo zimsku odeću. U maju sam slušao Hitlera preko radija. On je rekao da će krajem ove godine biti svršeno sa Rusima. Tada je rekao, takođe, da će ne-

mačka armija uskoro dobiti novo oružje, kojim će se uništiti svaki ruski grad samo sa nekoliko pogodaka. Istina, ovog oružja još nema, ali ovih dana, kako kažu oficiri, ono mora da stigne zajedno sa novim divizijama iz Nemačke i Francuske. Čim stignu te divizije, otpočeće poslednja velika ofanziva. Staljingrad će pasti, zatim Moskva i Lenjograd, i rat sa Rusijom biće završen.«

Isto ovo mišljenje, ali sa obrazloženjem idejnog karaktera, izloženo je u pismima i dnevniku poručnika 6. čete 578. pešadijskog puka 305. pešadijske divizije H. Hennesa, predstavnika nemačkih oficira koji »misle« hitlerovski. On piše: »... mi ratujemo. Ostavimo pitanje zašto je i zbog čega je rat započet. Rat je otpočeo i sada svako ko ratuje na Iстоку zna da moramo ratovati. Pitanje se postavlja ovako: hoće li nemački narod postojati ili ne. I zato je svaki vojnik spreman da se žrtvuje. Rat zahteva žrtve... Postaje sve jasnije da je nemački vojnik na Iстоку stavlen u takve uslove, gde više nema pravila vođenja rata. Tu surovu neminovnost vojnik dobro poznaje. Nema nikakve granice između života i smrti. Još važnije je da za ovo znaju u pozadini. Trupe moraju biti dobro pripremljene za ratovanje i fizički jake, ali rat umnogome zavisi i od moralnog stanja. U današnjem zamršenom svetu veoma mnogo zavisi od toga koliko trupe znaju za šta se bore.«

Međutim iza ovih visokoparnih fraza o »višim idejnim« motivima rata, navodno izazvanog neminovnošću borbe radi održanja same nemačke nacije, skrivali su se sasvim prozaični ciljevi. Nemački okupatori su ih već praktično izvodili: razbojništva, pljačka, transportovanje u Nemačku sovjetskog narodnog blaga i odašiljanje ruskih građana da bi uređivali nemačka posednička imanja, itd. Radi ilustracije takvog stanja navešću kratak ali veoma izrazit odlomak iz pisma sestre vojniku Fricu Bilingu (vojna pošta 39006) od 28. jula 1942. godine: »... dobro se bori, moj mali Fric, i ti ćeš dobiti zemlju i ruske robe. Ljubi te tvoja sestra.«

Karakterističan je takođe iskaz vojnika štabne čete 15. pešadijskog puka 29. mehanizovane divizije Roberta Dauna:

»Nemačkim vojnicima pričaju da rat između SSSR-a i Nemačke nije samo prosto borba za teritoriju nego rat između dva pogleda na svet. Mnogi vojnici još ne okrivljuju Hitlera i njegov režim za sve nedostatke koje su osećali u ratu. Nije mali broj onih koji smatraju da je hitlerovski režim najpogodniji za Nemačku. Oni smatraju da je Hitler stvorio jaku i ujedinjenu imperiju sposobnu da se suprotstavi svakom napadu spolja. Oni smatraju, takođe, da bi poraz hitlerizma i njegovo uništenje značilo propast same Nemačke. Ako Hitler bude svrgnut, Nemačka će biti podeljena na niz malih država i prestaće da postoji kao samostalna država. Potčiniće je Engleska. Strah od ovoga je, između ostalog, jedan od razloga zašto se mnogi nemački vojnici, a naročito mlađi, tako uporno bore«.

Nešto drugačije su bili raspoloženi predstavnici drugih nacionalnosti u sastavu hitlerovske armije. Austrijanci su potajno izražavali svoje nezadovoljstvo prema hitlerovskom režimu, jer su se nemački vojnici, a naročito oficiri prema njima odnosili sa potcenjivanjem.

Moralno stanje rumunskih jedinica bilo je na vrlo niskom nivou. Ogromna većina vojnika — Rumuna je shvatala da rizikuje živote za njima tuđe interes. Evo odlomka iz pisma vojnika Albu-Sika roditeljima (grad Bukurešt, ul. Prest, №12).

»Javljam da sam živ, ali živim u bedi. Nedavno smo bili snažno napadnuti i opet smo izgubili mnogo vojnika i oficira. Ne znam kada će se sve ovo završiti! Meni je sve to toliko dosadilo da nisam više u stanju da trpim te muke. Od svih vojnika koji poslužuju oruđe, ostala su u životu nas dvojica. Bog je sačuvao i mene. Sada smo kod Staljingrada gde se Rusi bore do poslednjeg. Živim vrlo rđavo u svakom pogledu; ako i dalje bude ovako potrajalo ja ću naprosto poludeti. Šta nameravaju da rade s nama, ne znam. Verovatno je da će nas sve uništiti.

Od Donca do ovog mesta gde smo sada, ceo put oko 700 km smo prešli pešice. Obe noge su mi u plikovima. Ne znam hoće li doći taj dan kada će nas smeniti sa položaja.

Molio sam vas da učinite nešto kako bih se vratio kući, ali vi pišete da je nemoguće bilo šta učiniti. Naši vojnici dobijaju odsustvo ako imaju protekciju iz zemlje. Vi baš sada možete lako da mi pomognete jer je naš general Čalik otpotovao u Bukurešt. To se može raditi po preporuci Popeskua (on poznaje generala). Preklinjem vas, idite gde god možete i učinite sve da me iščupate odavde što pre, jer ovi psi hoće da nas sve uniše. Poginula je polovina puka. Nas uopšte ne žale.

Rusi imaju mnogo oružja. Koliko smo mi zapleneli, a koliko Nemci, a imaju ga još bezbroj! Rusi gađaju bez sažaljenja i svakoga dana ubijaju naše ljude. Naši veći komandanti ne brinu za to jer su desetinu kilometara daleko u pozadini i ne znaju šta preživljavamo mi u rovovima prve borbene linije na 100 m od protivnika. Umiru i oni naši ljudi koji bi mogli još da žive, jer ranjenike niko ne gleda i ne ukazuje im pomoć, i oni umiru.

Još jednom vas molim, učinite sve što je moguće i gde god je moguće i izvucite me iz ovog prokletog rova. Rusi primenjuju vrlo mnogo različitih vatri da bi nas uništili . . . »

Vojnik 2. bataljona 91. pešadijskog puka 20. pešadijske rumunske divizije Spiroju Romulis je izjavio: »Moral u puku je slab. Vojnici neće da ratuju za Nemce. Oficiri su obećali da će se divizija uskoro vratiti kući. Ali vojnici više ne veruju. To je pošlo za rukom samo popu, koji je posle prve borbe pobegao kući.«

U iskazima zarobljenika, u pismima vojnika i oficira kućama koja su dospela u ruke naših obaveštajaca pre nego što su poslata kućama, u dnevnicima i drugim sličnim dokumentima, često je davana manje ili više objektivna ocena naše taktike, dejstva naše artiljerije, minobacača, avijacije i bojeve sposobnosti ovih ili onih naših jedinica.

Maks Beker, desetar 4. oklopne puka 6. oklopne divizije izjavio je ovo: »Podoficiri, pa čak i pporučnici, objašnjavali su vojnicima da je zadatak divizije kod Staljingrada vrlo težak jer je neprijatelj nadmoćniji u pešadiji, da sovjetske trupe imaju manje artiljerije i da konkretno na tom delu fronta navodno nema »Staljinovih orgulja« (reaktivni minobacači). Mi smo sami videli svu laž ovakvih objašnjenja i osetili smo uticaj te muzike. Slušali smo je i ona je izazvala izuzetno jak utisak.«

Komandant bataljona 57. pešadijskog puka 305. pešadijske divizije Fridrih Gize je izjavio: »Crvena armija je jaka u odbrani, naročito je snažna pešadija, a, kačuše dovode do ludila. O dejstvu naše armije on je rekao: »Vaši bombarderi dejstvuju samo noću. Samo su nas jednom tukli snažno danju, kod reke Oskol.«

Podoficir 297. artiljerijskog puka 297. pešadijske divizije Alojz Hajmeser u svom dnevniku na više mesta beleži ubistvena dejstva naše artiljerije i avijacije:

»19. VIII 1942. Artiljerija bombarduje položaje. Došlo je prvo saopštenje da su druge baterije našeg puka opet pretrpele teške gubitke. Artiljerija ovde dobro gađa.

20. VIII. Pale su dve mine pravo na vatrene položaj. Ruska teška baterija gađa neprijatno dugo i blizu do nas.

23. VIII. Rusko reaktivno oružje tri puta je tuklo naše položaje. Ima mnogo uništenih vozila 14. oklopne divizije i 29. motorizovane divizije.

26. VIII u 11.30. Rusi su nas napali posle artiljerijske pripreme. Mine i granate padaju sasvim blizu do naše osmatračnice.

30. VIII. Vazdušni napad 20 ruskih bombardera. General Pfefer i komandant puka takođe leže potrbuške. Pred Staljingradom se vidi najmanje 50 reflektora. Noćas je bilo jako bombardovanje. »Staljingradske orgulje« su tu.

31. VIII. u 3 časa... napad ruskih jurišnih aviona. Vatreni položaji snažno su bombardovani od jurišne avijacije. U 14 časova opet napad ruskih aviona.

1. IX. »Staljingradske orgulje« gađale su preko nas. Saznali smo kasnije da su pogodjeni naši vatreni položaji i borbeni poredak. Ubijena su 4 čoveka i 10 konja. U 9. bateriji ubijeno 26 konja. U 9 časova jak napad aviona za obrušavanje po nama, a za njima bombardovanje i naleti ruske jurišne avijacije.

3. IX. Toliko »Staljinovih orgulja« istovremeno još nismo videli.

4. IX. Ruska artiljerija nas veoma jako bombarduje. Nigde ne može da se izdrži: na osmatračnici pod vatrom mitraljeza i minobacača, na vatrenom položaju — pod artiljerijskom vatrom.

15. IX. Kada sam u 24. časa zaspao, iznenada su strašno zagrmele padajuće bombe.«

Decembar 71. motopuka 29. motodivizije V. Šnajder, zarobljen u rejonu raskrsnice »74 km« izjavio je da on ima »visoko mišljenje o borbenoj moći Crvene armije koja je u poslednje vreme opremljena velikim brojem aviona, tenkova i drugog oružja. Sovjetska artiljerija svakodnevnim, snažnim naletima uništava prikupljene nemačke jedinice i materijal. Odlični su i sovjetski avijatičari koji po 4-5 puta na dan nadleću koncentracije nemačkih jedinica i uspešno ih bombarduju.«

Iz ovih dokumenata, a takođe i pomoću izviđačkog osmatranja, iz razgovora sa stanovništvom, iz podataka koje su donosili partizani, dobili smo prilično raznovrsnu predstavu o stanju nemačkih jedinica, a takođe i o položaju mesnog stanovništva u fašističkom ropstvu, o životu u samoj Nemačkoj itd., i, što je glavno, mogli smo da se upoznamo sa dejstvima i planovima neprijatelja kako u toku prošlih nedelja tako i za dalje u neposrednoj budućnosti.

O varvarstvu fašista, o pljački naših bogatstava i teranju naših ljudi u ropstvo u Nemačku, o uništavanju čitavih naselja i sela, i stanovnika koji su osumnjičeni za vezu sa partizanima, i drugim zverstvima hitlerovaca, čitaoci dobro znaju. Navešću ovde samo jedan dokumenat

— pismo Semjona Tihonoviča Semikina sinovima (Semikin je uspeo uz pomoć naših izviđača, da pređe liniju fronta).

»Proživeo sam 80 godina. Pretrpeo sam u svom veku i ugnjetavanje pod carem i teško kulučenje kod posednika i kulački bič i dva rata... Ali to što sam preživeo za tri dana pod nemačkom vlašću, bacilo je u zasenak sve preživljeno za tri četvrtine veka. Ja nisam u stanju da ispričam sve, toliko je velika nesreća koja nam je pričinjena.

Imali smo naše rođeno lepo selo. Sada ga više nema. Ostale su ruševine i ogoreli dimnjaci peći. Naše mirno selo su spalili fašisti. Nema više stotina naših žena, starača i dece. Nemci su ih delom spalili, delom streljali, a mnoge su oterali u Nemačku.

... u podrumu, u dvorištu moga sina, sakrila su se deca mojih sinova Petra, Alekseja i Leonida koji su u Crvenoj armiji. Bilo je tamo 11 mojih unučadi. Kada je kući prišao fašist i polio je gasom da bi je zapalio, žene su jurnule napolje, ali ih je fašist naterao natrag, zatvorio podrum i potpalio. Vatra i dim su prodrli unutra. Jauci žena i dece su se dugo čuli u dvorištu. U podrumu su se svi ugušili i izgoreli. Poginulo je 11 mojih unučića. Poginule su i njihove majke.

Čujte me, sinovi moji, Petre, Alekseju i Lenja! Obraćam se vama i vašim drugovima u borbi:

»Nema više vaših žena, nema voljenih kćeri i sinova, moje unučadi. Ubio ih je neprijatelj. Nema više vašeg sela, vaših kuća. Sve su spalili fašisti. Znam da vam je teško da to čujete, ali to je istina. Osvetite se krvavom neprijatelju!«

Na mestu je da iznesem i nekoliko činjenica koje karakterišu život u samoj Nemačkoj, gde je situacija postajala sve teža, iako su se hitlerovske vođe još hvalisale. Evo pisma rođaka vojniku Oskaru Vinkleru iz Zigesdorfa:

»Dragi Oskare! Često mislimo na tebe i razumemo tvoj položaj. Danju pod neprestanom minobacačkom vat-

rom, a noću se kopaju rovovi, a odmora skoro nikako. Može se izgubiti zdravlje i život. Tebi verovatno nekad pada na um zašto jedni moraju stalno biti u prvim borbenim redovima a drugi sede u pozadini. Sinovi bogatih seljaka sede u pozadini ili su u artiljeriji, a mnogi imaju gomile razloga za dobijanje odsustva.«

Evo još jednog odlomka iz pisma desetaru Francu Krajneru (vojna pošta 21958) od 13. avgusta 1942. godine, piše mu majka:

»I tvoj brat Rudi nije dolazio kući 18 meseci. Poslednja tri meseca proveo je u Francuskoj i sada je dobio odsustvo. Međutim on mora ponovo da ide, čak 8 dana pre isteka odsustva. Prijavio se kao dobроволjac za Afriku samo da ne bude upućen na Istok.«

Iz ovoga se jasno vidi da su se Hilerovci bojali istočnog fronta kao vatre i u odnosu na Istok Afrika je za njih bila raj. Ovo bolje od svakog dokaza i rasuđivanja odbacuje falsifikovanje činjenica II svetskog rata od strane buržoaskih istoričara, i samog Čerčila, koji se trude da preokret u ratu pripisu rezultatu pobeđe zapadnih saveznika u Africi nad Romelom.

Navešću još jedan dokumenat koji sasvim nedvosmisleno otkriva užas što ga izaziva istočni front kod neprijateljskih vojnika.

9. jula 1942. godine vojniku Valteru Zomerfeldu piše žena iz Dortmundu:

»... prelazim na ono najstrašnije. Ja ne mogu da poverujem u to da ti moraš ići na Istok. To je previše za mene. Ja prosto ne mogu to da zamislim. Počinjem da mislim i čini mi se kao da se gušim, kao da mi se kuća ruši na glavu. Pa uvek sam se nadala da ćeš ostati na Zapadu... Sada bi već želeta da se opet povrati tvoja bolest i da se vratiš u zemlju, u bolnicu... Ti si u opasnosti koja te može uništiti svakoga dana.«

Međutim, šta smo mi znali o glavnom, o neprijateljskim planovima za bližu budućnost? Sumirani podaci sakupljeni iz mnogih izveštaja, koji su dobijeni izviđa-

njem, otkrili su nam mnoge važne momente po tom pitanju. Naravno, treba ipak imati na umu da se od obaveštajne službe pa ma kako dobro bila organizovana, ne mogu očekivati sveobuhvatni podaci; neka nejasna mesta se uvek nađu, a neki put ima i protivrečnosti. U obaveštajne podatke, pored istinitih podataka, mogu se prući i specijalno izvrnuti ili falsifikovani podaci od strane neprijatelja. Zato samo brižljiva obrada i dublja analiza obaveštajnih podataka garantuju stvarne objektivne i tačne zaključke.

Saznali smo da je posle propalog udara 4. neprijateljske oklopne armije u rejonu Abganerova (usled našeg protivudara u rejonu raskrsnice »74 km«) neprijatelj primoran da izvede ozbiljnu pregrupaciju svojih snaga; on nije imao dovoljno slobodnih rezervi. Naredbom hitlerovske Vrhovne komande 6. armija, koja je vodila borbe u velikoj okuci Dona, 12. avgusta predala je 4. oklopnoj armiji svoje dve kompletne divizije — 297. pešadijsku i 24. oklopnu.

S tim pojačanjima posle pregrupacije (izvlačenja divizija koje su pretrpele gubitke i njhove zamene svežim snagama) 4. oklopna armija je morala da produži svoje nastupanje, međutim, sada je pravac glavnog udara prenet udesno, iako je cilj tog udara kao i pre ostao visoka obala Volge u rejonu Krasnoarmejska. Zadatak je trebalo da izvrše 48. oklopni korpus koji je nastupao zapadno od linije jezero Caca — Krasnoarmejsk; 6. rumunski armijski korpus koji je trebalo da nastupa zapadno od železničke pruge stanica Abganerovo — stanica Tundutovo i 4. nemački armijski korpus koji je orijentisan za nastupanje istočno od železničke pruge.

To što smo raspolagali podacima o tome pokazalo je, pre svega, kakvu smo uslugu učinili Staljingradskom frontu protivudarom kod Abganerova, jer smo sa tog dela fronta privukli dve borbeno najsposobnije divizije i, drugo (i najvažnije!), potvrdilo se naše mišljenje o najozbiljnijoj opasnosti koja je pretila Jugoistočnom frontu

Staljingradu pa čak i svim jedinicama južnog krila našeg fronta.

Da bih to potvrdio izneću veoma ubedljivo i potpuno odgovarajuće realno stanju stvari navode generala Dera, koje on u svojoj knjizi izlaže:

»Kada je 4. oklopna armija prešla u odbranu 20. avgusta kod stanice Tundutovo, nalazila se sasvim blizu važnih objekata — privolških uzvišica između Krasnoarmejska i Beketovke — koji su bili od odlučujućeg značaja i za čitav operativni rejon Staljingrada.

Kod Krasnoarmejska se uzdiže visoka obala na 150 metara iznad Volge, savija se ka jugu i prelazi u Jergenske visove. Ovde, ako se gleda nizvodno nalazi se poslednja obalska uzvišica. Ona dominira nad čitavom okukom Volge i ostrvom Sarpinski. Ako je uopšte i bilo moguće slomiti odbranu Staljingrada, to je trebalo naneti udar baš odavde.

Krasnoarmejsk je bio južni kamen temeljac odbrane Staljingrada i istovremeno poslednja tačka jedine komunikacije koja je suvih povezivala zapadnu obalu Volge s Astrahonom. Ni na jednom drugom mestu pojava nemačkih jedinica nije bila tako nepovoljna za Ruse kao ovde.

Osim toga, bilo koji vid borbe, odbrana ili napad, koji bi nemačke jedinice primenile u borbi za grad, od samog početka bio protkan velikim teškoćama sve dok su Krasnoarmejsk i Beketovka ostajali u rukama Rusa, jer je ova uzvišica dominirala Volgom i sa nje se odlično mogla osmatrati Kalmička stepa, a mogla je poslužiti i kao mesto koncentracije i kao odskočna daska za protivudar ruskih jedinica u južni bok jedinica koje bi nastupale na Staljingrad ili se tamo branile.«¹

Toj karakteristici rejona Krasnoarmejsk — Beketovka, koju je dao Der, dobro pripremljenu u operativnom pogledu generalštaba, ništa se ne može dodati.

Zato je utvrđivanje tog važnog odseka počelo odmah po formiranju Jugoistočnog fronta. Preuzete mere dale

¹ Г. Дёpp, Поход на Сталинград, Воениздат 1957, стр. 39—40.

su velike rezultate. Već 13. avgusta trupe prebačene sa položaja na reci Aksaj na spoljni odbrambeni pojas na delu Demkin — Tebektenerevo znatno su pojačale odbranu. U pojasu, između reka Aksaj i Miškova, gde je široko primjenjen i sistem miniranja zemljišta, organizovan je pojas obezbeđenja koji su branili prednji odredi 64. armije. U pozadini smo imali koncentrisane opšte a naročito protivoklopne rezerve (jedna pešadijska divizija, jedna protivoklopna brigada i dva protivoklopna puka).

Da je to isto bilo moguće učiniti (utvrditi odsek severno od Staljingrada) i u rejonu Staljingradskog fronta, neprijatelj ne bi nikada video Volgu.

Predhodne protivmere i uporna dalja dejstva 64. armije pokvarila su hitlerovski plan da uhvate Staljingrad u »klešta«. Radi se o tome da je jedna strana ovih gigantskih »klešta« trebalo da se kreće duž puta (istočnije) Saljsk — Staljingrad i izbije na Volgu u Krasnoarmejskom rejonu Staljingrada. Sva dejstva 4. oklopne armije sa mostobranom iz rejona Cimljanska — Konstantinovska u rejon Abganerova i dalje na istok bila su potčinjena osnovnom cilju.

Da vidimo kako su dalje tekli događaji.

Da se zadržimo nešto podrobnije na situaciji koja je nastala u nas na frontu odbrane 62. i 4. oklopne armije.

U teškom položaju nalazila se u to vreme 62. armija. Neprijatelj je do 9. avgusta opet uspeo da opkoli jednu od njenih divizija koja je pokušavajući da se iščupa iz neprijateljskog obruča uprkos tome nastavljala da se bori. Neke jedinice te divizije su do 14. avgusta uspele da se probiju iz obruča i da se spoje sa ostalim jedinicama armije koje su dejstvovale izvan obruča. Tri divizije te armije su bile prebačene na istočnu obalu Dona gde su posele odbranu na delu Vertjači — Ljapičev, o čemu sam napred govorio.

15. avgusta je neprijatelj napao i jedinice 4. oklopne armije koje su branile front Melo—Klecki — Boljšenabatovski. Rezultat neprijateljskog napada bio je proboj

fronta u centru i razdvajanje snaga armije na dve grupe. Jedinice iz desne grupe su se povukle na severoistok i spojile se sa 1. gardijskom armijom, čiji su prednji delovi nešto pre toga stigli iz rezerve Vrhovne komande u rejon Frolovo. Imajući u vidu nastalu situaciju ova armija je dobila zadatak da brani front na Donu na delu Kremenska — Sirotinska — ušće reke Ilovija. Druga — leva grupa 4. oklopne armije potisнута od neprijatelja na levu obalu Dona posela je za odbranu deo fronta od ušća reke Ilovija do Nižnje Gnilovskog.

Neprijatelj je protiv 4. oklopne armije bacio u borbu ogroman broj tenkova i aviona. Jedinice armije su pružale hrabar otpor neprijatelju koji je napadao i nаносиле су му teške gubitke, ali u neravnoj borbi nisu uspele da ga zadrže usled znatne nadmoćnosti njegovih snaga. Krajam dana 15. avgusta neprijatelj je uspeo da se probije na Don na delu Trehostrovska — Akimovski — Boljšenabatovski. Tako je neprijatelj ostvario svoj bliži zadatak: zauzeo je polazni položaj za forsiranje reke Dona i pripremu novog udara na Staljingrad (o čemu je već ranije bilo reči). Ovaj uspeh je koštao veoma skupo nemačke fašističke trupe. Neprijateljske udarne krilne grupacije su u borbama bile znatno »očerupane«. Ipak, pošto je hitno ojačala svoje snage novim divizijama i izvršila pregrupaciju, nemačkofašistička komanda je odlučila da razvije dalje svoj taktički uspeh.

Istovremeno su se odvijale teške borbe na položajima 64. i 57. armije. Neprijatelj je ovde od 17. do 20. avgusta izveo nekoliko uzastopnih udara sa ciljem da pronađe naša slaba mesta i da nas dezorientiše u odnosu na glavni pravac napada (Beketovka — Krasnoarmejsk). Uzgred budi rečeno, u tome on nije uspeo.

17. avgusta 371. neprijateljska pešadijska divizija, ojačana tenkovima, napala je naše jedinice u rejonu Abganerovo, probila se u rejon sovhoza »Jurkina« i zauzela ga (skica 1, 7 i 8). Međutim, već sledećeg dana, naša 29. pešadijska divizija je brzim protivnapadom isterala hitlerovce iz sovhoza i odbacila ih na južni deo želez-

ničke stanice Abganerovo. 19. avgusta neprijatelj je ponovio napad na sovhoz i to jednovremeno iz dva pravca: 371. pešadijskom divizijom iz rejona Abganareva i 94. pešadijskom divizijom duž železničke pruge. Osim toga, na pravcu raskrsnice »74 km« nanosila je udar 29. motorizovana divizija iz rejona Plodovito. 20. avgusta grupa od 150 tenkova (14. oklopna divizija) napala je naše položaje u rejonu Semkin. Kao rezultat tih napada neprijatelj se samo neznatno uklinio u našu odbranu i zaustavljen uvođenjem rezervi, o čemu je već govoren.

Istovremeno, neprijatelj je pripremao glavni udar snagama tri pešadijske (97, 371. i 297.), dve oklopne (14. i 24.) i jedne motodivizije (29.) iz rejona Plodovito prema Krasnoarmejsku i Beketovki. Kao što vidimo, 297. pešadijska i 24. oklopna divizija su prebačene iz 6. armije. 21. avgusta otpočeo je napad dve grupacije. Krajem dana, oko 150 tenkova se probilo u rejon Dubovi Ovrag — jaruga Morozovska. Kasnije je neprijatelj težio da razvije proboj i da izbije u rejon Staljingrada. Ali, ovde su ga sreli naši lovački protivoklopni pukovi, pod čijim je udarcima tenkovska pesnica neprijatelja izgubila silinu svoga udara. Čvrstini odbrane doprinela su i minska polja pojačana fučasama. Besni naleti neprijatelja su zaustavljeni, propali su proračuni hitlerovskih stratega da ovladaju rejonom Krasnoarmejska koji su oni s pravom smatrali onom oslonom tačkom, odakle je bilo moguće »prevrnuti« čitav Staljingrad.

Istina, neprijatelj je ovde ugrozio levo krilo 64. armije i zato smo bili primorani da na tom delu fronta držimo dopunske snage.

Povodom tih borbi, komanda fronta je izveštavala Vrhovnu komandu:

»12. VIII do 19. VIII neprijatelj je pod zaštitom sredenih snaga avijacije na frontu Tebktenerovo — Abganerovo — sovhoz Privolški snagama dve pešadijske, jedne oklopne i jedne motorizovane divizije svakodnevno napadao naš borbeni poredak, izvodeći na dan 6-8 sasre-

đenih napada tenkovima i pešadijom. Svi pokušaji neprijatelja da probije našu odbranu ostali su bez uspeha.

20. avgusta neprijatelj je uspeo da probije našu odbranu na desnom krilu 57. armije u rejonu sovhoza Privolški, gde je, bez obzira na gubitke (tu je uništeno do 60 tenkova), sa 90 tenkova uspeo je da izbije u rejon južnog dela Dubovi Ovrag — kota 84,5 — 118,0 — Morozov i da ugrozi bočnim udarom 64. armiju. Pokušaji daljeg nastupanja prema Krasnoarmejsku i proboga na severozapad u bok i pozadinu 64. armije u toku od 20. do 29. avgusta nisu uspeli, jer su u tom vremenu na račun manevra unutrašnjih rezervi u rejon stanice Tundutovo — raskrsnica kod kote 105 — jaruga Pesčana bile koncentrisane 133. oklopna brigada, 20. lovačka protivoklopna artljerijska brigada i 55. oklopna brigada.

Protivudarom ovih jedinica na istok i jugoistok neprijatelj je bio odbačen na liniju: vis 120 — jaruga Morozovska. U toku poslednjih dana neprijatelj je svakodnevno izvodio neprekidne napade po 4-6 na dan; istovremeno organizuje pregrupisavanje prema zapadu, tražeći slaba mesta naše odbrane. Svi napadi i pokušaji proba neprijatelja ostaju za njega bezuspešni».

Baš u to vreme Gebels je na sav glas trubio o teškoćama u napredovanju nemačke vojske na istoku, pravdajući ih jačinom sovjetskih utvrđenja. On je nazvao Staljingrad jakom tvrđavom, koja je navodno svojom nepristupnošću prevazilazila Verden, ali je uprkos toga i dalje sigurno »predskazivao« skori pad Staljingrada.

U celom svetu je štampa tih dana pažljivo pratila odjeke Staljingradske bitke a u novinama su se počela pojavljivati saopštenja da su Nemci zaustavljeni kod Staljingrada.

U zaključku borbenih dejstava do kraja druge etape, treba reći da su za to vreme sovjetske jedinice upornom odbranom nanele neprijatelju ozbiljne gubitke i omele njegovu zamisao o zauzimanju Staljingrada iz pokreta. Međutim, u procesu tih borbi trupe Staljingradskog i Ju-

goistočnog fronta bile su prinuđene da se povuku na spoljni odbrambeni pojas, gde su privremeno zaustavile nastupanje neprijatelja. U razbijanju planova nemačke komande da iznenadno zauzme Staljingrad, značajnu ulogu, uporedo sa upornošću jedinica Jugoistočnog i Staljingradskog fronta koje su požrtvovano ispunjavale svoj dug prema otadžbini, odigrali su, takođe, i radni podvizi stanovništva Staljingrada i cele oblasti. Desetine hiljada Staljingrađana je pod neprekidnim napadima iz aviona i pod artiljerijskom vatrom neprijatelja, gradilo odbrambene linije, pravilo barikade. Radnici Staljingrada su u najtežim uslovima proizvodili oružje za front.

Nemačkofaistička Vrhovna komanda, a naročito »sam vrhovni komandant« bili su veoma razlučeni i nezadovoljni operacijama komandanta 6. armije generala Paulusa i komandanta 4. oklopne armije generala Hota. Prošla su dva određena roka za zauzimanje Staljingrada, data od Hitlera, a Paulus i Hot su bili još daleko od cilja. A dragoceno vreme je prolazilo. Sudbina planova čitave letnje ofanzive bila je u pitanju. Firer je bio uznemiren i zahtevao je od svojih vojnika sve nove i nove napore, naređivao da se slomi otpor, probije odbrana i zauzme grad pre početka jeseni.

Kako nisu uspeli da dođu do Staljingrada putem nejednovremenih napada sa zapada i jugozapada, nemačkofaistička komanda je odlučila da osvoji grad i izbije na Volgu nanoseći dva istovremeno izvedena udara pravcima koji su išli u susret snagama 6. armije iz rejona Trehostrovske i glavnim snagama 4. oklopne armije iz rejona Abganerovo na sever (skica 8). Za obezbeđenje spolja između 6. i 4. oklopne armije predviđeno je da se izvede udar iz rejona Kalača na istok i probije se u Staljingrad sa juga.

U skladu s tom odlukom izvršena je pregrupacija i dovedene su nove snage. Tako, 6. armija pošto je predala 8. italijanskoj armiji svoje položaje od Pavlovska do ušća reke Hoper, oslobođila je sve svoje snage za napad na Staljingrad, formirajući udarnu grupaciju u sastavu od

9. divizija (šest pešadijskih, dve motorizovane i jedne oklopne).

U ovom napadu na Staljingrad je približno učestvovalo do 20 divizija.

Počelo je ubrzano ojačavanje staljingradske grupacije nemačkih trupa. Ako je prvih dana borbe neposredno na staljingradskom pravcu u prvoj liniji dejstvalo 17-18 divizija, sada je sastav tih trupa bio još povećan i njihova borbena sredstva ojačana. U tom periodu kod Staljingrada je stigao jedan od najupornijih fašističkih fanatici general-pukovnik fon Rihthofen na čelu 4. vazdušne flote.

Na taj način pošto nije uspela da zauzme Staljingrad iz pokreta udarima 6. armije sa zapada i 4. oklopne armije s jugozapada (u obliku »klešta«), hitlerovska komanda je sačinila navedeni novi plan koncentričnog udara na Staljingrad, prema kome je trebalo da obe grupacije, koje su napadale Staljingrad, oštricu svojih klinova usmere u jedan centar, približno na spoj između frontova ili nešto severnije. Pri tome 6. armija je nanosila udar iz rejona male okuke Dona, a 4. oklopna armija iz rejona Abganerovo — Plodovito.

Navešću ovde zapovest 6. armije u kojoj je detaljno iznet taj plan.

Komanda 6. armije

19. avgust 1942. god.
18,45 časova

ARMIJSKA ZAPOVEST ZA NAPAD NA STALJINGRAD

Karta 1 : 100.000

1. Rusi će uporno braniti rejon Staljingrada. Oni su poseli visove na istočnoj obali Dona, zapadno od Staljingrada, i tu izgradili položaje na velikoj dubini.

Treba računati s tim da su oni verovatno koncentrisali snage, među njima i oklopne brigade, u rejonu Sta-

ljingrada i severno od prevlake između Volge i Dona za organizaciju protivnapada.

Može se očekivati da će naše jedinice, u toku prodora preko Dona u pravcu Staljingrada, naići na otpor fronta i jake protivnapade u naš severni bok.

Moguće je da će Rusima, usled poražavajućih udara poslednjih nedelja, već nedostajati snage za jedan od-sudan otpor.

2. Zadatak je 6. armije da zauzme uzani pojas zemljišta između Volge i Dona, severno od železničke pruge Kalač — Staljingrad, i da bude spremna da odbije neprijateljske napade sa istoka i severa.

Armija će zato forsirati Don između Peskovatka i Trehostrovska glavnim snagama sa obe strane Vertjačeg. Osiguravajući se od napada sa severa, nanosi udar glavnim snagama preko niza visova između r. Rasoške i izvornog dela reke B. Korene (10 km istočno od Samofalovke) u rejon neposredno severnije od Staljingrada, do same Volge. Jednovremeno delom snaga treba da prodre u grad sa severozapada i da ga zauzme.

Taj udar će pratiti na južnom krilu prodiranje dela snaga preko reke Rosoške u njenom srednjem toku, koje treba jugozapadno od Staljingrada da se spoje s pokretnim jedinicama susedne armije koje budu nadirale s juga. Za obezbeđenje krila trupa u rejon između donjeg toka reka Rosoške i Karpovke i reke Dona iznad Kalača sa severoistoka zasad se upućuju samo slabe snage. Dolaskom snaga susedne armije s juga (misli se na 4. oklopnu armiju — A. J.), kod Karpovke, jedinice iz toga rejona se povlače.

Posle prenošenja dejstava na istočnu obalu r. Dona, na njegovoj zapadnoj obali, niže od Malog, ostaju samo neznatne snage. Kasnije one nanose udar preko Dona sa obe strane Kalača i učestvuju u uništavanju snaga neprijatelja (misli se na Kalač — A. J.) koje se tamo nalaze.

3. Zadaci:

24. oklopni korpus brani se na reci Don od desne granične linije armije do Lučenska (isključno); 71. peša-

distska divizija, ostavljujući slabije snage za osiguranje na reci Donu, da zauzme mostobran s obe strane Kalača, a zatim da nastupa u istočnom pravcu, spremna za izvršenje novog zadatka.

51. armijski korpus da zauzme drugi mostobran na reci Don s obe strane Vertjačeg. Za to mu se privremeno pridaju artiljerija, inžinjериjske jedinice, grupe za regulisanja saobraćaja, protivoklopne jedinice i neophodna sredstva veze iz 14. oklopног korpusa. Čim 14. oklopni korpus prođe kroz mostobran i kreće prema istoku, 51. armijski korpus je dužan da mu obezbedi južni bok. U tom cilju i korpus će preći preko reke Rosoške između Novo Aleksejevske i Boljše Rosoške zatim će zauzeti visove zapadno od Staljingrada i, prodirući na jugoistok, spojiti se sa pokretnim jedinicama koje napadaju s juga susedne desne armije.

Posle toga, korpus će zauzeti centralni i južni deo Staljingrada ...

Nakon zauzimanja mostobrana od strane 51. armijskog korpusa, 14. oklopni korpus će sa njega naneti udar na istok, preko lanca visova severno od Male Rosoške i stanice Kona, i izbiti na Volgu severno od Staljingrada, zatvoriti Volgu i prekinuti železnički saobraćaj severno od grada. Delom snaga korpusa naneti udar sa severozapada, probiti se u severni deo Staljingrada i zauzeti ga. Za ovo ne upotrebljavati tenkove ... Pri tom održavati tesno sadejstvo sa 8. armijskim korpusom koji će nadirati sa zapada.

8. armijski korpus štiti severni bok 14. oklopnom korpusu. Radi toga naneti udar sa zauzetih mostobrana između N. Gerasimova i Trehostrovske na jugoistok i postepeno, zaokrećući na sever, izbiti na liniju (po mogućству nepristupačnu za tenkove neprijatelja) između Kuzmiča i Kačalinske. Održavati tesno sadejstvo sa 14. oklopnim korpusom.

11. i 17. armijski korpus osiguravaće severni bok armije.

11. armijski korpus na položaju reke Dona od Melova do Klecke (isključno) i dalje do leve granice armije... U najskorije vreme uputiti armiji na raspolaganje 22. oklopnu diviziju u rejon Dali — Perekovski — Orehovski — Selivanov².

8. vazduhoplovni korpus glavnim snagama podržće najpre dejstvo 51. armijskog korpusa, a zatim 14. oklop-nog korpusa...«

Iako su realni rezultati najbolja ocena svakog plana pri njegovom ostvarivanju, ipak ču ukratko analizirati ovaj dokument jer je on, prvo, bio veoma važan za dalji razvoj događaja kod Staljingrada i, drugo, zato što se katastrofa hitlerovske vojske kod Staljingrada delimično povezuje u buržoaskoj vojnoj literaturi s greškama datog plana. Tako, nama već poznati general Der u svojoj knjizi »Pohod na Staljingrad« pokušava da ubedi čitaoce da je uzrok neuspeha nemačke armije kod Staljingrada loš plan a ne to što je ona po svojoj moralnoj snazi bila daleko ispod nivoa Sovjetske armije.

On je veoma detaljno i prilično »samokritično« za bivšeg hitlerovskog generalštapca razmatrao taj plan. Međutim, suština takve njegove »samokritike« leži u težnji da umanji snagu otpora naše armije, da našu ratnu veštinu prikaže slabijom. Istina na početku svojih razmatra-nja on nemarno odaje priznanje braniciima Staljingrada u želji da se navodno pokaže objektivnim. Međutim danas nema čoveka u svetu koji ne zna heroizam branilaca Staljingrada, te zato čak i potučeni hitlerovski generali stazući srce moraju o tome da pišu.

Evo Derovih rasuđivanja koja se odnose na taj plan i koje ćemo u potpunosti da navedemo:

»Izneću ovde nekoliko primedbi u pogledu napada na grad, jer se neuspeh dejstva napadača u toj operaciji ne može objasniti samo nedostatkom snaga napadača i izu-

² Iz naredbe se vidi da je 6. armija Paulusa imala 6 kor-pusa a da je po brojnosti dva puta prevazilazila jedinice Staljin-gradskog fronta.

zetnom hrabrošću i veštim dejstvom branioca, pošto su tome takođe, doprinele greške u grupisanju snaga 6. armije u početku napada.

Iz zapovesti 6. armije od 19. avgusta 1942. god. »O nastupanju na Staljingrad« ne vidi se kako jedinice treba da osvoje ogromni grad. Možda komanda 6. armije u tom trenutku nije imala jasnu predstavu o geografskom položaju i karakteristikama grada? Može se postaviti pitanje, da li je bilo pravilno i svrshishodno otpočeti nastupanje na veliki grad iako su snage bile zapadno od Dona, a grad na rastojanju od 60 km istočno od reke.

Bliži zadatak trebalo je da se sastoji u forsiranju Dona, gde se protivnik branio na duboko ešeloniranim i dobro pripremljenim položajima za odboranu. Posle forsiranja Dona, glavni zadatak 6. armije trebalo je da bude nastupanje 14. oklopног korpusa ka Volgi; tek posle tog uspešno izvedenog napada, usled čega bi bile presećene sve komunikacije koje su povezivale Staljingrad sa severom, moglo se prići napadu na grad.

Da li će armija morati da ponovo vrši pregrupaciju ili će korpsi, nastavljajući dalje nastupanje, prodreti u Staljingrad, sve je zavisilo od toga, hoće li neprijatelj braniti grad i u onom slučaju kada Nemci izbjiju na Volgu i preseku sve komunikacije od severa ka gradu.

»Zapovest za napad na Staljingrad«, u kojoj se, pored ostalog o zamisli komandanta 6. armije o osvajanju grada, govori samo »...delom snaga probiti se istovremeno u grad sa severozapada i zauzeti ga«, može se objasniti samo time što se prepostavlja, da će korpsi morati iskoristiti sve mogućnosti kako bi prodrli u grad, ukoliko, blagodareći iznenadnim dejstvima, situacija bude takva da će pružiti nadu na uspeh.

... Može se tvrditi da je komanda 6. armije u izvesnom smislu netačno ocenila situaciju. To potvrđuju sledeće činjenice:

1. Iskustva iz borbi sa Rusima pružala su osnovu za to da će oni braniti Staljingrad čak i u beznadežnom

položaju, do poslednjeg metka. Uostalom, sudeći po zapovesti, komanda 6. armije je očekivala da će »Rusi uporno braniti rejon Staljingrada« i da će »koncentrisati snage za protivudar u rejonu Staljingrada, među njima i oklopne brigade«.

2. Komanda armije je očigledno nedovoljno uzela u obzir izvanredno složene uslove zemljišta.

3. Posle izbijanja naših snaga na Volgu, severno od Staljingrada, snabdevanje grada je bilo otežano, ali komunikacije nisu bile presećene.

U to vreme, očigledno, još se nije jasno znalo u kojoj će se meri moći da savlada otpor neprijatelja, koji ima brojnu i operativnu nadmoćnost, ako branilac vodi borbu do poslednjeg metka, a nema mogućnosti da ga savlada iznuravanjem.

5. Ako se znalo ili se očekivalo da će neprijatelj braniti čitav rejon Staljingrada, onda koncentričan udar ili napad na širokom frontu sa dalekih prilaza nije bio celisodan. Usled takvih dejstava neprijatelj se mogao potisnuti, ali se nije smeо narušiti njegov taktički poredak sve dok je imao vezu sa pozadinom. Trebalo je rasparčati jedinice koje su branile grad i preseći im puteve snabdevanja. Zato je trebalo, pre svega, zabiti klin u raspored trupa u Staljingradu, tako da obala Volge sa skelskim prilazom preko puta Krasne Slobode bude u našim rukama. Pored nastupanja 14. oklopnog korpusa to je bio najvažniji zadatak. Treba se čak zamisliti nad pitanjem, nije li bilo važnije u tom momentu, kada smo računali da ćemo u Staljingradu naići samo na slab otpor, ispuniti taj zadatak, nego izvoditi napad u pravcu Rinoka?

6. Rejon »velikog Staljingrada« 6. armija je podelila na zone za jedinice koje su u njima napadale a ne na osnovne objekte, a to je, na kraju, dovelo do toga da su njegove geografske specifičnosti ispoljile svoj uticaj onda kada je napadač došao u tako tesan dodir sa neprijateljem, a branilac organizovao tako dobru odbranu da pregrupisanje i prenošenje pravca njenog glavnog udara nisu

više mogli da primoraju Ruse na izvršavanje novih zadataka. Trenutak iznenađenja je bio izgubljen.³

U ovoj »samokritici« Dera nesumnjivo ima tačnih činjenica. To je, pre svega, zato što sitničava pedanterija autora plana nije im dozvolila što se kaže da dobro uoče »slona« tj. sam objekt koji priželjkuju — grad gigant — Staljingrad, koji se protezao 60 km duž Volge. Hitlerovski stratezi su planirali da ga zauzmu uobičajenim načinom — na juriš iz pokreta. Sasvim je razumljiva, u vezi s tim Derova sumnja u odnosu na pogodnost koncentričnog udara kojim se stvarno nije mogla savladati naša odbrana. Nije bez osnova, naravno, ni skriveno priznanje o nedovoljnoj oceni moralne čvrstine branilaca grada. Tačne su i neke druge Derove postavke, na primer ideja o napadu na naše jedinice, koje su branile deo volške obale preko puta Krasne Slobode.

Ipak u onom odlučujućem Der nije u pravu. On namerno ne uzima u obzir stvarnu situaciju u momentu kada je stvoren taj plan. Stvar je u tome što se onda, u avgustu, situacija u pogledu odbrane grada u osnovi bitno razlikovala od situacije kakva je nastala u septembru. Zato odluka o udaru severno od Staljingrada nije lišena operativnog smisla. Štaviše da su hitlerovci bili uporni u sprovođenju svog prvobitnog plana, za njih bi mnogo ranije došlo do raspleta staljingradskih događaja.

Biću jasniji. Da je neprijatelj stvarno produžio sa nanošenjem udara onako kako je on prvobitno nanišanio s juga na Krasnoarmejsk, Beketovku, duž jezera Sarpa sa zadatkom da i tu izbije na Volgu, kao i na severu, on bi iznurio snage svoje udarne grupe na savlađivanju dobro organizovanih čvorova odbrane, otpornih tačaka i minskih polja. Snaga naše odbrane na tom delu fronta, naravno, bila bi efikasno iskorišćena i nesumnjivo je da bi nanela velike gubitke neprijatelju.

³ Г. Дёrr, *Поход на Сталинград*, Воениздат, 1957. str. 46—48.

Treba imati u vidu i to da su naše jedinice, koje su branile taj deo fronta (artiljerijsko-mitraljeski bataljoni), bile nemanevarske trupe. Nalazeći se u odbrani, dok neprijatelj nije napadao njihov deo fronta, one nisu učestvovali u borbenim dejstvima. Nov nemački plan (prema Paulusovoj zapovesti) stavio ih je u pasivnu ulogu. Jasno, ako bi neprijatelj napadao tamo gde smo se pripremili da ga odbijemo, imao bi manje uspeha nego tamo gde je njegov udar bio ako ne iznenadan, u potpunom smislu reči, a ono u svakom slučaju preduhitrio bi naše protivmere.

Uporedo s tim plan po naređenju Paulusa je približavao južnu i severnu udarnu grupaciju što ne samo da je poboljšalo uzajamno sadejstvo, nego je pojačavalo njihovu udarnu snagu. Formirana je moćna manevarsко-oklopna pesnica.

Plan time sam po sebi nije bio tako loš kao što žele da ga danas prikažu neki buržoaski vojni istoričari, jer su ga izgleda, kao rezultat zajedničkog rada, sastavili general Paulus i njegov načelnik štaba general Šmit (prema kojima uzgred budi rečeno Der nije gajio naročite simpatije). Veoma je karakteristično da Der u početku svojih razmatranja plana pominje tri uzroka neuspeha nemačkog prodora kod Staljingrada: a) nedostatak snaga za napad, b) izvanrednu hrabrost i taktičko majstorstvo branilaca, i v) greške u korišćenju snaga 6. armije, tj. greške Paulusovog plana. U daljem Der sasređuje svu pažnju samo na greškama plana. Zašto on to čini? O nedostatku snaga napadača ne može u suštini ništa da kaže jer je to sasvim izmišljen razlog. U stvarnosti oni su tada imali mnogo više snaga od nas, naročito na pravcima glavnog udara. O drugom uzroku Der, iz veoma razumljivih razloga, neće da govori mnogo. Ali se zato trudi da potpuno »uništi« plan 6. armije. On se nimalo ne zbunjuje pred činjenicom, pošto je pronašao stvarne greške i promašaje plana, što nije zapazio u njemu ono što je bilo pozitivno za hitlerovce. Der čak proglašava da je jedan od odlučujućih uzroka neuspeha bilo prevremeno izdavanje zapovesti za

napad na grad, što je sasvim paradokšalno. Uopšte je poznato da uspehu može da naškodi samo zakasnelo izdavanje zadatka, a blagovremeno davanje može samo da bude korisno. Postavljanje jedinicama zadatak osvajanja grada, u operaciji kakva je bila staljingradska, kada su one bile udaljene od grada 50—60 km sasvim je normalno. To je uobičajena dubina zadatka sličnih operacija. Kraće rečeno, jedinice su dobile kao bliži zadatak forsiranje Dona, a sledeći — osvajanje grada. Kada su hitlerovci izbili na Volgu, severno od Staljingrada, u rejon Rinoka, još su imali vremena za nove zapovesti, ukoliko im je odmah bilo jasno da grad neće uspeti da zauzmu iz pokreta. Ovakve zapovesti kojima se konkretizuju dalja dejstva trupa koja predviđaju neophodne pregrupacije, naravno, izdavane su više puta.

Na ovome se moramo duže zadržati još i stoga što se kod nas, na žalost, do danas ponekad prihvata objektivizam buržoaskih vojnih pisaca kao stvarna objektivnost. U tom pogledu mnoge dovodi u zabunu takozvana »mnoogostranost« u oceni događaja. Kakva je ta slatkorečiva »mnoogostranost« jasno je iz navedenog primera. Podmetanje i izvrтанje činjenica su očevidni.

Grešaka u planu 6. armije je bilo, i to velikih, ali nisu one bile glavni uzrok poraza hitlerovaca kod Staljinograda. Svaki čovek bez predubedenja zna da Staljinograd nije bio zauzet zahvaljujući neprevaziđenim moralnim osobinama sovjetskih vojnika i čitavog sovjetskog naroda, zahvaljujući visokoj spremi našeg komandnog kadra i uopšte zahvaljujući socijalističkom sistemu naše otadžbine. I nikakva objektivistička lukavstva neće moći da opovrgnu tu istinu.

Treba podvući da je izvršavanje svakog plana borbenih dejstava povezano sa inicijativom i veštinom pronaalaženja realnih puteva i metoda njegovog ostvarenja, za-

visno od situacije koja je često promenljiva a naročito u toku praktične realizacije samog plana.

Ratni planovi (planovi borbenih operacija) bitno se razlikuju od ekonomskih planova. Ako ostvarenje ekonomskog plana u znatnoj meri zavisi od postojanja objektivnog više ili manje stalnog faktora (na primer, postojanje neophodnih rezervi rudače za izgradnju novog industrijskog rejona, rezerve vodene energije za elektrocentralu itd.), u vojnom pogledu »objekt« je sasvim druge prirode. To je neprijatelj — u suštini »subjekt« koji aktivno dejstvuje, koji nam suprotstavlja svoju volju, planove i proračune. Pri sastavljanju plana nemoguće je, na žalost, uvek od samog početka saznati snagu otpora neprijatelja i moguće protivmere realizacije operativnog pa čak i taktičkog plana (da ne govorimo već o strategijskom). Obično je neophodno ispoljiti maksimalnu inicijativu i borbenu umešnost, zatim veliku sposobnost brzog reagovanja na neprijateljske protivmere, menjajući pravovremeno pojedine detalje plana da bi se postiglo ostvarenje njegovog osnovnog cilja uz najmanji gubitak snaga.

U prošlosti u našoj vojnoistorijskoj literaturi dugo se održavala utvrđena formulacija približno ovakvog sadržaja: »Hitlerovski avanturistički plan bio je svojevremeno otkriven i suprotstavljen mu je naš genijalni plan«. Dalje se obično govorilo da su se borbeni događaji razvijali uspešno, odnosno da je sve išlo »kao po loju«. Pri tome, kažu, neprijatelj se trudio da ostvari svoj grešni plan sa neverovatnom upornošću, a mi smo, držeći se strogo našeg plana, lako izlazili na kraj sa upornim ali glupim neprijateljem! To je štetna šema. Avanturizam hitlerovaca, kao i drugih avanturista u prošlosti i sadašnjosti, jeste u tome što oni nisu u stanju da objektivno procene naše snage, ali to ne znači da je u svakom pojedinačnom slučaju svaki neprijateljski plan unapred pogrešan i avanturistički u svojoj osnovi.

Priznajući politički avanturizam militarista ne sme se ipak izgubiti iz vida da svi njihovi planovi ne sadrže više ili manje veran operativni ili taktički proračun. Udaranje

natpisa avanturizma i pokvarenjaštva bilo kojem operativnom ili taktičkom planu neprijatelja uspavljuje budnost našeg komandnog kadra, izaziva svakidašnje samozadovoljstvo i predstavu da će usled svog avanturizma i pokvarenosti plana neprijatelj propasti sam po sebi.

Iznoseći ovo, mi ni u kom slučaju ne umanjujemo značaj taktičkog, operativnog ili strategijskog planiranja. Naprotiv, hoćemo da podvučemo, koliko su važna i ozbiljna pitanja planiranja za uspeh boja, operacije i rata u celini. Samo ako postoji plan koji odgovara situaciji, moguće je suprotstaviti protivniku svoju volju radi izmene situacije u svoju korist, da se ne bi vukli na repu borbenih događaja koji se odvijaju.

S tim u vezi još jednom treba podvući laž i štetnost poznate sentencije Moltkea: »Ni jedan operativni plan ne zadržava svoju prvobitnu formu posle prvog sukoba sopstvenih snaga sa glavnim snagama neprijatelja. Samo laik može verovati nekakvoj unapred određenoj i brižljivo promišljenoj ideji čije postepeno ostvarenje navodno može da se prati u toku čitavog trajanja rata«.⁴

Treba istaći da su ovu postavku sada ponovo oživeli tučeni hitlerovski generali, konkretno Kurt Tipelskirh u članku: »Operativne odluke komande u kritičnim trenucima na osnovnim kopnenim vojištima II svetskog rata«.⁵

U prvom delu svoga članka o munjevitim ratovima Tipelskirh kaže da su usled ogromne premoći i umešnog korišćenja u to vreme novih sredstava borbe vođenja rata Nemci uspeli da naizgled obore taj »večiti princip« i postignu potpuno i tačno ostvarenje svih svojih planova. Dalje, on tvrdi da je posle 1941. godine, kada su snage zaraćenih strana manje-više uglavnom bile izjednačene i neprijatelji fašističke Nemačke se naučili da i sami rukuju novim vidovima oružja i tehnike, zakon Moltkea opet trijumfovao i, tako reći, žestoko se osvetio Hitleru

⁴ Moltke: *O strategiji*.

⁵ Итоги второй мировой войны, Сборник статей. Издательство иностранной литературы. М. 1957, str. 68—88.

zato što je htio da ga ignoriše. Nećemo ovde govoriti o tome da Tipelskirh istupa kao okoreli metafizičar i idealist. To je i onako poznato. Dovoljno je osvrnuti se letimično na tok događaja proteklog rata i shvatiti da ova teoretiziranja nemaju nikakvu vrednost, jer Tipelskirh uzima u obzir samo nemačkofašističku vojsku dok uopšte ne vodi računa o onome što se tiče njenih neprijatelja.

U stvarnosti, posle izdajničkog napada na našu zemlju, za fašističku Nemačku su došli crni dani. Veći broj operativnih planova nemačkog Generalštaba u sudaru nemačkofašističke vojske sa sovjetskim oružanim snagama pokazali su se u praksi neizvodljivi, ali nikako zato što je takav večni zakon rata, već jednostavno zato što ti planovi nisu odražavali realno stanje događaja. Planovi sovjetske komande su druga stvar, oni iako su bivali korigovani prilikom sprovodenja u život, uglavnom su ispunjavani ukoliko su se prilagođavali stvarnom razvoju događaja na frontovima. Naša jasna ideja, potpuni slom fašističkog Vermahta, bez napora se može pratiti tokom čitavog velikog otadžbinskog rata.

* * *

*

Već na sam dan potpisivanja Paulusove zapovesti (o kojoj je napred bilo reči, tj. 19. avgusta) uz masovnu podršku avijacije, neprijatelj je otpočeo napade kojima je bio cilj forsiranje Doma. Počela je nova etapa odbrane grada — bojevi na spoljnom i srednjem staljingradskom pojasu.

U početku je neprijatelj pokušao da forsira Don na delu od Nižnje Akatova do Nižnje Gerasimova, ali ovde uspeh nije postigao. Prednji delovi hitlerovaca koji su uspeli da pređu na našu obalu, bili su uništeni. Tada su napadi bili prebačeni na deo fronta na odseku Vertjači — Peskovatka, gde je neprijatelj uspeo da na uskom delu fronta postigne ogromnu nadmoćnost snaga. Tri pešadijske divizije koje su bile ovde koncentrisane počele su napad,

potpomognute svim vatrenim sredstvima dveju motorizovanih i jedne oklopne divizije, pripremljenih za razvijanje udara na Staljingrad. Vatrenim zastorom iz tenkova i poljske artiljerije, neprijatelj je zaštitio odsek za forsiranje reke. Neprijateljske jedinice, koje su prelazile reku, imale su taktičko preimuprostvo zemljišta — dominirajuću obalu Doma.

Protiv nadmoćnijih neprijateljskih snaga, odbranom na širokom frontu, herojski se borila 98. pešadijska divizija, prvo pod komandom pukovnika Josipa Fedoroviča Barinova a zatim pukovnika Ivana Fedoroviča Sergejeva, i tri bataljona 54. utvrđenog rejona (komandant pukovnik M. T. Karnačev). 20. avgusta, neprijatelj je uspeo da potisne naše jedinice i zauzme mostobran na levoj obali (tj. da forsira reku na pojedinim delovima). Pošto smo osetili taj pritisak mi smo odmah tamo prebacili braniocima u pomoć 87. pešadijsku diviziju pukovnika Kazarceva, dva lovačka protivoklopna artiljerijska puka i druge jedinice. Neprijatelj je i dalje vršio jak pritisak i 20. avgusta, krajem dana, prebacio je dve divizije na levu obalu. Bez obzira na ogorčene borbe koje su vodile naše jedinice da bi sprečile dalje koncentracije neprijateljskih snaga na levoj obali Doma, sledećih dana prebačene su još dve divizije. Sada su se na levoj obali našle: jedna pešadijska, jedna oklopna i dve motorizovane divizije. Prebacivanje jedinica preko reke je izvođeno na 6 mesta prelaza.

Bojevi između 15. i 21. avgusta su jasno pokazali namere neprijatelja i otkrili operativni plan za osvajanje Staljingrada. Neprijatelj je nanosio udar na Staljingrad, napadajući iz dva pravca, s namerom da koncentričnim udarima sa severozapada Paulusovom 6. armijom i sa jugozapada Hotovom 4. oklopnom armijom zauzme grad. Na glavnim pravcima tih udara neprijatelj je imao veliku nadmoćnost u snagama i borbenim sredstvima, dok su naše jedinice bile dosta malobrojne. Tako je došlo do vrlo teške operativne situacije za staljingradsku odbranu.

Koji smo pravac tada mi smatrali najopasnijim? Naravno, oba su bila opasna, ali ipak, ako bi neprijatelj

zauzeo južni deo Staljingrada, sa njegovim poznatim visovima, koje je Der vrlo dobro ocenio, bilo bi nam vrlo teško da izvodimo odbranu Staljingrada. Mi smo na vreme otkrili zamisao neprijatelja, tačno procenili operativni značaj tih visova i peduzeli niz dopunskih mera da neprijatelj ne bi dopro u taj rejon.

Posle referata general-potpukovnika F. I. Golikova i načelnika štaba Jugoistočnog fronta general-majora G. F. Zaharova, i procene situacije koja se obavljala krajem svakog dana, ujutru 22. avgusta izdato je sledeće naređenje.

»1. Pošto je pretrpeo velike gubitke u poslednjim borbama, neprijatelj je doveo sveže rezerve — 24. oklopnu i 29. pešadijsku diviziju. Udarom u zoru između železničke pruge i jezera Sarpa i Caca pokušava da razbije našu odbranu i zauzme Staljingrad s juga.

2. 64. armija će čvrsto držati posednute položaje. Uništiti tenkove i pešadijske grupe koje su prodrle u rejon železničke stanice Tinguta i severoistočnije, i nastaviti sa iznuravanjem neprijateljskih snaga.

Međupołożaj za odbranu organizovati na liniji: kota 180 na 8 km južno od Zete — Koš — 3 km severozapadno od raskrsnice »74 km« — Koš — 4 km severozapadnije od stanice Tignuta — farma br. 2 — sovhoz »Jurkin« (ovčarski) — kota 122,2 — kota 115,8.

Položaj posada 154. pomorska brigada i dva armijska mitraljeska bataljona koji štite desno krilo armije u rejonu Ivanovka i Gavrilovka.

Tenkovi 13. oklopног korpusa moraju biti ukopani na tom položaju u pravcu železničke pruge u gotovosti za odbijanje neprijateljskih tenkova s mesta i protivudarima.

Viničko pešadijsko učilište staviti pod svoju komandu. 133. oklopnu brigadu i 30. lovačku brigadu imati na glavnom pravcu u rejonu kote 115,8 — kote 120,2 zatvarajući pravac ka Ivanovki. Ojačati taj pravac sa dva lovačka

protivoklopna artiljerijska puka u gotovosti za protivnapsade prema jugu, jugoistoku i jugozapadu.

Granična linija s leva: Plodovito — kota 185,8 — (isključno) Tundutovo — (isključno) Stara Otrada.

3. 57. armiji je naređeno da uništi tenkovsku i pešadijsku grupu neprijatelja koja se probila u odbrambene položaje i da joj ne dozvoli da izbije do odbrambenog pojasa »K«.

Radi stvaranja velike čvrstine odbrane armije do 3.00, 23. VIII 42. sprovesti sledeće mere:

a) organizovati međupojas odbrane sa prednjim krajem na liniji: jaruga Morozovska (njena severna strana) — Morozov — kota 17,8 — kota 43,3 — južni kraj Dubovi Ovrag i po dubini do kota 115,8 — 187,4, — 118 — severistočni deo Dubovi Ovrag. Jedinice koje posedaju taj položaj ojačati najmanje jednim lovačkim protivoklopnim artiljerijskim pukom.

b) Drugi međupoložaj imati na liniji: Kom. Buđenog — Boljši Čapurniki — kota 13,4 — kota 11,8 — kota 14,5.

Na položaju Kom. Buđenog — Boljši Čapurniki raspoređiti 56. oklopnu brigadu; tenkove ukopati i imati ih spremne za manevar.

Na liniji kota 13,4 — kota 11,8 — 14,5 raspoređiti jedan armijski mitraljeski bataljon (17.) iz 118. utvrđenog rejona, koji vam je pridat 21. VIII 1942. u rejonu Ivanovka, Gavrilovka. Armijski mitraljeski bataljon staviti pod komandu 76. utvrđenog rejona.

v) Rezerve: 504, 502, 449. i 1188. lovački protivoklopni puk raspoređiti na položaje odbrambenog pojasa »K« i staviti ih na raspolaganje onim komandantima pešadijskih divizija u čijim zonama dejstvuju (zauzimaju položaj). Najmanje jedan lovačko-protivoklopni puk imati na položajima zapadno od Ivanovke.

4. Na međupoložajima izgraditi streljačke rovove punog profila i ojačati ih protivoklopnim i protivpešačkim preprekama.

Osnovna namena međupoložaja je da ne dozvole brzo prodiranje neprijatelja u dubinu odbrane, da rezerve i jedinice koje posedaju te položaje zajedničkim napadima uništavaju neprijatelja do kraja, zadržavajući u potpunosti osnovni prednji kraj odbrane.«

Ova mera je odigrala vrlo veliku ulogu u odbrani Staljingrada. Neprijatelj koji se svojski trudio svim snagama da se dočepa tih visova, nije stigao do njih i nije mogao da izbije do južne periferije Staljingrada.

Time je u periodu od 15. do 22. avgusta ostvaren niz efikasnih mera za ojačanje jedinica i učvršćenje odbrane na prvcima neprijateljskih glavnih udara u rejonu visova južno od Staljingrada i na prvcima udara Paulusove 6. armije, o čemu je bilo napred reči.

Sada treba reći nekoliko reči o generalima Golikovu i Zaharovu.

F. J. Golikov je obavio značajan posao dok je boravio u Staljingradu. Izvršavajući zadatke iz zapovesti komande, dolazio je u jedinice armija Jugoistočnog fronta, na pomoćna komandna mesta u Staljingradu i u sovhozu Gorna Poljana, i pri tom se pokazao kao istaknuti starešina sa velikom energijom i organizatorskim talentom.

G. F. Zaharov — načelnik štaba Jugoistočnog fronta, bio je iskusan general, jake volje, posedovao je organizatorske sposobnosti i raspolagao je dobrom operativnom spremom i velikim iskustvom u rukovođenju trupama. Odlikovao se velikom radnom sposobnošću i odgovornošću, ali je ponekad bio nepotrebno oštar.

Jedinice Staljingradskog fronta su u to vreme držale odbranu na spoljnem pojasu staljingradskih utvrđenja. U našim su rukama bili mostobrani na desnoj obali Dona u rejonu Serafimovič — Klecka i Novo Grigorijevska. 4. oklopna armija štitila je železničku prugu Staljingrad — Povorino. 62. armija je branila najkraće puteve ka Staljingradu sa zapada. Armije Jugoistočnog fronta štitile su

staljingradski pravac sa jugozapada i juga. Na žalost, većina divizija naših armija bila je veoma nekompletna. Pa ipak, bez obzira na to, borci su tih dana znatno aktivirali svoja dejstva. Naprežući sve snage stanovništvo Staljingrada, a naročito radnici, neprekidno su radili na učvršćenju odbrane. Proizvodnja artiljerije, tenkovskog naoružanja, koju su davale staljingradske fabrike, dozvoljavala je da se svakodnevno formira jedan artiljerijski protivoklopni puk (20 oruđa) i jedna tenkovska četa od 10 borbenih mašina.

Glava V

23. AVGUST 1942. GODINE

Izjutra 23. avgusta javili su mi da su trupe neprijateljske grupacije, koncentrisane na levoj obali Dona, prešle u napad, nanoseći glavni udar na spoju između naše 4. oklopne¹ i 62. armije. Prema poslednjim podacima jasno se videlo da hitlerovci usmeravaju napad opštim pravcem: Vertjači — raskrsnica »564 km« — Rinok. Snažni udar neprijateljskih snaga je praćen strahovitim napadima avijacije i artiljerije. A mi nismo imali ni snaga ni sredstava da odbijemo direktni udar neprijatelja, čiji su prednji delovi istog dana izbili na Volgu na odseku Latašanka — Rinok.

Staljingradski front je bio presečen na dva dela. Njegov borbeni poredak je razdvajao uzani osamkilometarski pojas koji je neprijatelj poseo svojim snagama. 62. armija se našla odsečena od drugih jedinica Staljingradskog fronta. U napravljenu brešu neprijatelj je uveo još jednu motorizovanu i nekoliko pešadijskih divizija.

Toga užasnog i teškog dana događaji su tekli ovako. U zoru sam pozvao telefonom komandanta mesta komandanta 10. divizije pukovnika Sarajeva, koji je istovremeno bio i komandant gradskog pojasa utvrđenja, što se prote-

¹ Četvrta oklopna armija nije imala tenkove. Ona je samo zadržala svoj stari broj i ime, ali se sastojala od pešadijskih divizija.

zao neposredno periferijom grada. Njegova divizija je i posedala ova utvrđenja, razvučena na 50 kilometara fronta. Odbrana je zato prirodno bila vrlo »tanka«. Ovo me treba još dodati da divizija uopšte nije imala artiljerije. Poznajući karakter odbrane njegove divizije dao sam niz uputstava drugu Sarajevu. Već je sasvim svanulo. Pokušao sam da se odmorim (u štabu), ali zbog briga koje su se udesetostručile tokom jučerašnjeg dana, nisam mogao da zaspim.

U 8 časova sam telefonirao u štab 62. armije. Načelnik štaba mi je referisao da su neprijateljski tenkovi, uz podršku velikog broja aviona, preduzeli silovit napad iz rejona Vertjači, orijentujući se opštim pravcem na istok. Njegova avijacija je snažno bombardovala položaje severno od Boljše i Male Rosoške. Bilo je jasno — neprijatelj je prešao u napad neposredno na Staljingrad.

Nastalo je brzo i brižljivo proučavanje neprijateljskog dejstva, organizovanje dopunskog izviđanja i osmatranja neprijatelja, kako bi se najcelishodnije angažovale vlastite snage i sredstva radi odbijanja neprijateljevih udara i zaustavljanja njegovog nadiranja.

Devet časova. Telefon zvoni. Uzimam slušalicu.

Izveštava N. G. Seleznjev — načelnik štaba 8. vazduhoplovne armije:

— Slušam.

— Sa izviđanja su taman stigli piloti-lovci. Obaveštavaju da se u rejonu male Rosoške vodi žestoka borba. Na zemlji sve gori. Piloti su videli dve kolone, približno svaka od oko 100 tenkova i za njima dugačke kolone motorizovane pešadije. Sve se kreće prema Staljingradu. Čela kolona su u visini Male Rosoške. Neprijateljska avijacija u većim formacijama bombarduje naše jednice, krčeći put svojim kolonama.

— Naređujem da odmah dignete sve avione Staljingradske fronte i izvršite moćni udar po neprijateljskim tenkovima i motorizovanim kolonama — odgovorio sam.

— Razumem, odgovori Seleznjev.

Odmah sam naredio adutantu da pozove na telefon general-majora avijacije T. T. Hrjukina, komandanta vazduhoplovstva Jugoistočnog fronta. Pošto sam dobio vezu s njim, naredio sam da nanese jurišnom avijacijom udar po nastupajućim neprijateljskim kolonama prema Staljinogradu koje su se pre 20 minuta nalazile u visini Male Rosoške. Napad da uskladi sa dejstvom avijacije Staljinogradskog fronta.

Zatim su pozvani u štab komandant oklopnih jedinica Staljingradskog fronta general-potpukovnik oklopnih jedinica A. D. Števnjev i načelnik operativnog odeljenja general-major I. N. Ruhle.

Zazvonio je ponovo telefon

— Ima li šta novo kod vas? — zapitao je Nikita Sergejevič.

— Novosti nisu baš prijatne.

— Odmah dolazim u štab.

Opet telefon zvoni.

Pukovnik E. A. Rajnin, načelnik korpusa protivvazdušne odbrane, saopštava da su u 9 časova sa osmatračnicе vazdušnog osmatranja i veze iz rejona Boljša Rosoška javili o pokretu oklopne kolone više od 100 mašina, severno od tog naseljenog mesta, opštim pravcem na istok. Naredio sam da se pojača osmatranje i da bude spremam za odbijanje tenkovskog i vazdušnog napada, jer će neprijatelj, približavajući se Staljingradu, obavezno izvršiti i vazdušni napad na grad.

Stigli su Števnjev i Ruhle. Upoznao sam ih sa poslednjim podacima i naredio da odmah, pod komandom Števnjeva, obrazuju grupu od ostataka dva okloplna korpusa koja je trebalo da idu na formiranje. Korpsi su bili veoma slabi, oba su imala u sastavu svega po 20—25 tenkova, uglavnom T-70. Grupi sam stavio u zadatak da ne dozvoli neprijateljskim tenkovima i moto-pešadiji da pride Staljingradu sa severozapada i da pripreme protivudar. Drugu Ruhleu sam naredio da pripremi naređenje u vezi s tim.

Oko 11 časova na komandno mesto Štaba fronta stigao je i drug Hruščov, koji se od jutra nalazio u jedinicama.

— Šta ima novog? — obratio mi se zabrinutim glasom Nikita Sergejevič.

— Novosti su neprijatne, velike kolone nemačkih tenkova i motorizovane pešadije su na gradskim prilazima, rekao sam i pokazao mu kartu situacije (po podacima od 10 časova ujutro), ukazujući na odsek severozapadnog dela grada.

— Da, vrlo neprijatni podaci — uz nemireno je rekao Nikita Sergejevič. Šta da činimo da neprijatelj ne prodre u Staljingrad?

Ukratko sam ispričao o preduzetim merama. Drug Hruščov ih je odobrio i dodao da su sve partijske organizacije, svi radnici, svi radni ljudi Staljingrada, spremni da brane rodni grad i da im je neophodno odmah postaviti zadatke.

Osećala se uz nemirenost. Govorilo se o Staljingradu i, možda, o daljoj perspektivi svih operacija u 1942. godini.

Ogromnim naporom volje uspeo sam da sačuvam potpuni mir, jer sam znao da je u ovakvoj situaciji držanje komandanta veoma važno. Nastala je stvarno vrlo teška situacija. U gradu skoro nije bilo vojske i opasnost da ga neprijatelj zauzme bila je izuzetno velika.

Naš kratak razgovor neočekivano je prekinuo telefon.

— Između stanice Kotlubanj i raskrsnice Koni — referisao je načelnik saobraćajnog odeljenja fronta, general-major A. A. Koršunov — neprijateljski tenkovi su razbili naš ešelon sa municijom, namirnicama i popunom. Neprijateljski tenkovi kreću se prema Staljingradu. Šta da radimo?

— Vršite svoju dužnost — odgovorio sam malo oštije. Ne širite paniku.

Moj malo oštar ton usledio je zbog toga što je Koršunov izveštavao uplašenim, zbumjenim glasom.

Tada je ušao načelnik staljingradskog garnizona pukovnik, Sarajev kojeg sam pozvao da se javi na komandno mesto fronta.

Pukovnik Sarajev, zategnut, mršav, srednjeg rasta, odsečno je javljao o svom dolasku.

— Neprijateljski tenkovi su na 14—15 km od Staljin-grada. Približavaju se veoma brzo severnom delu grada — rekao sam.

— To mi je poznato — poluglasno je odgovorio Sarajev.

— Šta ste preduzeli?

— U saglasnosti sa vašim prethodnim naređenjem odredio sam da dva puka koji posedaju odbranu na severnom i severozapadnom pravcu budu u gotovosti za borbu.

Napomenuo sam Sarajevu da ti pukovi budu u vezi sa komandama artiljerijskih diviziona protivavionske odbrane raspoređenim na vatrenim položajima u tom rejonu. Naredio sam da se rezervni puk, koji se nalazio u rejonu predgrađe Minina, odmah prebaci u rejon fabrike »Bari-kade«.

Telefonom se javio moj zamenik za Jugoistočni front, general-potpukovnik F. I. Golikov i načelnik štaba fronta general-major G. F. Zaharov. Oni su izveštavali:

— Neprijatelj je u 7 časova ponovio napad i u 12 časova zauzeo stanicu Tinguta i raskrsnicu »74 km«. Na ostalim delovima fronta napadi su odbijeni. 38. pešadijska divizija vodi borbu u poluokruženju. Pripremamo mere za protivnapad prema Tinguti.

— Dobro, radite. Izdajte naređenje da se hitno pri-premi za pokret 56. oklopna brigada iz rezerve Jugoistočnog fronta.

Upoznao sam drugove Golikova i Zaharova sa situacijom kod Staljingradskog fronta.

Doneli su mi doručak, ali mi nije bilo do jela.

Rekoše da me zove Moskva.

— Ko je, molim?

— Zamenik načelnika Generalštaba.

— Govorite, ja sam na aparatu.

Moskva je tražila izveštaj o proteklim događajima. Još nisam završio razgovor preko teleprintera sa Mos-

kvom, kad me je dežurni vezista obavestio da me hitno traži na telefon komandant 62. armije general Lopatin.

— Govori Lopatin. Oko 250 tenkova i oko 1.000 automobila sa motorizovanom pešadijom, uz istovremenu jaku podršku avijacije, potpuno su pregazili naš puk 87. pešadijske divizije i desno krilo 35. gardijske pešadijske divizije severno od Male Rosoške.

— To mi je poznato. Preduzmite mere da se odmah zatvori proboj i odbaci neprijatelj od srednjeg odbrambenog pojasa, uspostavite položaje.

Vraćam se u kabinet. Pukovnik Rajnin mi referiše da u rejonu Orlovke artiljerija vodi borbu s nemačkim tenkovima. Ima uništenih oruđa. Odmah za njim javlja pukovnik Sarajev da 282. puk 10. divizije vodi borbu sa neprijateljskim tenkovima i motorizovanom pešadijom u rejonu kote 136, nešto istočnije od Orlovke.

Za trenutak sam se zamislio u mislima pretresam prisećajući se šta i odakle se može uzeti i što pre prebaciti u Staljingrad. Imao sam posebno u vidu neke izvanredne jedinice koje su više puta u teškim momentima spasavale situaciju. To su bile: 38. moto-pešadijska brigada, 20. lovačka protivoklopna artiljerijska brigada, 738. lovački protivoklopni artiljerijski puk, 133. oklopna brigada. Pridolazila je Staljingradu 124. pešadijska brigada. Telefon je prekinuo moje misli. Javio se drug Mališev iz Staljingradske fabrike traktora. Drug V. A. Mališev je u to vreme bio ministar industrije za proizvodnju tenkova i predstavnik Državnog komiteta odbrane. Bio je to izvanredan čovek, odličan radnik, muževan, širokih pogleda i prilazio je partijskoboljševički svakom pitanju. On je javljao.

— Iz fabrike posmatramo borbe koje se vode severno od grada. Protivavionci se bore sa tenkovima. Nekoliko zrna je već palo na teritoriju fabrike. Neprijateljski tenkovi se kreću prema Rinoku. Fabrici preti opasnost. Najvažniji objekti su spremni za rušenje.

— Ništa još ne uništavajte — odgovorio sam. — Fabriku branite po svaku cenu. Odmah pripremite radnički odred za borbu i ne dozvolite neprijatelju da se približi fabrici. Poslata vam je pomoć.

Zatim je Mališev dao slušalicu general-majoru N. V. Feklenku, koji reče:

— Nalazim se u tenkovskom školskom centru, imam oko 2.000 ljudi i 30 tenkova. Odlučio sam da branim fabriku.

— Odluka je dobra — odgovorio sam. Određujem vas za komandanta tog dela fronta. Odmah organizujte odbranu fabrike snagama iz školskog centra i radnicima. Biće vam upućene još dve brigade kao pojačanje — oklopna i pešadijska.

Odmah naredih drugu Ruhleu da u vezi s tim napiše naređenje.

Stigli su načelnik inžinjerije Jugoistočnog fronta general-major inžinjerijskih jedinica V. F. Šestakov i komandant pozadine general-major N. P. Anisimov. Oni su referisali da je zadatak, izgradnje pontonskog mosta na Volgi u rejonu staljingradske fabrike traktora, izvršen pre roka, umesto za 12 dana izgrađen je za 10. Dužina mosta je preko tri kilometra.

— Vrlo dobro — odgovorio sam, trudeći se da ostanem miran. U moje ime zahvalite ljudima koji su gradili most i starešinama koji su rukovodili radovima, posebno drugu N. N. Stepanovu i drugima. Naređujem da se most uništi.

Drugovi Šestakov i Anisimov se zagledaše, a onda pogledaše u mene sa izrazom krajnjeg čuđenja i bola. Šestakov je čak od iznenađenja ustuknuo korak unazad. Nastala je neugodna pauza, generali su izgleda razmišljali da li je sve u redu sa komandantom.

— Da, da, uništite i to odmah — rekoh tonom koji ne trpi odgovaranje.

Generali nisu znali situaciju i nisu ni prepostavljali da je tek izgrađeni most u neposrednoj opasnosti da

ga neprijatelj zauzme. Objasnio sam im ukratko nastalu situaciju. Pošto su je shvatili duboko potreseni inženjer i načelnik pozadine otišli su da izvrše zadatak.

Posle njih je u štab fronta došao sa izveštajem komandant minobacačke grupe general-major A. D. Zubanov koji se nalazio u redovima naše armije od 1920. godine. Bio je u to vreme sposoban artiljerijski starešina (poginuo je 1943. u automobilskoj nesreći). S njim je stigao i general-major P. A. Degtjarjev, koji se posvetio radu u veoma perspektivnoj oblasti razvitka artiljerije i koji je dao mnogo korisnih stvari našoj armiji. Saznao sam da je neprijatelj prišao vrlo blizu skladištima municije u kojima smo čuvali i reaktivne mine: »Šta da činimo?« — pitali su oni. Stvarno nismo smeli nikako dozvoliti da ova vrsta municije dospe neprijatelju u ruke, jer je nama bila potrebna kao vazduh. Naredio sam da se mine po svaku cenu prevezu na sigurnije mesto.

Za njima je došao pukovnik S. F. Gorohov, komandant 124. pešadijske brigade.

— Stigao sam sa brigadom vama na raspolaganje — raportirao je. — Brigada se prebacuje preko Volge — reče on.

Iz razgovora sa drugom Gorohovim, koji je vođen posle njegovog izveštaja, dobio sam sliku o sastavu brigade. Drug Gorohov je ostavio na mene dobar utisak. Učesnik građanskog rata, poreklom iz radničke porodice, u prošlosti i sam radnik, član Boljševičke partije od 1926. U Staljingradu se kasnije afirmisao kao inicijativan i siguran komandant.

— Ubrzajte prelazak brigade i uputite je u rejon fabrike za izradu traktora. Tamo se javite generalu Feklenku koji će vam dati zadatak.

Pokušavam da doručkujem, ali su me ponovo pozvali na telefon. Pukovnik Rajnin je izveštavao:

— Sa zapada i jugozapada na Staljingrad lete velike grupe nemačkih bombardera. Za 3—5 minuta biće nad gradom. Vazdušna uzbuna je objavljena. Komanda za borbu je data. Lovačka divizija uzleće.

— Dobro je! Samo dejstvujte! — mirno odgovorih Rajninu, osećajući pri tom kako mi silno bije srce, a na čelu izbija znoj. Gradu je pretila ogromna opasnost. Avioni su išli u grupama, u svakoj približno po 30—40 aparata. Nagađam biće najmanje 100 aviona. (U stvari, bilo ih je oko 600, iako se tačno nisu mogli izbrojati, jer je grad veoma razvučen a neprijateljski avioni su dolazili u nekoliko naleta). Tačno u 18 časova 23. avgusta fašisti su napali iz vazduha Staljingrad masovnim udarom.

Istovremeno s udarom avijacije neprijatelj je tenkovima i motorizovanom pešadijom izbio na Volgu u rejonu Rinoka i počeo napad na Staljingrad sa severa. Snažnom artiljerijskom i minobacačkom napadu prva je bila podvrgnuta staljingradska fabrika za izradu traktora.

S neprijateljskim tenkovima prvi su otpočeli borbu minobacačlie i protivavionci, koji su otvorili vatru po neprijatelju iz minobacača i pav-topova. Ubrzo su pristigli i lovački bataljoni naoružani protivoklopnim topovima koji su hitno organizovali odbranu u rejonu Suha Mečetka (kilometar severno od staljingradske fabrike traktora). Razvila se ogorčena borba. Iako je neprijatelj bio nadmoćniji, njegovo napredovanje je bilo zaustavljeno, a u toku noći su naši položaji severno od grada utvrđeni i pojačani novim snagama.

Najnapregnutija borba, koja je imala isključivo pokretni karakter i koja se odvijala u situaciji neprekidnog kretanja neprijateljskih snaga i sredstava, njegovih udara iz najrazličitijih pravaca, prebacivanja jedinica na ugrožene delove fronta, organizacije i izrade novih odbrambenih pojaseva, održavanja reda u samom gradu — sve se to odvijalo pod neopisivo teškim uslovima, a naročito kad je neprijatelj počeo strahovito bombardovanje grada.

Onima koji su se nalazili u Staljingradu 23. avgusta nikada neće izbledeti iz sećanja veličanstveni lik grada na Volgi, koji je ponosno stajao i podneo neviđeno isku-

šenje i koji je u sebi našao izuzetnu čvrstinu da produži borbu.

Neprijatelj je bacio na Staljingrad svu avijaciju njegove 4. vazdušne flote, bombardujući od 18.00 časova čitav grad. U sastavu te flote u to vreme se nalazilo oko 1.000 aviona, od kojih je više od 600 neprestano dejstvovalo na staljingradskom pravcu. Hitlerovi vazdušni pirati bukvalno su zasuli grad razornim i zapaljivim bombama.

Već dva meseca u Staljingradu i njegovoj okolini vladala je velika suša, nije palo ni kapi kiše. Grad, zbijene gradnje imao je mnogo drvenih kuća sa krovovima od lako zapaljivih materijala. U njemu su se nalazili rezervoari nafte, uzdizali su se ogromni giganti — fabrike izgrađeni u godinama petoljetki, sa rezervama goriva i sirovina. Predajući vatru to dete našeg naroda, u koje je on uložio toliko neumornog truda i koje je grudima branio za vreme caricinske odbrane, fašistički lešinari nisu prezali ni od čega: bacali su na Staljingrad lavinu smrti i rušenja.

Staljingrad je potonuo u odblesku požara, obavio se dimom i čađu. Vatra je buktala svuda, goreo je čitav grad. Drvene zgrade plamtele su jarko kao lomače, ogromni oblaci dima i plameni jezici izvijali su se iznad fabrika, gorela su pristaništa, skladišta nafte bljuvala su vatru kao oživeli vulkan lavu. Čitave četvrti ogromnog procvetalog grada, u kome je živilo i radilo oko 600.000 stanovnika, pretvaralo se u ruševine; prozorska stakla razbijala su se uz zvezket, čula se strašna lomljjava plafona, prskali i rušili se zidovi.

Od direktnih pogodaka bombi, od vatre i jakih požara, pod ruševinama zgrada, ginule su stotine stanovnika. Neočekivani napad zatekao ih je nespremne. U prvim trenucima naleta, izbezumljeni ljudi, a naročito žene i deca, trčali su ulicama uzaludno pokušavajući da se spasu od smrti. Snažni bombarderski udar vazdušnih pirata pao je uglavnom na naseljene četvrti grada te je veoma nastradalo nedužno stanovništvo. Kao što se iz ranijeg

dela vidi, vojske u gradu skoro i nije bilo. Ona je bila raspoređena daleko izvan njegovih granica.

Vodovod u gradu je razrušen. Zbog nedovoljnog broja bunara bila je strašno otežana borba s vatrom, koja je istovremeno nastajala na mnogim mestima. Odmah je pokidana žičana veza a prestale su sa radom sve radio-stanice. Ulicama nije bilo mogućno kretanje vozilima, a peške samo s velikim naporom.

Tog najtežeg dana za Staljingrad nije se smelo napustiti komandno mesto, ali smo Nikita Sergejevič i ja ipak nekoliko puta izlazili napolje da vidimo rođenim očima šta se dešava oko nas. Pred nama je bila slika koju svest nije mogla da shvati.

Mnogo štošta se preživelo u prošlom ratu, ali ono što smo 23. avgusta videli u Staljingradu porazilo nas je kao teška mora. Na sve strane, neprestano, dizale su se vatreno-dimne lepeze eksplodiranih bombi. Iz rejona rezervoara nafte, visoki plameni stubovi lizali su nebo i padali dole kao ogromno more vatre i ljutog dima, koji je pekao oči. Prema Volgi su tekli potoci plamena — goreli su nafta i benzin. Gorela je reka, goreli su brodovi u pristaništu, smrdeo je čađ i asfalt ulica i trotoara, palili su se telegrafski stubovi kao šibica. Zgrade fabrike vate, preko puta našeg komandnog mesta, plamtele su obavijene plamenom i oblacima dima. Mnoge su već bile srušene, izobličeni skeleti drugih su se strašno dimili. Kućica u kojoj je stanovao Nikita Sergejevič, a koju sam posećivao prvih dana po dolasku u grad, odletela je u vazduh.

Sva staljingradska zemlja se nekako nakostrešila i pocrnela. Izgledalo je kao da je neki strašan uragan uleteo u grad, podigao ga u vazduh i razbacao ostatke zgrada po trgovima i ulicama. Vazduh je postao vreo, ljut i gorak. Teško se disalo.

Čula se neopisiva buka koja je cepala sluh paklenom disharmonijom najrazličitijih zvukova. Fijuk padajućih bombi mešao se sa treskom eksplozija, škripom i zveketom zgrada koje je rušila razbesnela vatra. U tom haosu zvukova, razgovetno su se čula stenjanja i kletve umi-

rućih, plač i dozivanja u pomoć dece i ridanje žena. Srce se stezalo od saosećanja prema nevinim žrtvama fašističkog ljudožderstva, a razum se nije mirio sa mišlju da je nemoguće preduhitriti muke stotine mirnih građana, naročito dece.

Mnogo ih je poginulo tog teškog dana, ostavljajući zanavek o sebi svetlu uspomenu u ljudskim srcima.

U duši se rađala jedna misao koja je potisnula sve druge, misao da posle svršetka rata treba preduzeti sve mere i žestoko kazniti krvce ovog varvarstva, da treba učiniti sve da obični ljudi na zemlji shvate i ocene niskost srozavanja kao najteži prestup onih koji raspaljuju svetske ratove, da se ujedine i spreče ih u tome.

Slika koja se pred nama tada otkrila pružala je mogućnost da se posebno jasno oseti plemenitost naših ciljeva u velikom otadžbinskom ratu, i njegova uzvišena pravednost.

Međutim, Staljingrad nije samo predstavljaо poprište strahovitog razaranja. On je pokazao umešnost sovjetskih ljudi, vojnika i civila da se, u raznovrsnim uslovima boreći se i sa najtežim teškoćama, suprotstave neprijatelju.

Nemci su računali na paniku, hteli su da unesu međež u naše redove, da paralizuju komandovanje i da branici Staljingrada slome volju za dalju borbu, a oni postanu gospodari situacije. Njima se, izgleda, činilo da je volška tvrđava zbrisana sa lica zemlje, da njenih branilaca više nema, da su oni uništeni ili lišeni volje za otporom. Fašisti su zamisljali da je pobeda sasvim blizu. Ali, bila je to neverovatno pogrešna računica. Uskoro, veoma brzo, hitlerovci su počeli sve više da to osećaju na vlastitoj koži.

Više od 500 oruđa naše protivavionske artiljerije neprestano je dejstvovalo na avione vazdušnih pirata sa krstovima, uz istovremeno angažovanje dela snaga za odbijanje naleta tenkova fašista. U vazdušnu borbu su stupali odvažno i naši lovci. Često su se krilata čudovišta, jarosno ričući motorima i ostavljajući za sobom traku

crnog dima sa treskom zarivala u zemlju, šireći dim i smrad. Više od 90 fašističkih bombardera bilo je oborenog toga dana iznad Staljingrada od naše lovačke avijacije i protivavionske artiljerije frontova.

Celokupno civilno stanovništvo: radnici preduzeća, službenici, omladina, domaćice, zbijeni i vođeni komunista, neumorno su se borili sa požarima i njihovim posledicama, spasavali ljudi i materijalno blago, branili su od vatre preduzeća sa njihovom dragocenom opremom, sovjetske ustanove, sklanjali od opasnosti decu i ranjene.

U tom paklu požara, ruševina i lavina, u grohotu bombardovanja sovjetski ljudi nisu klonuli duhom, nisu pokleknuli. Oni su suprotstavili fašističkim varvarima svoju nesalomljivu volju, sačuvali su hladnokrvnost, nije ih uhvatila panika i učvrstili su snagu za dalju pobedonosnu borbu.

Neprijatelj nije mogao da zauzme Staljingrad iz pokreta. Uspeo je da se probije samo tamo gde je usled ogromnog brojnog preim秉stva uspeo da izbaci iz stroja branioce ovog ili onog odseka odbrane. Ali na novim položajima njemu su se isprečile nove veće i manje jedinice i hitlerovci su bili prinuđeni, bukvalno rečeno, da »progrižu« našu odbranu ako su hteli da bar nešto napreduju. 23. avgust bio je za Staljingrad bezgranično težak, ali je, bez obzira na to pokazao neprijatelju da čvrstina i heroizam naših ljudi, njihova izdržljivost i besprimerna hrabrost, volja za borbu i vera u pobjedu — ničim ne mogu biti pokolebani.

Bio je to rezultat onog neprimetnog, običnog i svakodnevnog rada Komunističke partije sa sovjetskim ljudima u mirno doba, koji su sada iz dana u dan vodili naši komandiri i komandanti i politički radnici pod rukovodstvom druga Hruščova. U tim surovim danima velike bitke on je bio na čelu moćne armije staljingradskih komunista, koji su ispoljili gvozdenu čvrstinu i neustrašivost u borbi entuzijazam i samopožrtvovanje u radu.

U 9 sati uveče na komandno mesto došli su sekretar Staljingradskog oblasnog komiteta Čujanov i Mališev, a ovde je već bio drug Hruščov i Vasiljevski. Svi su bili neraspoloženi. Grad je pretrpeo ogromne gubitke. Propali su plodovi višegodišnjeg nadahnutog rada desetine hiljada sovjetskih ljudi. Mnogo je bilo žrtava među civilnim stanovništvom. Neprijatelj je postigao ne mali taktički uspeh.

Tada sam telefonom ponovo obavestio Vrhovnu komandu o rezultatima u toku proteklog dana. Vrhovni komandant je zahtevao da se preduzmu sve mere za likvidaciju neprijateljske grupacije koja se probila.

U radiogramu koji je dobijen u podne on je ukazivao:

»Neprijatelj je probio vaš front malim snagama. Vi imate dovoljno snaga da uništite uklinjenog neprijatelja. Prikupite avijaciju na oba fronta i napadnite neprijatelja. Mobilisite oklopne vozove i pustite ih kružnom prugom oko Staljingrada. Koristite obilno dim, da bi zapetljali neprijatelja. Borite se sa neprijateljem ne samo danju nego i noću. Upotrebite svu artiljeriju i »kaćuše« ... Najvažnije: ne dozvoliti paniku, ne plašiti se drskog neprijatelja i sačuvati veru u naš uspeh«. J. Staljin.

Dok je Nikita Sergejevič primao izveštaje o situaciji u gradu, mi smo sa štabnim oficirima počeli da razmatramo operativna pitanja. Prvo su bili proučeni izveštaji obaveštajne prirode, a zatim su određeni zadaci avijaciji za sledeću noć i sledeći dan. Po završetku tih poslova proučili smo pitanja pripreme preduzeća za odbranu, formiranje novih radničkih odreda, itd.

U 23 časa smo zajedno sa načelnicima oba fronta razmotrili podatke za borbene izveštaje Vrhovnoj komandi koji su se dostavljali svakog dana u 24 časa. U borbenom izveštaju za Jugoistočni front izložen je tok teških bojava u rejonu stanice Tinguta i raskrsnice »74 km«. U tom izveštaju skoro i nismo spomenuli strašne događaje koji su se odigrali u Staljingradu. Pri izradi izveštaja o zbivanjima na Staljingradskom frontu ponovo smo svi doživljavali strašne događaje minulog dana. Sada, kada je sve

to bilo sažeto na jednom mestu i izneseno lakonskim jezikom operativnog dokumenta, njihov značaj, izgledalo je, postao je još jasniji.

Sadržaj izveštaja upućenog Vrhovnoj komandi svodio se, uglavnom, na ovo:

Neprijatelj je probio odbranu Staljingradskog fronta na njegovom levom krilu u rejonu Vertjači — Peskovatka i brzim prodorom na istok u rejonu Latašanka izbio na Volgu, presecajući time front na dva dela.

Neprijatelj je prišao sasvim blizu severnom predgrađu Staljingrada, gde je zaustavljen, i počeo je da tuče Staljingradsku fabriku traktora. Presećene su dve železničke pruge koje prilaze Staljingradu sa severa i severozapada.

Na taj način, uporedo s određenim taktičkim uspehom, neprijatelj je postigao ozbiljno narušavanje naših važnih komunikacija: volškog vodenog puta, kojim je dopremao gorivo ne samo za armije nego i za čitavu zemlju, i železničkih pruga preko kojih su se snabdevala oba fronta.

Zversko bombardovanje grada, osim neposrednih posledica, stvorilo je izuzetno težak položaj za rad industrijskih preduzeća, otežao rad gradskih sovjetskih i partiskih organa i rad vojnih štabova u rukovođenju jedinicama.

U ponoć smo s bolom u srcu potpisali taj izveštaj za Vrhovnog komandanta. Posle toga za moj sto prišli su drugovi Hruščov, Vasiljevski, Mališev i Čujanov. Razmotrili smo situaciju u kojoj se našao Staljingrad. U vezi sa oštro promenjenom situacijom na frontovima, sekretar Oblasnog komiteta je postavio pitanje o neophodnosti evakuacije nekih industrijskih preduzeća preko Volge i o premeni dizanja u vazduh niza drugih. Kada smo izmenjali mišljenja rešili smo da se obratimo Vrhovnoj komandi.

Pošto sam dohvatio telefonsku kombinaciju direktnog telefona, raportirao sam J. V. Staljinu bukvalno sledeće:

— Situacija u Staljingradu je teška, o čemu sam Vas već izvestio. Preduzimamo sve mere da odbranimo grad.

Ali gradsko rukovodstvo koje nam se obratilo misli da je neophodno evakuisati više preduzeća preko Volge i premiti za uništenje mnoga druga. Hruščov i ja se ne slažemo s tim mišljenjem.

Vrhovni komandant je na to odgovorio približno ovako:

— Ne želim da razmatram to pitanje. Treba shvatiti ako se počne sa evakuacijom i uništavanjem fabrika, to će se takav postupak razumeti kao odluka o predaji Staljingrada. Zato Državni komitet odbrane zabranjuje pripremu za uništavanje i evakuaciju fabrika.

Svi prisutni razumeli su odgovor J. V. Staljina bez mojih objašnjenja.

Odmah posle toga smo sastavili dva proglaša: jedan trupama, a drugi stanovništvu Staljingrada. U njima je bilo rečeno da Državni komitet odbrane zahteva da se od neprijatelja povrati uski pojaz staljingradske zemlje, da se okruže hitlerovci koji se tu nalaze i unište, i da je u tom cilju neophodno pojačati protivnapade na ovom odseku, kako bi se ponovo utvrdili na spoljnem staljingradskom odbrambenom pojazu. Proglas smo potpisali drug Hruščov i ja.

Proglaši su nam pomogli da mobilišemo sve snage na otpor protiv drskog neprijatelja.

Još nismo uspeli da završimo proglaše, kad je adūtant javio da je došao načelnik Obaveštajnog odeljenja Staljingradskog fronta. On je zamolio da nam dovede na saslušanje zarobljenika koji bi, po njegovom mišljenju, mogao da nam pruži dragocene podatke.

Uveli su nemačkog avijatičara, prilično mladog čoveka, negovanog nadmenog lica. Naredio sam prevodiocu da ga upita za čin i prezime. Razležu se glasni lajavi zvuci »Poručnik imperijalističkog ratnog vazduhoplovstva baron taj i taj...«

— Pitajte ga, šta ima da kaže komandantu fronta? — ponovo sam rekao prevodiocu.

Ponovo se prosuo zarobljenikov oštar glas. Pošto je izjavio da on služi u jedinici kojom komanduje unuk bivšeg kancelara nemačke imperije Ota fon Bizmarka, neprijateljski pilot je molio da mu poštedimo život.

Odgovaram da je, očigledno poručnik navikao da veruje Gebelsovim lažima o zverstvima Crvene armije.

— Brzo ćete se uveriti da su mnoge od vaših pređasnijih predstava bile ništa više no obične mladalačke zablude. Biće vam pošteđen život kao i svim nemačkim zarobljenicima, jer se Sovjetski savez pridržava opšte priznatih zakona vođenja rata. Nego, vi ćete se ubediti kuda će odvesti Nemačku nepravedan rat. Zašto ste spalili Staljinograd? — iznenada sam zapitao, gledajući sa mržnjom na tog žutokljunca. Da, to su on i njemu slični u toku današnjeg dana pretvorili grad u ruševine. On je prebledeo, nekako se skupio i zbumjeno progovorio: »Tako je naredio Firer. Da su Rusi predali Staljingrad, grad bi bio sačuvan a ovako će nestati sa geografske karte...«

— Živi bili pa videli — odgovorio je na to Nikita Sergejevič.

O planovima fašista za budućnost taj žutokljunac nije ništa znao.

Naredio sam da zarobljenika upute u pozadinu. Pretpostavljajući da ga vode na streljanje, baron je mrtvački prebledeo i oštro se okrenuo prema meni i sa suzama u očima ponovo je zamolio da ga poštedimo. Klateći se, otišao je praćen od načelnika Obaveštajnog odeljenja koji je bio zbumjen time što nikakvih vrednih podataka komanda od njega nije dobila.²

Izgledalo je da je dan završen, ali tada je ušao jedan od oficira za vezu koji tek što se vratio s prednjeg kraja

² Interesantno je spomenuti da je pri kraju staljingradske bitke u oborenom fašističkom avionu pronađen dnevnik grofa fon Ejnzidela, komandanta našeg zarobljenika, unuka »gvozdenog« kancelara. Poslednja stranica njegovog dnevnika završavala se ovim rečima: »Moj veliki deda je bio hiljadu puta u pravu kada je govorio da Nemačka nikada ne treba da otpočinje rat sa Rusijom.«

na severnim delovima Staljingrada. Naređujem mu da iznese pojedinosti borbi na tom delu gde je bio. Evo šta je rekao:

— Minobacački bataljon kapetana Sarkisjana, kad sam tamo stigao, bio je tek završio sa ručkom. Ljudi, iznureni stepskom vrućinom, razmestili su se u hladovini. Neko sa knjigom ili novinama, neko sa pismom za rodbinu. Jedinica je toga dana bila u drugom ešelonu. Komandant je ipak strogo i odgovorno pazio da svi vidovi obezbeđenja vrše svoju dužnost bez i najmanjeg slabljenja.

U 16,30 časova u skloništu kapetana zazvonio je telefon. Javio se komandir voda poručnik Bapko:

— Na uzvišici ispred voda pojavila se grupa tenkova. Cevi njihovih topova upravljene su na grad. Ne zna se čiji su tenkovi...

Iz borbenog obezbeđenja, svega minut i po posle toga, stigao je motociklist.

Bapko je nastavio da osmatra. Uzeo je sa sobom 4 borca i pošao u susret tenkovima. Na rastojanju od oko 50 m primetio je na mašinama crvene zastavice. Nešto dalje stajali su kamioni sa pešadijom. Napred nekoliko trotonskih »zisova« a za njima drugi automobili tako dobro maskirani da je bilo nemoguće odrediti koje su marke.

Pošto je naredio automatičarima da ostanu na mestu, Bapko je sam prišao ka tenkovima i povikao:

— Komandir kolone, napred!

Na prvom tenku polako se podigao kapak. Iz njega je izvirio čovek u plavom kombinezonu i kožnom šlemu tenistema. On ništa nije odgovorio Bapku, samo je mahnuo rukom kao da kaže: »Prodi me se, ne dosađuj...!«

Kada je čuo istoriju o »nemim« tenistima, komandant bataljona je došao do zaključka da je fašistička komanda odlučila da se probije u grad koristeći za to preobučene nemačke vojnike u crvenoarmejsku uniformu, koje je ukrcala na nekokliko sovjetskih mašina s crvenim zastavama. I skoro da je neprijatelj u tome uspeo: tenkovi

i motorizovana neprijateljska pešadija prošli su mirno bez metka prednji kraj i našli se sada tu na gradskim prilazima.

Uskoro su novi izveštaji potvrdili sumnju Sarkisjana. Bataljon se našao licem u lice s neprijateljem koji se probio i koji je bio brojno daleko nadmoćniji.

Komandant bataljona je naredio bateriji teških minobacača da otvorи vatru na neprijateljske tenkove, a drugoj bateriji (bataljonskim minobacačima) da postavi vatrenu zavesu između neprijateljskih tenkova i njegove motorizovane pešadije. Drugim baterijama je naređeno da uništavaju kamione sa pešadijom i pojedine neprijateljske strelce koji bi uspeli da se provuku kroz vatrenu zavesu.

Prvi tenk se pojavio u zoni dejstva minobacačkog odeljenja starijeg vodnika Babikova. Nišandžija Mahlovski ispalio je minu i ona je pala pravo ispod gusenice tenka. Drugom minom zaustavio je još jedan nemački tenk. Motopešadija, koja je pokušavala da se probije kroz vatrenu zavesu, pretrpela je velike gubitke i vratila se iza uzvišice. Za njom su pošli i tenkovi.

Pokušavajući da se učvrsti na visu, neprijatelj je počeo da se ukopava. Kapetan Sarkisjan je odmah naredio promenu sistema vatre. Sada je jedna baterija teških minobacača produžila da vatrom neposredno gađa tenkove, a dve druge izvodile su metodičnu vatru po dubini nemačkog borbenog rasporeda.

Fašisti su opet pošli na juriš. Ali je rezultat drugog napada bio još teži za napadača. Na uzvišici je ostalo preko 20 zapaljenih kamiona i desetine leševa vojnika i oficira. Neprijatelj se povukao, ali je i položaj minobacačlja bio dosta težak. Ponestalo je mina, a oklopne mašine su uz grmljavinu topovskih hitaca i uz zvezket gusenica ponovo jurnuli na minobacačlje.

Komandant bataljona je tada podigao iznad glave protivtenkovsku granatu. Istog trenutka s granatama u ruci za komandantom su pošle sve minobacačlje u susret

tenkovima. Eksplodirala je ispod gusenica prvog tenka, prva granata. Za njom druga, treća... deseta. Pet tenkova sa pokidanim gusenicama se zaustavilo u stepi.

Dok se vodila neravnopravna borba minobacačlja sa tenkovima, pozadi su odjekivali složni česti plotuni. To su tukli neprijatelja protivavionci, susedi, koji su došli da pomognu. Njihovi pogoci bili su precizni i uništavajući. Jedan za drugim, tenkovi su izbacivani iz stroja. Neprijatelj je tu bio zaustavljen...

Na komandnom mestu fronta dan se završavao, ali je to već bilo jutro novog dana. Događaji koji su se odigrali tog žarkog letnjeg dana ostavili su u svima nama duboki trag koji ni vreme ne može izbrisati. Trudio sam se da što vernije reproducujem događaje iz tog dana kako bih čitocu dao konkretnu predstavu o radu komande fronta. Ali moram priznati da je bilo još mnogo sličnih dana u periodu besprimerne odbrane Staljingrada.

Sledećih nekoliko dana neprijatelj je neprekidno napadao Staljingrad sa severa, ali brzo preduzetim merama taj deo fronta bio je dobro utvrđen, što je prisililo neprijatelja da se zaustavi. Jugozapadno od Staljingrada neprijatelj je, takođe, probio našu odbranu i dospeo u rejon Tundutovo, gde su vođene žestoke borbe. Uspeli smo da i na ovom odseku zaustavimo nadiranje neprijatelja. Ipak, položaj Staljingrada, u vezi sa izbijanjem neprijatelja na Volgu, bio je i dalje izvanredno težak i svakim danom situacija se pogoršavala.

I posle 23. avgusta, o čemu je već bilo reči, neprijatelj nije prestao da snažno bombarduje grad iz vazduha i da gađa njegova predgrađa teškom artiljerijom. Jedna od najvažnijih briga Vojnog saveta, u tesnoj vezi sa gradskim partiskim i sovjetskim organima u tim teškim uslovima, bila je da se obezbedi neprekidan rad staljingradskih fabrika za vojnu produkciju i za remont oštećene ratne tehnike, pre svega tenkova i artiljerije.

Ovom zadatku je mnogo pažnje posvećivao N. S. Hruščov, često boraveći u preduzećima i fabrikama. O

jednoj takvoj poseti fabrici za izradu traktora, sa više ili manje pojedinosti, ispričao mi je oficir za vezu koji je pratio N. S. Hruščova.

Pošto je stigao u fabriku, Nikita Sergejevič je ušao u sobi gde se obično planiralo.³ Tu su bili glavni inženjer, glavni tehnolog, načelnici odeljenja i nekoliko majstora. Pošto je brzo shvatio suštinu stvari Nikita Sergejevič je nekoliko puta uzimao reč u toku savetovanja. Dao je savet kako da se dovede u red proizvodnja u pogonima koji su bili oštećeni, organizuje protivpožarna služba, formiraju odredi za samoodbranu, itd. Ti saveti su imali veoma konkretan karakter i posle dogovora o zadacima rukovođioci fabrike su zahvaljivali Nikiti Sergejeviču, tvrdeći da im je on više puta pomogao da nađu izlaz iz naizgled skoro beznadežne situacije. Zatim je Nikita Sergejevič obilazio pogone, uglavnom one gde je bila potrebna pomoć. Njegov dolazak u pogon za sklapanje pomogao je da se reši pitanje brzog transporta gotove produkcije sa teritorije fabrike. Za vreme dok je Nikita Sergejevič bio u fabrici neprijatelj je izvršio jak vatreni nalet na fabriku, a istovremeno i njegova avijacija je počela sledeću seriju bombarderskih udara po fabrici i položajima naših jedinica koje su se branile severno od fabrike. Teritorija fabrike ličila je na bojište, na sve strane čule su se eksplozije bombi i granata i nastajali požari. Pojavili su se znaci zbuđenosti, a ponegde i panike, osobito među službenicima fabrike, poglavito žena. Nemir se pojavio i u pogonima, a ponegde je prestao i rad. Delimično se i administracija malo zbumila. Nikita Sergejevič je u pokretu sakupio komuniste i postavio im zadatak da smire ljudе i otklone paniku i da im objasne da ako napuste radna mesta, opasnost po život neće biti manja, a da od neprekidnog rada fabrike umnogome zavisi uspeh odbrane grada. Pošto je dobio vezu sa mnom Nikita Sergejevič je zamolio da se preduzmu mere protiv neprija-

³ Soba za kratke sastanke o proizvodnji u vezi sa zadatkom tekućeg dana ili nedelje.

teljskih udara. Izdata je komanda protivavionskoj i daljom artiljeriji da učutkaju neprijatelja. Izuzetna hladnokrvnost Nikite Sergejevića, praktični saveti Partijskom komitetu, administraciji i radnicima, operativnost i umešnost mera, toliko su uticili na kolektiv i popravili atmosferu da je svakome postalo jasno da je glavna opasnost u ovakvim slučajevima neaktivnost, jer ona stvara paniku.

Čovek koji poznaje svoj zadatak i koji razume njegov značaj, ne podleže strahu. Karakteristično je da komunisti fabrike traktora i čitav kolektiv nisu nijednom više zadrhtali, iako neprijatelj nije prestao sa vazdušnim i artiljerijskim naletima. Lekcija, koju im je dao član Vojnog saveta fronta, odigrala je svoju ulogu.

Glava VI

BORBE NA PERIFERIJI STALJINGRADA

U osvit zore sledećeg dana, 24. avgusta, novom žestinom rasplamsale su se borbe na severnoj periferiji grada, na liniji reka Suha Mečetka. Tamo su se borili puk 10. divizije pukovnika Sarajeva, doveden te noći, i 124. pešadijska brigada pukovnika Gorohova, pitomci Vojnopolitičkog učilišta, delovi protivvazdušne odbrane, lovački bataljoni narodne odbrane. Čitavim odbrambenim odsekom komandovao je drug Feklenko. Branioce je podržavalo oko 30 tenkova, od kojih je nekoliko bilo hitno upućeno sa remonta iz fabrike traktora. U drugoj polovini dana branioci Staljingrada su prešli u protivnapad. Uveče je neprijatelj bio odbačen 2 km nazad.

Svi napadi neprijatelja, koje je on više puta preduzimao poslednjih dana s ciljem da zauzme grad sa severa, bili su odbijeni. Za neprijatelja put u grad, na tom u to vreme najugroženijem pravcu, bio je zatvoren, ali su životni uslovi civilnog stanovništva bivali sve teži. Prirodno zato su bile preduzete sve mere što hitnije evakuacije žena, dece i staraca preko Volge. Čudovišno bombardovanje iz vazduha nije prestajalo. Oštro se postavilo pitanje zavođenja najstrožeg reda u gradu i 25. avgusta zapovešću komandanta fronta objavljeno je opsadno stanje u Staljingradu.

U rano jutro toga dana, još pod zaštitom jutarnjeg sumraka, neprijatelj je prešao preko Dona (južno od

Rubežnog), pošto je prebacio na istočnu obalu reke pešadijsku diviziju i do 25 tenkova, zauzeo je Kustovski i Kamišami i upao u severnu periferiju Kalača.

Kakve smo hitne protivmere ostavili mi u te veoma teške dane za Staljingrađane da bismo stabilizovali odbranu ili da makar lokalizujemo uspeh neprijatelja? Izuzetnost nastale situacije zahtevala je da se bez zadržavanja doneše odluka, organizuju brza dejstva od strane branioca, spreči nesnalažljivost u komandama, nered u trupi i oklevanje u dejstvima. Ni komande, ni jedinice nisu gubile ni najmanje vremena uzalud.

Još 21. avgusta u rejonu Samofalovka — Širokov — Lozno počela je koncentracija jedinica izvučenih putem pregrupacije i manevra a takođe i od onih koje su stigle iz rezerve Vrhovne komande. Ovde oformljena grupa, sastava 35. gardijska pešadijska divizija i 169. oklopna brigada, bila je predviđena za protivudar po neprijatelju sa severozapada (skica br. 8). Za komandanta te grupe je postavljen zamenik komandanta Staljingradskog fronta general-major K. A. Kovalenko. Već u drugoj polovini dana 23. avgusta ova grupe je sa linije Kotlubanj-Samofalovka izvela protivnapad na neprijatelja. U upornim bojevima 35. gardijska pešadijska divizija probila se u rejon Boljša Rosoška, gde se hrabro branila 87. pešadijska divizija 62. armije. Gardisti su zauzeli Malu Rosošku.

Krvave borbe koje su vođene imale su promenljiv uspeh. U tim bojevima večnom slavom su se ovenčali borci 87. i 35. gardijske pešadijske divizije. Često su vodovi ili čak odeljenja stupali u borbu sa mnogostruko nadmoćnjim neprijateljem i nagonili ga u bekstvo. Bilo je primera kada su svi branioci ovog ili onog položajaгинули до последnjeg, ali nisu napuštali položaje.

Baš na tom odseku tih dana izvršila su podvig 33 ruska junaka iz Sibira i Dalekog istoka. Čitava zemlja je čula za taj slučaj.

Prva vest o tome objavljena je u sledećem izveštaju 87. pešadijske divizije:

»Grupa crvenoarmejaca i komandira 1379. pešadijskog puka, ukupno 33 čoveka pod komandom potporučnika A. G. Jevtifejeva, potporučnika G. A. Strelkova, zamenika političkog rukovodioca L. I. Kovaljeva i starijeg vodnika I kl. D. I. Pukazova, budući podeljena na manje grupe i opkoljena od nemačkih tenkova u rejonu Male Rosoške, uništila je 27 neprijateljskih tenkova i 153 vojnika i oficira. U teškim uslovima u toku dva dana i dve noći oni su vodili borbu protiv 70 fašističkih tenkova...«

Sva 33 heroja došla su kasnije u štab fronta i ispričali detalje o njihovoј dvodnevnoј besprimernoј borbi. Istina, svaki od njih najmanje je pričao o sebi, ali je s ushićenjem pričao o podvizima drugova. Iz njihovih izjava stečena je jasna slika događaja. Neprijatelj je iz pokreta napao položaje koje su posedale već u borbama veoma proređene jedinice 1379. puka. Dočekani uređenom vatrom, oni su počeli da traže slabo mesto. Pronašli su ga tamo gde je već u borbama veliki broj vojnika bio ubijen ili ranjen. Neprijateljski tenkovi prodrli su u našu pozadinu pošto su zatvorili čvrst obruč oko šačice hrabrih. Bila su potpuno opkoljena 33 naša borca. Položaj je bio utoliko teži, što su svi ti borci bili novi, većina je prvi put u životu videla živog neprijatelja. Ali, pošto su se našli u tako teškoj situaciji borci nisu ustuknuli. Zamenik političkog rukovodioca Leonid Kovaljev se obratio svima koji su ga mogli čuti u tutnjavi bitke: »Drugovi! Stvar stoji ovako, ili će neprijatelj nas ili mi njega. Mislim, mi ćemo njega!« Pored njega nalazio se rov grupe vezista na čelu sa potporučnikom Jevtifejevim. Svi oni su složno podržali Kovaljeva, položivši zakletvu da će pobediti ili umreti.

Tada se iz pozadine na rovove opkoljenih kretalo nekoliko neprijateljskih tenkova. Kada su se približili, otvorili su preciznu vatru protivoklopnim oružjem, ali su neprijateljski tenkisti zaobilazeći oštećene tenkove uporno išli napred. Eto, već su prvi tenkovi stigli do samih rovova; evo, već jedan od njih prelazi preko rova zasipačući zemljom one u njemu. Međutim, ni to nije uplašilo

hrabre vojнике, који су испољили храброст и чврстину. Вojник Semjon Kalita дигао се из рова и бацио бочу са запалјивом смесом. Тренутак — и тенк је горео.¹

Примеру Kalite sledili су остали. Сам Kalita запаљио је још два тенка. Vodnik Vladimir Pashaljni preciznim pogocima запаљио је 3 тенка. Tenkisti су ћурно напуштали тенкове у пламену, али је већина падала погодена мечима наših automatičara, међу којима се нaročito preciznim pogocima isticao vojnik Vasilij Matjušenko.

Prvi neprijateljski напад био је заустављен. Pošто су изгубили на бојишту 13 оштећених и запаљених тенкова и неколико десетина ранjenих и мртвих, neprijatelj se povukao.

Branioci položaja нису имали губитака. Sada su se они сами на делу uverili u svoju snagu.

Prošlo je још неколико сати. Hitlerovci су опет отпочели нов напад на шаћицу heroja. Ovoga пута главни удар био је управљен на krila где су се branili vezisti, али njihovi položaji су били ranije припремљени за kružnu одбрану.

Potporučnik Jevtifejev je prebroјао protivoklopне метке, било ih је svega 20. »Na tenk — jedno do dva zrna, никако више«, прораčунao је он zajedno са осталим борцима, припремајуći oružje.

Tenkovi су се кретали у rastresitom poretku. Jevtifejev је сачекао да дођу на дomet oruđa, испаљио је onda 6 metaka i uništio 4 тенка. Ostali су uporno produžавали kretanje. Uskoro је понестало municije. Preteći približava se rovu čelično čudovište, škripeći gusenicama i pucajući bez reda. Vodnik I klase Fomičev, чврсто је стегао u ruci protivtenkovsku granatu. On очекује komandu. Evo је: »Bacaj! Sad!« Tenkovi су само на 7-8 метара od rova. Pošто се brzo ispravio vodnik baca granatu. Eksplozija. Tenk se zaustavio. Tako су били odbijeni svi наредни напади neprijatelja који је stalno navaljivao u toku dva dana.

¹ Osobenost te smeše se sastoji u tome što čim se flaša razbije o tenk, smeša razlivena po tenku se sama pali.

Drugog dana u podne nestalo je hrane, a što je najvažnije i vode. Vrelo avgustovsko sunce i stepski vетar izazivali su strahovitu žed, ali su 33 heroja kao i pre čvrsto držali svoj položaj, svaki se borio s neprijateljem vešt, muški. Kada su se kasnije divili njihovom podvigu, oni su zbumjeno pitali: »Kako smo drukčije mogli da se ponašamo?«

Izbačeno je bilo iz stroja 27 neprijateljskih tenkova, a ostali su odbijeni. Preko 100 hitlerovskih oficira i vojnika bilo je ubijeno na bojištu. Naši su imali samo jednog lakše ranjenog i to donosioca municije Filipa Žezlova.

Osim pomenutih boraca, treba istaći i vodnika Mihailova Mingaljeva, vojnike Ivana Timofejeva, Nikifora Jusa i Nikolaja Vlaskina koji su uništili svaki po jedan — dva tenka.

Podvig 33 protivtenkovska borca ponovilo je 28 gardista-panfilovaca, ali samo sa srećnjim ishodom borbe. Njihova imena postala su, takođe, besmrtna u našem narodu.

Obraćajući se braniocima Staljingrada, oni su pisali:

»Vama, junačkim braniocima Staljingrada, upućujemo naše reči.

Evo već mesec dana traju žestoke borbe za grad Staljingrad. Nama su naša Boljševička partija, naš narod, naša velika otadžbina, stavili u zadatak da ne pustimo neprijatelja na Volgu, da zaštitimo Staljingrad. Izvršavajući svoj dug prema sovjetskom narodu, našoj otadžbini, Boljševičkoj partiji, mi — borci jedinice druga Kazarceva² izdržali smo napade mnogo jačeg neprijatelja i nismo ga pustili.

² Kazarcev Aleksandar Ignjatjevič — u periodu staljingradskе bitke pukovnik, rođen 1901. godine, potiče iz seljačko-nadničarske porodice, u Sovjetskoj armiji od 1920. godine, član KPSS od 1928. godine. Učestvovao je 1920—1921. godine u borbi protiv bandita. U velikom otadžbinskom ratu istakao se kao talentovani komandant i proglašen je za heroja Sovjetskog Saveza. Sada je general-potpukovnik.

Bilo nas je 33. Tučeni artiljerijskom i minobacačkom vatrom, i avionskim bombama neprijateljske avijacije mi ne samo da smo izdržali i odbili napade fašista nego smo i naneli velike gubitke neprijatelju preciznom snajperskom vatrom. Na nas je pošla kolona od 70 tenkova i mnogo pešadije. Nemamo reči, strašno nam je bilo. Ali, pošto smo prikupili sopstvenu volju, mi smo pod komandom potporučnika A. G. Jevtifejeva, zamenika politruka L. I. Kovaljeva i starijeg vodnika I klase D. I. Pukazova odlučili da prihvatimo napad tenkova i počeli smo borbu...

I šta je bilo? Pobedili smo mi! U dvodnevnoj borbi mi smo zapalili flašama sa zapaljivom smesom, uništili granatama i protivoklopnim puškama 27 fašističkih tenkova i ubili preko 150 hitlerovaca. To je bio rezultat borbe u kojoj su svi naši borci pokazali čvrstinu, hrabrost, neustrašivost, smelost i mržnju prema neprijatelju.

Zašto smo mi pobedili?

Pobedili smo zato što iz dubine duše mrzimo neprijatelja i gorimo od želje da se osvetimo za zverstva hitlerovskih zločinaca, zato što vodimo pravednu borbu, branimo našu otadžbinu, naš Staljingrad, našu rođenu Volgu. Pobedili smo zato što smo bili istrajni i hrabri, zato što smo uspostavili gvozdenu disciplinu, jedinstvenu volju i jedinstvenu težnju u našim redovima. Skoro polovinu uništenih tenkova zapalilo je disciplinovano i uporno odeljenje vodnika M. I. Mingalova.

Eto zašto, obraćajući se danas vama, i ovim pismom, i iznoseći naše borbene uspehe, mi pozivamo vas, borce Jugoistočnog fronta, da do smrti, istrajno i nepokolebljivo, branite rodni Staljingrad, svete obale voljene i u našim narodnim pesmama opevane reke Volge. Ni koraka nazad! Ispoljimo svi, kao jedan, najveću hrabrost i istrajnost i herojstvo u borbi sa neprijateljem koji se suviše zateleo. Napred, na neprijatelja! ...»

Ovo pismo proslavljenih junaka došlo je do svakog borca fronta, izazvalo živ odziv u svim većim i manjim jedinicama, i podstaklo ih na još veću odlučnost da se po

svaku cenu zaustavi neprijatelj i da mu se zatvori put ka Volgi i Staljingradu.

Ali da se vratimo na naše protivmere (skica 8).

U cilju izbjanja u pozadinu i na komunikacije neprijateljske grupacije, koja se probila na Volgu severno od Staljngrada, dve naše pešadijske divizije 21. armije, ujutro 24. avgusta, prešle su u napad iz rejona Serafimovič — Klecka. Istoga dana (24. avgusta) prešla je u napad i delom svojih snaga i 1. gardijska armija kod Novo Grigorjevske. Ova armija je zauzela naseljena mesta Jarkovski i Bližnja Perekopka, što je proširilo mostobran na desnoj obali Dona, ali nije mogla da potpuno odseče uklinjenu neprijateljsku grupaciju.

Drugog dana, 25 avgusta, nekoliko divizija 63. armije izvelo je protivudar na neprijatelja sa linije Jelanska — Zimovski i uspevaju da se probiju na jug i zauzmu važan mostobran na desnoj obali Dona.

Za to vreme uspeli smo da popunimo grupu generala Kovaljenka sa dve pešadijske divizije, ojačane tenkovima. Ujutro 26. avgusta ova grupa je pokušala da nanese novi protivudar iz rejona Samofalovke, ali nije uspela da probije neprijateljsku odbranu zbog slabe artiljerijske podrške, slabog sadejstva a takođe, što je osnovno, i zbog toga što su naše nastupajuće snage bile podvrgnute snažnim udarima neprijatelja avijacije. Hitlerovci su već tada zauzeli niz dominantnih uzvišica i uspeli da organizuju siguran vatreni sistem i protivoklopnu odbranu.

Izveli smo protivudar i iz rejona Gorodišće — Gurm-rak (grupa generala Števneva, izvučena iz 62. armije). Tim manevrom osuđen je pokušaj neprijatelja da prodre u grad sa severozapada.

Tokom 10 dana, od 23. avgusta do 2. septembra, jedinice Staljingradskog fronta preduzele su niz žestokih protivnapada u težnji da unište neprijateljsku grupaciju koja se probila do Volge. Za izvršenje tog zadatka bile su angažovane novoprstigle divizije (istina, malobrojne i nedovoljno pripremljene za borbu), a pronalažene su, takođe, snage i sredstva putem mogućeg manevra. Za odbijanje

tih protivudara, neprijatelj je morao da uputi znatne snage na sever.

Neprijatelj je ojačavao svoje jedinice, naročito tenkovima. Izvodio je napade za proširenje mostobrana i uzimanje pogodnih položaja. Istovremeno hitlerovci su ubrzano utvrdili zauzete položaje.

Našim jedinicama je više puta pošlo za rukom da »zatvore vrata« probija. Ali, ujedno je neprijatelj svaki put ponovo organizovao napade nadmoćnjim snagama, izvodeći ih sa različitih pravaca, podržane ogromnom massom tenkova i avijacije i uspevajući da uspostavi prvo-bitnu situaciju. Ni posle 10 dana i noći teških borbi, na žalost, mi nismo uspeli da postignemo neke rezultate da bismo učvrstili postignuti uspeh ili tim pre da bismo likvidirali opasni klin, koji je neprijatelj zabio u našu odbranu. Bilo je jasno da nam nedostaje snaga.

Ipak, neprijatelj nije uspeo da se probije u Staljin-grad, uprkos svojoj nadmoćnosti u tenkovima, pešadiji a naročito u avijaciji.

Evo šta piše o tim borbama general Der:

»Kao rezultat tih protivnapada (protivnapada sovjetskih jedinica — A. J.) neprijatelj je uspeo da odseče naš oklopni korpus,³ koji je u toku nekoliko dana bio prinuđen da odbija napade, snabdevan iz vazduha i pomoću malih grupa, koje su uspevale da se probiju k njemu noću pod zaštitom tenkova...«

U toku jedne sedmice divizije 14. oklopног korpusa nalazile su se u kritičnom položaju na obali Volge...⁴

General Halder, u to vreme načelnik štaba Vrhovne komande kopnene vojske, ističe da je komandant 14. oklopног korpusa tih dana doneo odluku da napusti zauzeti odsek, ali da mu je to bilo kategorički zabranjeno od komandanta grupe armija »B«, generala fon Vajksa.

Neprijatelj je morao da ojačava drugim jedinicama 14. oklopni korpus. A po planu, pak, trebalo je da taj kor-

³ Osnovna viša jedinica koja se probila na Volgu.

⁴ Г. Дёpp, *Поход на Сталинград*, Воениздат, 1957, str. 48.

pus, po izbijanju na Volgu, odmah skrene na jug i zauzme severni deo grada. Na taj način, vidimo da se taj korpus angažovao u teškim krvavim borbama i da je jedva uspevao da zadrži zauzeto zemljište.

Nemačka komanda je besnela i podvrgavala je grad divljačkom bombardovanju sve do kraja avgusta. U rejonu severno od Staljingrada žestoke borbe sa neprijateljem vodile su 3 malobrojne divizije, koje su se zadesile na glavnom pravcu neprijateljskog udara.

Protivudari sovjetskih trupa sa severa, o čemu smo napred govorili, izvođeni su više puta, ali su svi oni preduzimani bez dovoljne podrške artiljerije, često su jedinice ubacivane u borbu onako kako su pristizale, jer je sporost bila stvarna »smrtna opasnost«. Iz tog razloga jedinice Staljingradskog fronta nisu uspele da likvidiraju neprijateljski klin ali su mnogobrojni protivudari i protivnapadi imali bitan uticaj na tok borbenih dejstava. Oni su odvlačili značajne snage napadača primoravajući ih da odbijaju te udare. Rezultat toga je bio taj što neprijatelj nije bio u stanju da razvije napad širih razmara na Staljingrad. Nama je to omogućilo da do određenog stepena sredimo odbranu, učvrstimo je i ojačamo novim jedinicama.

Tih dana, dok su se severno od Staljingrada vodile žestoke borbe, neprijatelj je otpočeo napad i iz rejona Kalača. 25. avgusta hitlerovci su ovde forsirali reku Don i snagama dve pešadijske divizije otpočeli nastupanje duž železničke pruge Kalač — Staljingrad, o čemu je ukratko ranije već govoren. Skoro istovremeno neprijatelj je napadao i iz rejona Abganerova, na sever i severoistok, usmeravajući napad u bok i pozadinu 62. armije, čiji su delovi vodili uporne borbe u rejonu Kalača i protiv desnog krila 64. armije. Stvorena je izvanredno teška situacija neposredno za Staljingrad. U stvari, razbijanjem 62. armije i desnog krila 64. armije neprijatelju bi bio otvoren skoro sasvim slobodan put ka Staljingradu sa zapada. Trebalo je osujetiti protivničku zamisao. Mere za obezbeđenje levog boka 62. armije bile su već preduzete. Jedi-

nice 64. armije pod komandom generala Šumilova u veoma upornim borbama odbile su prvi, najžešći neprijateljski napad, a to je već pružilo mogućnost manevra koji je spasavao situaciju.

Na tom delu fronta, konkretno, borbe su ovako tekle.

Krajem avgusta pošto je koncentrisao snažnu oklopnu grupu u rejonu Kapkinski — Tebektenerovo neprijatelj je preduzeo aktivna dejstva. U zoru 28. avgusta velike grupe bombardera za obrušavanje počele su bombardovanje našeg prednjeg kraja u tom rejonu. U 6,30 časova ujutro tenkovi i motorizovana pešadija su napali položaje 64. armije u zoni odbrane 126. pešadijske divizije. Posle dvočasovne žestoke borbe, za koje vreme je branilac više puta prelazio u protivnapad, neprijatelj je bio odbačen. Ponovo su neprijateljski avioni za obrušavanje bombardivali našu odbranu, posle čega je opet obnovljen napad tenkovima, ali je i ovaj bio odbijen.⁵ Tek posle trećeg udara u 14,30 časova oko 100 nemačkih tenkova je uspelo da probije naš prednji kraj i da krajem dana izbije u rejon Gavrilovke u pozadinu 64. i 62. armije. Međutim, moto-pešadija neprijatelja, koja je pratila tenkove bila je odsečena od boraca 126. pešadijske divizije koji su ostali na svojim položajima (skica 1 i 8).

Bilo nam je jasno da je manevar neprijatelja na tom delu fronta bio sračunat na bočni udar na 62. armiju. Pri tome u njegovoj prvoj etapi on je pretio da nam dezorganizuje našu odbranu na desnom krilu 64. armije, koja se u to vreme našla u nepovoljnoj situaciji usled povlačenja 62. armije iz rejona Kalača. Rejon, posednut desnokrilnim jedinicama 64. armije, u toj situaciji izgubio je svoj operativni značaj za odbranu grada, jer se on sada više nije mogao koristiti kao isturen položaj za protivudare. Nisu postojale ni rezerve pomoću kojih bi se mogao parirati udar neprijatelja koji je izbio u rejon Tundutovo — Nariman.

⁵ Uhvatili smo upornu molbu nemačkih tenkista da se i treći put pošalju bombarderi za obrušavanje.

Ti događaji su nas prisilili da ujutro 29. avgusta izdamo naređenje o povlačenju desnog krila 64. armije.

»... 1. Desno krilo 64. armije povući noću 30. 8. 42. na međupoložaje odbrane: Ljapičev — severna obala reke Krepj — sovhoz Krepj — visina horizonta 180 — raskrasnica »74 km« i dalje pravcem predašnjeg prednjeg kraja.

2. Povlačenje jedinica organizovati tako da se ne dozvoli izbijanje neprijatelja na ove položaje ranije.

3. Na ranijem položaju odbrane ostaviti manje zaštitne odrede.

4. Dve pešadijske divizije (29. i 204.) izvući u rezervu komandanta 64. armije, i to: jednu u rejon Verhnje Caričinski — Zeta; a drugu u rejon Blnikov — kota 109,4 — kota 106,5.«

Naređenje je bilo izvršeno tačno na vreme.

30. avgusta neprijatelj je nastavio se napadima, pokušavajući da izoluje odlučujući uspeh na tom pravcu i da izbije na reku Červljena. Opet je na tom pravcu dejstvovala skoro sva njegova avijacija.

Isto tako ne gubeći vreme, neophodno je bilo izvući glavne snage 62. armije od nameravanog veoma jakog neprijateljskog bočnog udara. Njeno levo krilo trebalo je neodložno povući na srednji staljingradski odbrambeni pojas.

Komandant armije general-potpukovnik A. I. Lopatin u 12.00 časova, 30. avgusta, dobio je lično od mene na svom komandnom mestu naređenje za pregrupaciju koju je trebalo početi u 21 čas (tj. u 9 časova). Prema tom naređenju trebalo je noću, 31. avgusta, izvršiti 40-kilometarski marš, povući se na srednji pojas staljingradske odbrane i biti spremni za njegovu odbranu. Oficiri i generali štaba fronta, koji su bili na komandnom mestu, ostali su u armiji za pružanje pomoći pri izvršenju zadatka.

Izvodeći zadržavajuću odbranu delovima ostavljenim na predašnjim položajima, naše jedinice su organizovano,

bez gubitaka, pošto su sačuvale tehniku, izvršile u toku noći veoma težak pokret i ujutro su pristupile usavršavanju odbrane na srednjem odbrambenom pojusu.

Ove mere, kao i niz drugih, bile su u vezi s našim težnjama da se braniocima stvori pogodnija situacija, da bi vremenom oduzeli inicijativu od neprijatelja. Međutim zasada je još neprijatelj nama nametao svoju volju i primoravao nas da borbe vodimo na pravcima nepogodnim za nas. Stvorena je stvarno krajnje teška situacija. Izbijanje neprijatelja u rejon Tundutovo — Nariman i njegovo dalje nadiranje na sever iz tog rejona ugrožavali su bok i pozadinu 62. armije, dok je ona za to vreme vodila krvave borbe u rejonu Kalača. Ako bi ona bila razbijena, put za Staljingrad sa severozapada bio bi potpuno sloboden. U toj situaciji važno je bilo ostvariti čvrsto komandovanje, mobilišući ljudе na odsudan otpor neprijatelju.

Vojni savet fronta i lično Nikita Sergejevič preduzimali su sve potrebne mere za jačanje monolitnosti naših redova. Najvažnije je bilo ukloniti i najmanje znake panike. Morali smo razviti takav tempo rada da su naši pomoćnici, zamenici i štabovi jedva dospevali da nas prate. U toku ovog izvanredno napregnutog perioda skoro sve vreme morali smo da budemo na komandnim mestima te jednog te drugog fronta da ne bismo ni za trenutak izgubili rukovođenje trupama i da bismo držali komandni sastav u stanju borbene mobilnosti, u stalnoj brizi da učvrsti moral boraca, i spremnosti da iznađe nove »unutrašnje rezerve« za račun moguće pokretljivosti trupa i vatrenih sredstava.

Radili su neumorno komandiri, komandanti i politički radnici svih stepena. Svakim danom jačao je otpor i upornost naših jedinica; oni su se borili uporno i sa izvanrednom hrabrošću.

31. avgusta obe armije bile su u celini povučene na srednji staljingradske odbrambeni pojus.

62. armija se u to vreme prikupila na liniji Rinok — Orlovka — Zapadnovka — Novi Rogaćik. Još 29. avgusta

pošto je ova armija bila odsečena od Staljingradskog fronta ušla je u sastav Jugoistočnog. Oslabljena u pret-hodnim borbama, armija se nalazila u veoma teškom stanju. Da bismo je ojačali morali smo da iskoristimo poslednje rezerve Jugoistočnog fronta.

Pošto je posela deo fronta Novi Rogačik — Ivanovka -reka Červljena, 64. armija, kao uostalom i 62. armija, nije uspela da organizuje odbranu na novim položajima a neprijatelj je ponovo naneo udar na njen desni bok.

Povlačenje 62. i 64. armije na srednji odbrambeni staljingradski pojas bilo je krajnje nužno još i stoga, što bi se, u suprotnom slučaju, protivavionska artiljerija, koja je imala svoje položaje u osnovi u severnim i zapadnim delovima grada, našla potpuno otkrivena pod udarcima neprijatelja i time bi neosporno bila uništena. Pod zaštitom pak svoje armije protivavionci su odigrali veoma značajnu ulogu, i to ne samo u protivvazdušnoj odbrani, već i u odbijanju napada neprijateljske kopnene vojske, poglavito tenkova. Time smo sačuvali glavne snage naše protivavionske artiljerije, koja je kao što je poznato dala značajan doprinos odbrani Staljingrada.

Komplikovanost odbrambenih borbi tog perioda sastojala su se u tome, što mi u Staljingradu nismo imali rezervi. Zbog toga na pravcima verovatnih udara neprijatelja, o čijim pripremama smo u većini slučajeva znali, nije bilo moguće koncentrisati trupe, organizovati odbranu po dubini, koja bi na sebe primila neprijateljski udar i time bi omogućila trupama koje se povlače da se srede. Takav uslov koji je neophodan da bi se sačuvala čvrstina odbrane nije se mogao stvoriti. Jedinice su morale u početku da se bore na prvom položaju zatim da se pod borbom povlače i opet da se bore na novom položaju. Baš u tome se ispoljava nečuvena odvažnost trupa.

Neprijatelj se nije smirio. Tog istog dana, kada su 62. i 64. armija izvršile povlačenje, neprijatelj je, pošto je koncentrisao u rejonu Nariman — Rakotino grupaciju od 6 divizija (od kojih su bile 2 oklopne i 1 motorizovana), uz sadejstvo jake avijacije, otpočeo napad na Basargino

— Voroponovo. Na tom delu fronta borbe su trajale tri dana. Naše jedinice nisu uspele da se dobro učvrste na novim položajima. To je neprijatelju pružilo mogućnost da ponovo razdrma našu odbranu. Prvog septembra neprijatelj je zauzeo Basargino. Zbog toga su se 62. i 64. armija opet našle pod bočnim udarima neprijatelja i to na spoju. Po odluci Vojnog saveta, 2. septembra, obe armije su se povukle na unutrašnji staljingradski odbrambeni pojas.

Organizujući napad 31. avgusta, neprijatelj je sebi postavio zadatak da 1. septembra zauzme Staljingrad. On je izveo pritisak, neviđen po snazi, uzdajući se, uglavnom, u moć avijacije, tenkova i samohodne artiljerije (art-napad) koja je izgleda ovde primenjena prvi put. Svako novo oružje ima efekat i neprijatelj je računao na to, ali никакvi artnapadi nisu slomili Staljingrađane. On je uspeo da nas samo na pojedinim mestima potisne, mada uz velike gubitke, ali do grada nije stigao.

U jednom od telefonskih razgovora sa J. V. Staljinom (koncem avgusta ili početkom septembra 1942. god.), iznoseći karakteristiku teških borbi na oba fronta, referisao sam da bi rezultati naših protivnapada i protivudara bili mnogo efikasniji ako bi u toku borbe naša pešadija imala neposrednu podršku vatrenih sredstava. Izneo sam predlog neophodnosti samohodne artiljerije koja bi zajedno sa pešadijom napadala neprijatelja. Takva vrsta artiljerije bi organizaciono morala da uđe u sastav pešadijskih pukova. Kratko obrazloženje tog predloga bilo je u tome što je razvoj automatskog oružja u to vreme veoma otežavao kretanje pešadije na bojištu. Teoretski proračuni količine zrna, parčadi, itd., koji su padali na svaki kvadratni metar zone napada, pokazali su da ništa živo u njoj nije moglo ostati. Naše jedinice su, savlađujući vatrenu prepreku, ipak izvršavale postavljene zadatke, ali su imale velike gubitke. Da bi se to izbeglo trebalo je neutralisati automatsku vatru neprijatelja. Artiljerijska zaštita i podrška pešadije vatrom sa zaklonjenih vatrenih položaja nije mogla da potpuno obezbedi neutralisanje vatrenih

tačaka, pošto su one bile rasturene i dosta pokretne. Artillerija, koja je pratila pešadiju vatrom i pokretom, bila je i sama osetljiva na vatu neprijatelja, skoro isto tako kao i pešadija. Potrebna nam je bila baš samohodna artillerija. Prisustvo moćnih borbenih mašina, bok uz bok sa nastupajućim jedinicama, uticalo bi veoma pozitivno na moral naših boraca.

1. septembra 1942. Vojni savet je izdao zapovest jedinicama oba fronta, koja je imala za cilj da sasredi volju i energiju vojnika na izvršenje zadatka koji su stajali pred frontovima u vezi sa novostvorenom komplikovanom situacijom.

»ZAPOVEST JEDINICAMA STALJINGRADSKOG
I JUGOISTOČNOG FRONTA«

№ 4

1. septembar 1942. god.

Položaj

Drugovi borci, komandiri, komandanti i politički radnici, hrabri branici Staljingrada!

Već mesec dana se odvija žestoka borba za grad Staljingrad. Nemci su izgubili stotine tenkova i aviona. Zverske hitlerovske bande probijaju se preko gomile leševa svojih vojnika i oficira ka Staljingradu, ka Volgi.

Naša Boljševička partija, naš narod, naša velika otadžbina stavila nam je u zadatak da ne pustimo neprijatelja da izbije na Volgu, da zaštitimo Staljingrad. Odbrana Staljingrada je od odlučujućeg značaja za čitav sovjetski front.

Ne štedeći snagu, prezirući smrt, ne dozvolimo Nemcima da izađu na Volgu; ne dajmo Staljingrad. Svaki od nas mora da shvati da bi, ako bi Nemci zauzeli Staljingrad i izbili na Volgu, to ojačalo naše neprijatelje, a oslabilo naše snage.

Ni koraka nazad!

Vojni savet zahteva od svih boraca, komandira, komandanata i političkih radnika, od svih branilaca Staljingrada, beskrajnu hrabrost, odlučnost i herojstvo u borbi sa drskim neprijateljem.

Neprijatelj mora biti i biće razbijen na prilazima Staljingradu.

Napred na neprijatelja! U nepoštednu borbu, drugovi, za Staljingrad, za našu otadžbinu!

Smrt nemačkim okupatorima!

*Komandant Staljingradskog
i Jugoistočnog fronta
general-pukovnik
A. JERJOMENKO*

*Član Vojnog saveta Staljingradskog
i Jugoistočnog fronta
general-potpukovnik
N. HRUŠČOV*

2. septembra su jedinice Jugoistočnog fronta posele odbranu na unutrašnjem odbrambenom pojasu, i to: 62. armija na delu fronta Rinok — Orlovka — Gumrak — Pesčanka; 64. armija na liniji Pesčanka — Ivanovka. 57. armija se branila na odranije posednutoj liniji južno od Staljingrada.

Situacija za naše jedinice time je postajala sve složenija. Ali, i neprijatelj, pošto je pretrpeo velike gubitke, nije uspeo da ostvari svoje planove zauzimanja Staljingrada, iako je Hitler već tri puta određivao datume njegovog pada. Hitlerovci su izgubili mesec i po dana u vremenu, ogroman broj ljudi i velike količine ratne tehnike, ali su još bili daleko od svojih ciljeva, mada su došli do staljingradskih zidina.

Glava VII

ARTILJERIJSKA PESNICA

Staljingrad gori neprestano već mnogo dana. Strašni požari u gradu vidljivi su na desetine kilometara.

Počev od 23. avgusta neprijatelj je neprekidno, i danju i noću, bombardovao Staljingrad, prelaze i njegovu neposrednu okolinu. 2. septembra neprijatelj je izveo još jedno, osobito žestoko, masovno bombardovanje grada. Jednovremeno su bombardovani i prelazi na Volgi i putevi do tura, železnički i drumski, što je otežalo materijalno-tehničko snabdevanje jedinica, narušilo normalan pridolazak popune, koja se sada obavljala uglavnom Volgom jer su drugi putevi bili odsečeni. Navozi, skele, svi brodovi koji su radili na prebacivanju preko Volge, podvrgavani su artiljerijskoj i minobacačkoj vatri i udarima avijacije. Prelaz preko Volge danju postao je izvanredno težak, a ponekad skoro i nemogućan. Tada smo počeli da praktikujemo noćna prebacivanja, vršeći ih čas uveče čas u ponoć ili u zoru. Ma kako da se neprijatelj trudio da pretvori noć u dan, ipak su ostajala neosvetljena mesta ili su pauze između perioda osvetljavanja. Svetleća sredstva bacana iz aviona, izbacivana iz pušaka i raketnih pištolja, palila su se čas bliže, čas dalje, čas visoko, čas nisko, često ih je odnosio vetar. Zato su neprijateljevi osmatrači često sticali izvanrednu predstavu o ciljevima, a ponekad ih nisu ni videli. Prirodno je što je u takvim uslovima tačna korektura vatre bila veoma otežana. U vezi s tim noću je

neprijatelj, po pravilu, otvarao vatru po površinama, po verovatnim mestima pristajanja i prilazima, gađajući ih jedno za drugim (po redu) ili napadajući ih jednovremenno vatrenim naletima. Prema efikasnosti takvo se gađanje, naravno, ne može uporediti sa dnevnim gađanjem pomoću nišanskih sprava.

Staljingradski front, kao što je već rečeno, bio je razdvojen na dva dela.¹ 62. armija ušla je u sastav Jugistočnog fronta. Uski klin zabijen u našu odbranu na desnoj obali Volge izolovao je frontove jedan od drugoga. Taktičko sadejstvo krilnih združenih jedinica oba fronta bilo je narušeno.

Posle izbijanja neprijatelja ispred poslednjeg, unutrašnjeg odbrambenog pojasa Staljingrada, situacija je za Jugistočni front postala krajnje opasna. Pošto su primile na sebe osnovne udare u prethodnim etapama borbi, 62. i 64. armija, već su bile pretrpele znatne gubitke. Njihove divizije su postale malobrojne, a naročito im je nedostajalo materijalnih sredstava, osobito artiljerije.

Na front 62. armije i desno krilo 64. armije napadala je neprijateljska grupacija od 8 pešadijskih, jedne motorizovane i 2 oklopne divizije. Grupu je podržavalo oko 500 tenkova a iz vazduha 1.000 aviona. Neprijatelj je imao preko pet puta veću nadmoćnost. (A. Der priča o malobrojnosti napadačevih snaga!) Napadači iz vazduha bivali su sve jači; neprijatelj je neprekidno bombardovao naše jedinice velikim grupama aviona; broj avio-poletanja samo na frontu 62. i 64. armije je dostizao do 1.500, a na čitavom frontu preko 2.000 na dan.

U takvim uslovima počela je nova etapa bitke na Staljingrad — bojevi na unutrašnjem odbrambenom pojusu.

¹ U toj situaciji komanda Staljingradskog fronta nije se mogla više nalaziti u Staljingradu, jer su njene jedinice, u suštini, bile odsećene od grada. Naredio sam da se štab fronta prebací u rejon Ivanovke (40 km severno od Staljingrada), odakle je bilo najprikladnije rukovoditi jedinicama. Razume se, to je još više komplikovalo izvršavanje mojih dužnosti, kao komandanta oba fronta.

Početkom septembra opasnost da će neprijatelj zauzeti Staljingrad ne samo da nije smanjena, već je, naprotiv, postala još više preteća. Trebalo je što pre odvući deo neprijateljskih snaga od grada i oslabiti pritisak na 62. i desno krilo 64. armije, kako bismo dobili u vremenu za usavršavanje odbrane grada i privlačenja rezervi iza Volge.

3. septembra vrhovni komandant J. V. Staljin je poslao direktivu na adresu predstavnika Vrhovne komande druga G. K. Žukova, koji je tada već bio stigao u Štab Staljingradskog fronta (Ivanovka). U direktivi je rečeno: »Situacija u pogledu Staljingrada se pogoršava. Neprijatelj je udaljen od grada nešto više od tri kilometra. Staljingrad može da zauzme danas ili sutra ako severna grupacija fronta što pre ne pruži pomoć. Zahtevajte od komandanata jedinica na severu i severozapadu od Staljingrada da odmah napadnu neprijatelja i pomognu Staljingrađanima. Ne dozvoljava se bilo kakva sporost. Usporavanje je sada isto što i zločin. Svu avijaciju bacite u pomoć Staljingradu. U samom Staljingradu ostalo je još vrlo malo aviona.

Saopštiti odmah o prijemu direkture i preduzetim merama. J. V. Staljin.«.

Stvar je bila u tome da je u to vreme Vrhovna komanda već bila znatno ojačala jedinice severno od Staljingrada svežim rezervama. Staljingradskom frontu iz rezerve Vrhovne komande stavljene su na raspolaganje tek formirane 24. i 66. armija (istina, slabo obučene i popunjene borcima starijih godišta). Armijama su komandovali: 24. armijom — general-major D. T. Kozlov, a 66. armijom general-potpukovnik R. J. Malinovski. Front je, takođe, bio ojačan i avijacijom. Do 4. septembra osnovne snage tih armija izbile su u rejon Samofalovka — Jezzovka — Lozno. Trupe koje su neposredno branile Staljingrad mogle su na taj način računati na ozbiljnu pomoć sa severa (od Staljingradskog fronta). Ipak, računajući na

pomoć sa severa, trupe Jugoistočnog fronta preduzimale su sve mere da bi izašle na kraj s neprijateljem sopstvenim snagama, imajući u vidu poslovicu: »U se i u svoje kljuse«. U vezi s tim, u rejonu borbenih dejstava Jugoistočnog fronta moralo se hitno sprovesti niz organizacijskih mera. Najviše pažnje posvećeno je pitanjima komandovanja uopšte, a posebno artiljerijom. Artiljerjska vatrica je stekla značajnu ulogu u odbijanju neprijateljskih napada. Zato su pitanja organizacije te vatre, grupisanje artiljerije i upravljanje artiljerijskom vatrom stavljeni u centar pažnje i u štabu fronta i štabovima armija i divizija.

Početkom septembra, tj. za vreme žestokih bojeva, na unutrašnjem gradskom odbrambenom pojasu, centralizovali smo veći deo artiljerije i u suštini je uzeli u svoje ruke. Formirana je za prvo vreme frontovska artiljerijska grupa od dva artiljerijska puka i jednog do dva artiljerijska diviziona. Za svega nekoliko borbenih dejstava ubedili smo se u veliku korisnost ovoga i stvorili smo još moćniju artiljerijsku frontovsku grupu.

U periodu odbrambenih borbi za Staljingrad bilo je organizovano još nekoliko takvih artiljerijskih grupa. Komandovanje njima je bilo tako precizno organizovano da je trebalo najviše 15—20 minuta da bi se vatrica velike gustine prenela na bilo koju tačku odbrane Staljingrada.

U tome se sastojao jedan od uzroka velike čvrstine naše odbrane.

Neprijatelj je svoje napade izvodio u različito vreme: najčešće ujutru, ređe danju a vrlo retko noću i ponavljao ih je nekoliko puta za 24 sata. Najteže je bilo sprovođenje protivmera na neprijateljski napad uveče koji bi obično počinjao u sumrak. Pri napadu u to vreme neprijatelj je koristio poslednje minute svetlosti dana za dejstvo svoje artiljerije i avijacije. Svaki, a tim pre moćni, artiljerijski i avijacijski napad poremećuje sistem odbrane i upravljanja i naročito otežava pripremu protivnapada pešadije tenkova i artiljerije. Noću, po mraku, borbena dejstva su uvek otežana: tenkisti više ne vide kuda se kreću i u kom

pravcu da gađaju; strelc i artiljeri ne mogu precizno da nišane, pešadija gubi celishodne pravce protivnapada. Istina, savremena sredstva za neutralisanje, uređaji za noćno kretanje i načini osmatranja i orientacije, omogućuju da se bolje organizuju noćna dejstva jedinica, i svih borbenih sredstava. Proučavajući neprijateljska dejstva, uključujući tu i napade uveče, došli smo do čvrstog zaključka da uz ono herojstvo, hrabrost i ratna lukavstva naših boraca, koja su se u masovnim razmerama ispoljavala svakodnevno na bojnom polju, treba dodati neophodnu, kao vazduh, umešnost da dobro organizuju sistem artiljerijske i minobacačke vatre i da tako izgrade njeni upravljanje da ona odgovara sledećim zahtevima:

- a) brzina manevra putanjama zrna, a ponekad i točkovima (gardijski minobacači — »kačuše« su, po pravilu, manevrisali točkovima, lovačka-protivoklopna artiljerija je, takođe, u mnogim slučajevima koristila točkove za manevar);
- b) brzina otvaranja organizovane i moćne vatre,
- c) tačnost gađanja po određenom kvadratu.

Radi lakšeg rukovođenja i komandovanja artiljerijskim frontovskim grupama odredili smo komandanta artiljerije 51. armije general-majora artiljerije V. P. Dimitrijeva za komandanta artiljerijskih frontovskih grupa. Drug Dimitrijev koji se u borbama istakao kao energičan general, dobro se snašao u svom poslu. Bio je to izvanredan artiljerac koji je u Sovjetskoj armiji (od 1919. god.) prešao dugački put od komandira baterije do komandanta artiljerije armije. Artiljerijsku akademiju završio je 1939. god.

Te mere, ostvarene skoro prvi put u praksi tekućeg rata, imale su veoma veliku ulogu u jačanju čvrstine naše odbrane kod Staljingrada. Pri takvoj organizaciji komanda fronta stvarno je mogla da pozitivno utiče na tok borbenih dejstava, mogla je da razbija neprijateljske planove, i da često nameće našu volju, u čemu nam je delimično išla na ruku taktika hitlerovaca koja je, kao što je poznato,

patila od šablonizma. Pre svakog napada prethodno je usledilo moćno avio-bombardovanje prednjeg kraja i bliže dubine na onom delu fronta gde je neprijatelj nameravao da izvede napad. Obično su prvi nastupali »junkersi« (Ju-87 i Ju-88), nanoseći udar u nekoliko talasa, zatim je stupala u borbu artiljerija. Obično su artiljerija i avijacija, dejstvujući naizmenično a ponekad i jednovremeno, izvodili artiljerijsku i avijacijsku pripremu u vremenu od 40 minuta do 1 časa, a nekad i duže. Približno na oko 20 minuta do napada tenkova i pešadije pojavljivali su se bombarderi i u obrušavajućem letu, gađali su prednji kraj. To je bio znak da uskoro počinje napad.

Istina, nije se uvek lako mogao tačno odrediti početak napada, jer su borbe grmele neprekidno, ne stišavajući se ni danju ni noću, avioni su naletali stalno u većim ili manjim grupama, vodile su se borbe u vazduhu, protiv-avionska artiljerija ni jednog minuta nije prestajala da gađa. O toj situaciji je bilo vrlo važno da brzo pronađemo gde su bili koncentrisani pešadija i tenkovi neprijatelja spremni za napad. Neprijatelj je, po pravilu, držao svoje prve ešelone na rastojanju 200—300 m od našeg prednjeg kraja, a dalje u dubini od 3 i više km čekale su znak za početak dejstava (maskirane) ostale jedinice, namenjene za napad, u razvijenom borbenom poretku. Čim bismo otkrili odsek koji je neprijatelj odredio za napad (a to smo uspevali skoro svaki put), odmah su izdavana uputstva o pripremi naših protivmera. Kakva su to bila uputstva? Izdavana je komanda komandantima podgrupa: artiljerijske, protivvazdušne odbrane, gardijskih (reaktivnih) minobacača, i komandantu vazduhoplovstva, u kojoj su se ukazivali ciljevi koje treba tući, gustina artiljerije i količina zrna; vreme za početak otvaranja vatre — za artiljerijske grupe 15—20 minuta (jer su one uvek bile spreme), a za avijaciju nešto više, što je sve zavisilo od situacije. Da bismo proverili da li je tačno pogoden odsek napada neprijatelja i da bi se osmatrala njegova dejstva, u vazduhu su obično bili lovci-izviđači koji su izviđali položaj za koji se verovalo da će biti napadnut. Još leteći

iznad neprijatelja oni su radiom javljali podatke o toku pripreme neprijatelja za napad i vreme početka napada. Tako smo prema podacima sa zemlje i iz vazduha, a takođe i artiljerijskih osmatrača određivali momenat početka neprijateljskog napada. I čim je napad otpočinjao odmah je izdavano naređenje za artiljerijski i vazdušni udar na od ranije određene ciljeve, tj. na ciljeve koji su otkriveni 20—30 minuta ranije, obično kad bi neprijatelj poseo polazni položaj za napad. Po pravilu, takvi udari su bili uvek toliko snažni da ih neprijatelj nije mogao da izdrži.

Obično je artiljerijski i vazdušni nalet počinjao onda kada bi pešadija koja je pratila tenkove krenula u napad. To se nije radilo tek onako. Ako bi takav nalet počeo nešto ranije, dok se još neprijatelj nalazio na mestu, spremjan za napad, naša protivpriprema obično ne bi imala rezultata zbog toga jer je neprijateljski polazni položaj bio dobro pripremljen (tu su bila skloništa i drugi zakloni). Ako se pak takav nalet izvede baš u vreme kada je kod neprijatelja bilo sve u pokretu (često je hitlerovska komanda slala svoje vojnike u napad pošto bi ih napila da ih malo ohrabri), rezultati naših protivmera su tada obično bili očigledni; neprijateljski napadi ne samo da su bivali tada odbijeni, nego su često divizije, koje su napadale, trpele velike gubitke. Stvar je u tome što smo na odsecima napada stvarno usepvali da koncentrišemo vatru velike moći. Ona je bila organizovana obično ovako: na 100—200 m od našeg prednjeg kraja a po dubini od 2—4 km na frontu čitavog odseka napada i delom obezbeđenih bokova bila je stvorena gusta zaprečna vatra. Ponekad je na delu fronta gde su napadale glavne neprijateljske snage dejstvovalo do 200 art. oruđa i minobacača na 1 km fronta i to je bilo ostvarivano pri opštoj neprijateljskoj nadmoćnosti u snagama. Tako smo ostvarivali manevar vatrom.

Ovako organizovana moćna pesnica artiljerije je obezbeđivala čvrstinu i postojanost naše odbrane. U dane narocito žestokih borbi recimo samo jedna frontovska grupa artiljerije trošila je više desetina hiljada zrna. Karakte-

ristične su u tom pogledu već napred navedene izjave zarobljenika o dejstvu naše artiljerije.

U čitavoj daljoj odbrani Staljingrada te mere su odigrale istaknuta ako ne i odlučujuću ulogu.

Za vreme od 2. do 12. septembra razvile su se žestoke borbe na unutrašnjem odbrambenom pojusu. Te borbe nisu prestajale ni danju ni noću. Najsnažniji neprijateljski udari po Staljingradu opet su izvedeni po trupama na delu fronta 62. i 64. armije.

Moram da kažem nekoliko reči o komandantu 64. armije, general-majoru M. S. Šumilovu. 64. armija je pod njegovom komandom odigrala izuzetno važnu ulogu u staljingradskoj bici. Njena upornost i aktivnost u odbrani, njena pokretljivost i sposobnost manevra na bitačnoj prostoriji nanele su neprijatelju mnogo nezgoda i velike gubitke, pobrkale su neprijatelju mnoge račune i doprinele su tome da se ne ostvare mnogi rokovi koje je Hitler odredio za zauzimanje Staljingrada. Hot je, napadajući položaje 64. armije, kako se kaže, slomio svoje oklopne »klinove«. Armija je uspela da zadrži u svojim rukama uzvišice južno od Staljingrada, što je imalo odlučujuću ulogu u postojanosti odbrane grada u celini.

General-major Mihail Stjepanović Šumilov, sada general-pukovnik, čovek je široke duše, širokih vojnih i političkih pogleda, snažne volje i velike odgovornosti — izvanredne osobine karakteristične za sovjetskog vojnog komandanta. Drug Šumilov je umeo da dobro organizuje boj, sadejstvo rodova vojske za vreme boja i da čvrsto drži komandovanje jedinicama u svojim rukama. Ni u kakvoj situaciji panika na njega nije uticala.

Njegovi izveštaji o situaciji u toku staljingradske bitke uvek su bili iscrpni i objektivni, a njegove odluke smelete, precizne i dobro promišljene, što je sve govorilo o visokoj operativnoj kulturi.

Uzajamni odnos sa potčinjenima gradio je na surovim, ali pravednim zahtevima i očinskoj brizi o njihovim potrebama.

Sećam se kako je u nekim vrlo teškim trenucima govorio mirnim glasom: »Druže komandante, raspoloženje je dobro, molim da se ne brinete za nas, zadatak ćemo izvršiti.«.

Takva sigurnost komandanta armije prelazila je na svakog vojnika 64. armije. Vojnici armije su nepokolebljivo branili staljingradsku zemlju, i stvarno su se za nju borili na život i smrt.

Član Vojnog saveta 64. armije tokom cele staljingradske bitke bio je pukovnik Zinovij Timofejevič Serđuk (sada prvi sekretar Centralnog komiteta Komunističke partije Moldavije). Borbenim uspesima, čvrstini većih i manjih jedinica 64. armije mnogo je doprineo drug Serđuk, koji je sprovodio boljševičkom upornošću liniju partije.

Načelnik štaba armije je bio general-major Ivan Andrejevič Laskin, iskusni štapski radnik učesnik herojske odbrane Sevastopolja. Štab armije, pod njegovim rukovodstvom, bio je na visokom operativnom nivou.

Načelnik političkog odeljenja armije bio je pukovnik M. P. Smoljakov, principijelan i energičan politički radnik, koji je u svakoj situaciji uspevao da organizuje politički rad za izvršavanje borbenih zadataka armije i koji je održavao tesnu vezu sa komunistima svih jedinica i njihovih delova.